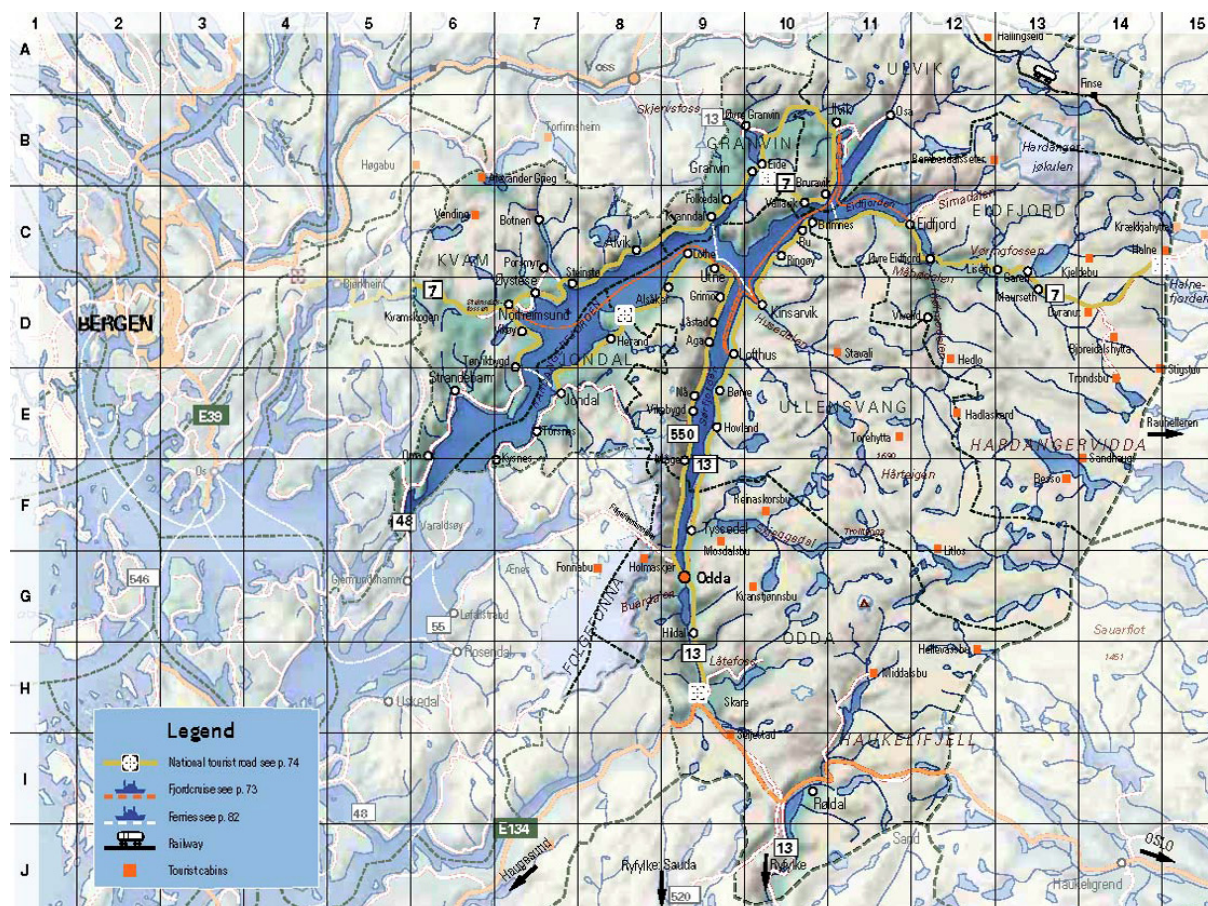


TOERISME IN DE HARDANGERFJORD REGIO



DE ECONOMISCHE EN ECOLOGISCHE IMPACT VAN TOERISME OP DE HARDANGERFJORD REGIO

- Kaj van der Mooren -

TOERISME IN DE HARDANGERFJORD REGIO

Kaj van der Mooren
0128015
dr. Ton van Naerssen
Sociale Geografie
Faculteit Managementwetenschappen
Radboud Universiteit Nijmegen
Januari 2008

Voorwoord

Voor u ligt een scriptie over toerisme in Noorwegen. Voor u iets nieuws, voor mij een project waar ik een geruime tijd mee bezig ben geweest. Voor mij is het iets definitiefs, het is de afsluiting van mijn studie Sociale Geografie. Hoe graag dit iets is wat ik wil, het voelt raar om dan ook daadwerkelijk de scriptie af te hebben. Dit was me overigens niet gelukt door in de eerste plaats mijn scriptiebegeleider, Ton van Naerssen. Hij heeft mij steeds tips en aanwijzingen gegeven en kon zich precies voorstellen hoe het was wanneer ik alles maar weer voor me uit bleef schuiven omdat ik ook nog allerlei andere dingen te doen had. Ik vond het een ontspannen manier waarop hij mij heeft begeleid, dat voelde goed. Tegelijk zijn natuurlijk ook al mijn vrienden en familie van grote invloed geweest, hoe vaak zij wel niet hebben gevraagd of mijn scriptie al niet afwas, dat is bijna ontelbaar. Ze bedoelden het overigens allemaal goed, zij hebben mij zeker gestimuleerd om mijn scriptie af te ronden.

Nu klinkt het alsof de scriptie één grote hindernis is geweest die ik heb moeten nemen. Deels was dit ook zo, maar ik ben blij dat ik dit onderzoek gedaan heb. Ik heb er namelijk enorm veel van geleerd en heb veel nieuwe ervaringen opgedaan. Was het niet rechtstreeks voor het onderzoek, dan wel voor mijn eigen levenservaring. Van tevoren wist ik niet wat ik moest verwachten, maar eenmaal aangekomen in Noorwegen heb ik alles als een zeer waardevolle ervaring gezien. Je ziet nu voor je zelf wat er altijd in boeken wordt beschreven. Elk land en elke cultuur is weer anders. En ondanks dat Noorwegen een soortgelijke cultuur heeft als Nederland, is het toch een compleet ander land. Maar de mensen die ik daar heb ontmoet waren stuk voor stuk aardig en behulpzaam. Daarom wil ik hier ook de mensen bedanken die ik heb mogen interviewen voor mijn onderzoek. Zonder hen had mijn onderzoek er heel anders uitgezien. In het bijzonder wil ik ook nog mijn Noorse begeleider Anders Lundberg bedanken. Hij heeft mij in Noorwegen geholpen met zowel praktische zaken als met de inhoudelijke voortgang van mijn onderzoek. Als ik er nu weer aan terug denk krijg ik wel weer zin om terug te gaan. Het is een enorm goede ervaring geweest. En als ik één ding geleerd heb van dit onderzoek dan is het dat je alles uit een buitenlandse reis moet halen wat er in zit, het is namelijk een groot stuk levenservaring wat je er bij krijgt. Wat betreft de resultaten van mijn onderzoek, ik wens u veel leesgenot toe en hoop dat u na afloop met een tevreden gevoel deze scriptie weer weg kan leggen.

Kaj van der Mooren

Samenvatting

De toeristische industrie is tegenwoordig een van de belangrijkste industrieën wereldwijd. Met dat de mensen tegenwoordig meer geld verdienen, meer vrije tijd hebben en geen plek op de wereld meer onbereikbaar blijft, wordt toerisme almaar populairder. Dit onderzoek kijkt naar de gevolgen van deze almaar groter wordende industrie. In het bijzonder wordt gekeken naar de economische en ecologische gevolgen voor de Hardangerfjord regio in Noorwegen. De statistieken staven de ideeën dat de toeristische industrie groot is en nog steeds groeit. De statistieken laten ook zien dat toerisme een groot aandeel heeft in de economie van de Hardangerfjord regio. Maar hoe deze invloed daadwerkelijk ervaren wordt, kan alleen uitgelegd worden door de reacties van de lokale bevolking te polsen. Naast dat de ideeën van de lokale bevolking over de impact van het toerisme op hun regio worden gepolst, wordt ook gekeken naar wat hun toekomstverwachtingen zijn met betrekking tot toerisme in hun regio.

Summary

The tourist industry is one of the most important industries these days worldwide. People earn more money, they have more spare-time and no single place on earth is unreachable nowadays, so tourism is getting more and more popular. This research is looking for the effects of this ever-growing industry. This research is especially look for the economical effects of tourism in the Hardangerfjord region in Norway. The statistics support the idea that the tourist industry is booming business and still growing. The statistics also show that tourism has a large share of the economy of the Hardangerfjord region. But, the local population is the only one who can explain how these economical effects are actually experienced. Besides the experiences with tourism nowadays, is the local population also asked about their vision for the future with regard to tourism in their region.

Inhoudsopgave

VOORWOORD	1
SAMENVATTING	2
SUMMARY	2
INHOUDSOPGAVE	3
HOOFDSTUK 1. INLEIDING	5
Inleiding	5
Probleemstelling	5
Centrale vraagstelling	5
Centrale doelstelling	7
Maatschappelijke relevantie van onderzoek	9
Wetenschappelijke relevantie van onderzoek	10
Opbouw	10
HOOFDSTUK 2. THEORETISCH EN METHODOLOGISCH RAAMWERK	12
Inleiding	12
Uitwerking term toerisme	12
Positieve effecten van toerisme	15
Negatieve effecten van toerisme	16
Uitwerking eigen positie	19
Methoden	21
HOOFDSTUK 3. TOERISME EN INDUSTRIE	24
Inleiding	24
Toerisme	24
HOOFDSTUK 4. DE ECONOMIE EN ECOLOGIE VAN DE HARDANGERFJORD REGIO	31
Inleiding	31

De economie van Noorwegen in cijfers	31
De Noorse toeristische industrie in cijfers	35
De economie van de Hardangerfjord regio in cijfers	40
De ecologie van de Hardangerfjord regi	42
HOOFDSTUK 5. LOKALE DIVERSITEIT	44
Inleiding	44
Destination Hardangerfjord	44
Toeristeninformatiecentra	47
Aanbieders accommodatie en activiteiten	51
HOOFDSTUK 6. TOEKOMSTVISIE VAN LOKALE BEVOLKING	57
Inleiding	57
Toekomstvisie Destination Hardangerfjord	57
Toekomstvisie toeristeninformatiecentra	58
Toekomstvisie aanbieders accommodatie en activiteiten	59
Eigen toekomstvisie	61
HOOFDSTUK 7. CONCLUSIE EN DISCUSSIE	63
Conclusie	63
Discussie	65
LITERATUUR	66
ANNEX A	68

Hoofdstuk 1. Inleiding

Inleiding

Toerisme is van alle tijden en locaties. Overal ter wereld is in meer of mindere mate toerisme te vinden. Elke locatie trekt haar eigen publiek, voor safaritochten gaat men naar Afrika, voor het bezoeken van oude Mayatempels gaat men naar Midden-Amerika, voor wintersport gaat men naar de Alpen en om walvissen te bekijken kan men naar Nieuw-Zeeland. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van welke gebieden welk soort toeristen aantrekt. Met dat de wereld tegenwoordig kleiner wordt in de zin dat bijna geen plek ter aarde meer onbereikbaar is, worden toeristen mobieler en kunnen meer plaatsen bereiken dan voorheen. Het gevaar is echter aanwezig dat gebieden te zwaar belast worden door de toestroming van zulke grote groepen toeristen. Met dit in het achterhoofd ben ik gaan kijken naar de Hardangerfjord regio in Noorwegen. Noorwegen staat internationaal bekend om haar ongerepte natuur. In het bijzonder om haar fjorden. Deze fjorden zijn grote toeristische trekpleisters, veel mensen vanuit de hele wereld komen naar Noorwegen toe om fjorden te kijken. De Hardangerfjord is er hier een van. Mijn Noorse begeleider vertelde dat de Hardangerfjord een van de grootste economische drijfveren van het land is. Naast deze ecologische afweging voor mijn keuze voor een onderzoeksgebied, is er ook een praktische reden. De Hardangerfjord regio is een gebied ongeveer een uur ten westen van de stad Bergen. Vanuit Nijmegen was er snel contact gelegd tussen de Radboud Universiteit en de universiteit van Bergen. Zodoende heb ik in Noorwegen een Noorse begeleider gekregen die mij ter plekke verder kon helpen met het onderzoek. Op de Geografieafdeling van de universiteit van Bergen is men namelijk ook bezig met onderzoek naar de Hardangerfjord regio en de aangrenzende Hardangervidda, dat is een groot toendragebied. De aantrekkingskracht van het gebied en de gemakkelijke ingang bij de universiteit van Bergen deden mij besluiten dit specifieke gebied te onderzoeken op de effecten van toerisme. Het leek mij interessant om te kijken hoe deze regio met toerisme omgaat. En hoe toerisme deze regio beïnvloed, zowel op economisch als op ecologisch vlak.

Probleemstelling

Het probleem wat aangekaart wordt is de juiste balans vinden tussen de voordelen en de nadelen van toerisme voor een regio. De nadelen zijn in dit geval op ecologisch gebied. De voordelen doen zich voor op economisch gebied. Het is voor een gebied, in dit geval de Hardangerfjord regio, te bepalen tot op welke hoogte de voordelen opwegen tegen de nadelen.

Centrale vraagstelling

Het probleem is beschreven, om inhoudelijk onderzoek te doen naar dit probleem is de volgende centrale vraag opgesteld:

In hoeverre wegen de economische voordelen van het toerisme in de Hardangerfjord regio op tegen de ecologische nadelen?

Toeristen beïnvloeden de regio waar zij komen. Ongeacht of zij het willen of niet, een regio zal veranderen wanneer er toeristen komen. Regio's op hun beurt, zullen proberen toeristen aan te trekken om inkomsten te genereren. Sommige regio's hebben het voordeel dat zij een mooie natuur hebben. Een dergelijk natuurgebied helpt natuurlijk om meer toeristen te trekken. Er is echter een punt dat de toeristen in plaats van een bron van inkomsten, een bedreiging kunnen worden voor ecologie in de regio. Het gebied wordt te zwaar belast door stijgend aantal toeristen dat het gebied wil bezoeken. Tegelijk zou toerisme een financiële impuls kunnen geven aan een gebied, het zorgt immers voor meer vraag naar overnachtingsmogelijkheden en naar andere faciliteiten. Het gevaar wat er echter om de hoek komt kijken is dat toerisme te veel negatieve effecten op een gebied heeft. Men moet oppassen dat men niet alles inzet op bijvoorbeeld toerisme, waardoor de ecologie lijdt onder deze druk. Er moet worden gekeken naar een duurzame mix van economische activiteiten en binnen het toerisme moet er op gelet worden dat het gebied niet te zwaar belast wordt. De bevolking zal een grens aan het aantal bezoekers moeten kunnen stellen. De bevolking zal ook moeten beseffen wanneer het economische aspect van het toerisme de boventoon voert en de ecologische aspecten het onderspit dreigen te delven.

Er moet duidelijk worden gesteld wat in dit onderzoek onder toerisme wordt verstaan. In Noorwegen verstaat men daar veelal vanzelfsprekend een duurzame vorm van toerisme onder als het gaat om de omgang met de natuur. In het vervolg van deze scriptie staat de term toerisme voor een duurzame vorm van toerisme zoals men het ziet in Noorwegen. In het volgende hoofdstuk wordt dit verder uitgewerkt. Ik werk met opzet niet met de term ecotoerisme omdat hier de meningen teveel over verdeeld zijn en de term vaak heel verschillend gebruikt wordt. Persoonlijk denk ik de term ecotoerisme vooral een term is die gebruikt wordt voor de marketing. Zelf wil ik liever de term toerisme hanteren en benadrukken dat het in het geval van Noorwegen gaat om een duurzame vorm van toerisme. Duurzaam wil in dit geval zeggen dat er rekening wordt gehouden met name met de natuur. Men let erop dat men de natuur niet teveel belast wanneer men een tocht door natuurgebied maakt en dat men de toeristen ook educatie geeft over de natuur wanneer zij bijvoorbeeld een tocht maken.

Uit de voorgeschiedenis is gebleken dat er nog wel het een en ander te onderzoeken is. Er is nog genoeg ruimte voor discussie. Hoewel er veel kritische blikken op toerisme zijn tegenwoordig, heb ik geprobeerd om van de regio waar ik onderzoek heb gedaan, de provincie Hordaland, toch een zo objectief mogelijk beeld te maken. In hoeverre is daar de economische invloed van de toeristen merkbaar? Zijn er in de provincie dorpen waar de manier van leven dusdanig is beïnvloed door de komst van toeristen? Hebben de bewoners van de dorpen moeten zoeken naar andere bronnen van inkomsten? En heeft de komst van toeristen er misschien ook voor gezorgd

dat de bewoners van de dorpen een gunstiger toekomstperspectief hebben omdat ze een potentiële bron van inkomsten erbij hebben?

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, zullen de volgende deelvragen eerst beantwoord moeten worden. De deelvragen worden hieronder uitgewerkt.

1. Wat is de context waarin de Noorse toeristische ontwikkeling zich afspeelt? De eerste vraag is een even logische als moeilijke vraag. Eerst moet duidelijk worden waar naar gekeken gaat worden en in welke situatie de ontwikkelingen op gebied van het toerisme in Noorwegen geplaatst kunnen worden. Tegelijkertijd is het nu ook al duidelijk dat het lastig wordt om deze vraag compleet te beantwoorden. Er zijn veel antwoorden mogelijk. Ik zal me echter toeleggen op een korte en bondige duidelijke uitleg. De literatuur zal hierbij de beste bron van informatie zijn.

2. Hoe zien de economie en de ecologie van de Hardangerfjord regio er uit? Vervolgens moet er gekeken worden naar de economische en ecologische situatie zoals die nu is. Voor dit onderzoek is de verdeling van verschillende sectoren van de economie belangrijk, in het bijzonder het aandeel toerisme. Hoe heeft het aandeel van het toerisme zich ontwikkeld? Bij deze deelvraag kan een objectief beeld worden gemaakt van de huidige economische situatie. Dit bestaat immers uit statistieken welke op weinig verschillende manieren zijn op te vatten. Daarbij wordt een korte beschrijving gegeven van de ecologische situatie op basis van zowel statische gegevens als gegevens uit literatuur en uit eigen ervaringen.

3. Hoe gaat de lokale bevolking om met de problematiek als gevolg van toerisme?

Dit is waarschijnlijk het belangrijkste van het hele onderzoek. De ervaringen van de lokale bevolking in combinatie met de objectieve cijfers kunnen een interessant beeld geven. In ieder geval zijn die het meest waardevol voor het onderzoek. De lokale bevolking zal waarschijnlijk meer dan enkel statistische mededelingen doen. Zij zullen hopelijk ook uitspraken doen over hoe zij de komst van toeristen ervaren.

4. Wat zijn de ideeën van de lokale bevolking over toerisme voor de toekomst?

Deze deelvraag hangt sterk samen met de vorige deelvraag. Ik wil echter een scheiding maken tussen hoe de lokale bevolking het toerisme in hun gebied tot nu toe ervaren, maar ook hoe zij de ontwikkelingen van toerisme in hun regio voor de toekomst zien. In de interviews zal ik daar dus ook een lichte scheiding in aan proberen te brengen.

Centrale doelstelling

Kort gezegd is het doel van dit onderzoek proberen te verklaren welke impact toerisme heeft op een regio. In dit onderzoek wordt in het bijzonder gekeken naar de economische effecten van toerisme in Noorwegen.

Daarnaast wordt gekeken hoe deze economische effecten in verhoudingen staan met de ecologische effecten van toerisme. Het gebied dat in dit onderzoek nader bestudeerd zal worden is de Hardangerfjord regio, een gebied in de Noorse provincie Hordaland. Deze regio omvat voornamelijk de Hardangerfjord, welke zeer aantrekkelijk is voor toeristen. Een gebied dat in 2004 door National Geographic Traveler (NGT) samen met de andere fjorden in Noorwegen, is uitgeroepen tot de beste reisbestemming van de wereld. Daarbij werd ondermeer gelet op de culturele, ecologische en esthetische integriteit van het gebied (Tourtellot, J.B., 2006).

Wat het uiteindelijke doel van dit onderzoek is, is handreikingen geven voor de afweging die gemaakt moet worden tussen economische voordelen en ecologische nadelen van toerisme. Dit wordt gedaan door de economische effecten van de komst van buitenlandse toeristen in de Hardangerfjord regio te onderzoeken. Tegelijk wordt gekeken naar de ecologische effecten dit met zich meebrengt. Kortom, welke stromen aan toeristen komen binnen en welke economische en ecologische impact hebben deze stromen toeristen op de regio waar zij komen?

Het theoretische gedeelte van dit onderzoek bestaat uit het onderzoeken van de impact van het toerisme op de economie van de provincie. Men zou kunnen stellen dat toerisme voordelig voor de provincie is, omdat het een grote bron van inkomsten kan zijn. De toeristische sector is immers een belangrijke sector wereldwijd, waar veel geld in omgaat (Hall, C., 2005;125). Anderzijds zou het een negatief effect kunnen hebben op het gebied omdat het risico aanwezig is dat men zich teveel richt op één sector, het toerisme. Wanneer er in deze sector iets mis gaat, is het risico dus groot dat het hele gebied een flinke financiële klap krijgt. Tegelijk zou in ecologisch opzicht toerisme een te grote druk op kunnen leveren voor het gebied. Hoeveel toerisme kan de ecologie van het gebied verdragen? Dit onderzoek probeert een beter beeld te geven van de impact van toerisme op een regio. Hopelijk geeft dit onderzoek een stukje meer informatie in een debat waar nog veel vragen zijn. Er zijn nog veel vragen over wat de beste vorm van toerisme is en welke effecten het op de desbetreffende regio heeft.

Het empirische gedeelte van het onderzoek zal bestaan uit het afnemen van interviews en bestuderen van literatuur. De Hardangerfjord regio is bezocht om te zien hoe de regio er fysiek eruit ziet. Tegelijk ben ik van mening dat het beste onderzoek gedaan kan worden naar een regio als de onderzoeker het gebied zelf heeft bezocht. Op die manier kan de onderzoeker aan den lijve ondervinden hoe het in de regio in elkaar steekt. De onderzoeker kan dan als het ware de regio proeven. Er is ook gekeken naar waar de regio ophoudt en of dit statisch is af te bakenen. Daarnaast zijn er interviews afgenomen om zo erachter te komen wat er in de samenleving speelt. De verschillende dorpjes en steden in de regio zijn bezocht om daar met mensen die direct te maken hebben met toerisme en de gevolgen daarvan, een interview te houden. Veel specifieke informatie is immers beter via interviews te verkrijgen dan via literatuurstudie. De informatie voor dit onderzoek is daarbij ook minimaal aanwezig in de literatuur. Er moest dus

hoe dan ook op locatie onderzoek gedaan worden om een duidelijk beeld te krijgen. Daarbij zijn de meningen over het toerisme op deze manier beter naar voren gekomen dan wanneer dit uit literatuur zou moeten komen. Het empirische doel was dus informatie verzamelen door middel van interviews en het bestuderen van literatuur.

Waar het praktisch op neerkwam bij dit onderzoek was om voor elkaar te krijgen dat ik in Noorwegen de juiste mensen en instanties te spreken kreeg die mij verder konden helpen in mijn onderzoek. Met behulp van de universiteit van Bergen heb ik een paar ingangen weten te vinden naar sleutelpersonen. Vervolgens heb ik via het 'sneeuwbaaleffect' respondenten gevonden voor de verdere interviews. Het ging om sleutelpersonen die betrokken zijn bij het toerisme als zijnde touroperators, hoteleigenaren of juist de lokale bevolking die de toeristen in hun regio op bezoek krijgt. In ieder geval moest de economische impact duidelijk worden. Het zijn mensen geweest die er mee te maken hebben in hun dagelijks leven. Dit alles heeft er aan bijgedragen dat ik mijn informatie kan vergaren om zo tot een antwoord te komen op mijn deelvragen en uiteindelijk mijn hoofdvraag.

Kort gezegd is het centrale doel van dit onderzoek: een bijdrage leveren aan de discussie over de afweging die gemaakt moet worden tussen economische voordelen en ecologische nadelen van toerisme voor in dit specifieke geval, de Hardangerfjord regio.

Maatschappelijke relevantie van onderzoek

De problemen die spelen wanneer het gaat om toerisme, zijn ecologisch, economisch of maatschappelijk van aard. Toerisme wordt in bepaalde vormen, gezien als een oplossing voor het verval van ecosystemen. En daarbij is het een middel om een regio economisch er weer bovenop te helpen. Nu is dit in Noorwegen niet nodig, dit land heeft een hoge levensstandaard. Toch trekken de natuurgebieden jaarlijks veel toeristen aan. De toeristische sector is een steeds groter en belangrijker wordende sector. Met dat deze sector groter wordt, zorgt zij ook voor grotere economische belangen. Voor een regio die veel toeristen ontvangt is het dan een afweging die gemaakt moet worden. Moet er meer en meer afgestemd worden op de vraag van de toeristen en moet de lokale economie zich daar op aanpassen? Of moet men zich bij hun oorspronkelijke economische activiteiten houden? Het is van belang dat men zich realiseert wat beide mogelijkheden voor gevolgen hebben en dat men aan de hand daarvan een keuze maakt voor de te nemen economische route. Het is goed denkbaar dat men in plaats van zich enkel te richten op bijvoorbeeld landbouw, men zich gaat richten op een mengvorm tussen landbouw en toerisme. Te denken is bijvoorbeeld aan agrarische bedrijven die ook overnachtingen voor toeristen aanbieden. Men moet kijken hoe het beste op de situatie ingesprongen kan worden.

Wetenschappelijke relevantie van onderzoek

Er is al wel het een en ander aan onderzoek gedaan naar bijvoorbeeld ecotoerisme of duurzaamheid van toerisme. Maar er is nog veel te onderzoeken, zeker ook omdat het geen statisch onderwerp is. Daarbij gaat veel onderzoek over landen die 'exotischer' overkomen dan bijvoorbeeld een land als Noorwegen. Terwijl je in ieder land toerisme hebt en dus ook de daarbij horende problematiek.

De problematiek van een evenwicht vinden tussen economie en ecologie is zeer actueel. Het zal waarschijnlijk ook van alle tijden blijven, geld speelt namelijk een belangrijke rol in de wereld. Tot hoever kan geld de boventoon voeren over natuur? Met dit onderzoek probeer ik mijn deel bij te dragen aan de discussie die gevoerd wordt. In dit onderzoek wordt een regio in Noorwegen bekeken, een gebied waar zoals gezegd, nog niet veel onderzoek is verricht naar de impact van toerisme. De uitkomsten van dit onderzoek zijn handreikingen voor een mogelijk beleid op het gebied van toerisme. Het belangrijkste is dat de opvattingen van de lokale bevolking omgevormd wordt naar een visie over de juiste balans tussen economische voordelen en ecologische nadelen van toerisme.

Tegelijk verwacht ik niet dat ik met dit onderzoek alle antwoorden heb op alle vragen omtrent discussie. Dit onderzoek is daarvoor veel te klein en specifiek gericht op één bepaalde regio. Het is echter wel een klein onderdeel van een groter geheel, namelijk bewustmaking van de voor- en nadelen van toerisme.

Opbouw

Hoofdstuk 1. Inleiding

Dit hoofdstuk geeft zoals de titel al aangeeft een inleiding op het onderwerp. Hierin komt de probleem-, vraag- en doelstelling aan bod. Er wordt een opzet gegeven voor het onderzoek en voor de rest van deze scriptie.

Hoofdstuk 2. Theoretisch en methodologisch raamwerk

Hier wordt nader ingegaan op de manier waarop dit onderzoek gevoerd wordt. Zowel de praktische manier van werken als de theoretische onderbouwing van dit hele onderzoek.

Hoofdstuk 3. Toerisme en industrie

De eerste vraag over de context waarin het probleem zich afspeelt, is een even logische als moeilijke vraag. Eerst moet duidelijk worden waar naar gekeken gaat worden. Tegelijkertijd is het nu ook al duidelijk dat het lastig wordt om de hele toeristische situatie in de wereld te beschrijven. Ik zal me echter toeleggen op een bondige duidelijke uitleg. De literatuur zal hierbij de beste bron van informatie zijn.

Hoofdstuk 4. De economie en ecologie van de Hardangerfjord regio

Vervolgens moet er gekeken worden naar de economische situatie zoals die nu is. Voor dit onderzoek is de verdeling van verschillende sectoren belangrijk, in het bijzonder het aandeel ecotoerisme. Hoe heeft het aandeel

van het toerisme zich ontwikkeld? Bij deze deelvraag kan een objectief beeld worden gemaakt van de huidige economische situatie. Dit bestaat immers uit statistieken welke op weinig verschillende manieren zijn op te vatten.

Hoofdstuk 5. De lokale diversiteit

Dit is waarschijnlijk het belangrijkste van het hele onderzoek. De perceptie van de lokale bevolking in combinatie met de objectieve cijfers kunnen een interessant beeld geven. In ieder geval zijn die het meest waardevol voor het onderzoek. De lokale bevolking zal waarschijnlijk meer dan enkel statistische mededelingen doen. Zij zullen hopelijk ook uitspraken doen over hoe zij de komst van toeristen ervaren.

Hoofdstuk 6. Toekomstvisie van de lokale bevolking

Deze deelvraag hangt sterk samen met de vorige deelvraag. Ik wil echter een scheiding maken tussen hoe de lokale bevolking het toerisme in hun gebied tot nu toe ervaren, maar ook hoe zij de ontwikkelingen van toerisme in hun regio voor de toekomst zien. In de interviews zal ik daar dus ook een lichte scheiding in aan proberen te brengen.

Hoofdstuk 7. Conclusie

Dit laatste hoofdstuk wordt benut om de hoofdvraag te beantwoorden. Wanneer de deelvragen voldoende zijn beantwoord, kan daaruit volgend de hoofdvraag worden beantwoord.

Hoofdstuk 2. Theoretisch en Methodologisch Raamwerk

Inleiding

Ecotoerisme is 'in' tegenwoordig. Deze vorm van toerisme wordt zowel in veel reisgidsen als op het internet aangeprezen. Het algemene idee van ecotoerisme klinkt ook positief. Algemeen is het idee van ecotoerisme dat men op vakantie kan gaan en dat het milieu in de regio waar men heen gaat er beter van wordt. Maar ecotoerisme is er in veel verschillende smaken, van enkel een vakantie waar men geniet van de natuur tot een vakantie waar men zich als vrijwilliger inzet om het lokale ecosysteem te verbeteren. Er is dus heel wat verschil in opvatting over toerisme, in Noorwegen is men niet eens heel erg bekend met deze term en men praat dan ook gewoon over toerisme, ondanks dat er veel elementen van ecotoerisme terug te vinden zijn in het Noorse toerisme. Met dat gezegd te hebben, moge het duidelijk zijn dat er ook nogal wat verschil is in mate van impact van toerisme. Impact op het ecosysteem, op de economie of op het maatschappelijke leven. Er is zo bijvoorbeeld verschil in impact per continent maar ook per type regio (Krüger, O., 2005;579). Toerisme klinkt veelbelovend, maar er zijn wel degelijk kanttekeningen bij te plaatsen. In wat volgt zal duidelijk worden gemaakt wat de heersende meningen zijn over de economische en ecologische impact van toerisme en hoe de auteur zelf in die discussie staat. Dit wordt gedaan in het kader van de hoofdvraag: 'In hoeverre wegen de economische voordelen van het toerisme in de Hardangerfjord regio op tegen de ecologische nadelen?'.

Uitwerking term toerisme

Voordat er verder wordt gekeken naar de theorie is het van belang om te kijken waar het precies over gaat. In plaats van de term ecotoerisme te gebruiken, zal ik gewoon de term toerisme gebruiken. Daarbij maak ik wel een afbakening. De term toerisme is een hele brede term, zoals al eerder aangegeven is, kent men in Noorwegen nauwelijks de term 'ecotoerisme'. Men gebruikt veelal de term 'toerisme'. Wat er in Noorwegen onder verstaan wordt heeft echter wel raakvlakken met ecotoerisme zoals wij dat kennen. Met name het ecologische aspect van ecotoerisme zit al verwerkt in de ideeën over toerisme. Waar het om draait is dat het toerisme in Noorwegen veelal duurzaam op het gebied van ecologie is. In Noorwegen leeft men in een oude traditie van vrijheid als het gaat om gebruik van de natuur. Men is vrij om vrijwel overal te gaan en staan waar men wil, de natuur is voor iedereen.

Volgens het woordenboek betekent toerisme letterlijk: 'het reizen voor zijn genoegen, als ontspanning, met name met het doel verschillende bezienswaardige of bekende plaatsen te bezoeken' (Van Dale Lexicografie, 2005). Deze betekenis verduidelijkt nog niet heel veel. Allereerst gaat het over reizen, men gaat er dus voor op reis. Het is niet iets wat men doet op de plek waar men altijd al woont of werkt. Toerisme heeft als doel verschillende bezienswaardigheden of bekende plaatsen te bezoeken wat weer als doel

heeft om ter ontspanning of genoegdoening te dienen. Kort gezegd impliceert dit dat men voor zijn/haar plezier op pad gaat om interessante plaatsen te bezoeken. Mijn definitie van toerisme luidt als volgt: 'het reizen voor zijn genoegen, als ontspanning, met name met het doel verschillende bezienswaardige of bekende plaatsen te bezoeken, dit kan zowel in binnen- als in buitenland en is voor een bepaalde tijd'.

Het is de definitie die het woordenboek geeft met de expliciete aanvulling dat het niet uitmaakt of het gaat om toerisme in het binnen- of buitenland en daarbij moet het gaan om een tijdelijk verblijf.

Ontspanning kan mijns inziens voor zowel een actieve vorm als een passieve vorm staan. Een actieve vorm is bijvoorbeeld lange trektochten maken, kajakken over rivieren of bijvoorbeeld bergbeklimmen. Een passieve vorm is bijvoorbeeld in een tuin genieten van de omgeving of een kleine boswandeling maken.

De toevoeging 'voor een bepaalde tijd' wil zeggen dat het niet gaat om een verblijf van een aantal jaren, dat valt dan beter aan te merken aan verhuizing. Maar tegelijk moet er wel verbleven worden op de locatie waar men heen gaat. Daarmee bedoel ik niet dat er minimaal één overnachting moet plaatsvinden, maar wel dat een bepaalde plek bezocht wordt met het doel om te ontspannen. Zo valt voor mij bijvoorbeeld een dag naar het pretpark wel onder toerisme terwijl enkel langs een museum rijden en het dus alleen van de buitenkant zien, niet onder toerisme.

Eigenlijk zou toerisme altijd duurzaam moeten zijn. Wanneer men op vakantie gaat naar een gebied, dan zou dat gebied er van moeten profiteren. Niet enkel op economisch gebied, maar ook op cultureel gebied in de zin dat de lokale bevolking haar gewoonten kan behouden en niet hoeft te veranderen vanwege de komst van toeristen. Ook zou de lokale bevolking als eerste economisch moeten profiteren van de toeristen die zij ontvangt in haar regio. Wall legt het in zijn artikel goed uit, wil toerisme duurzaam zijn, dan moet het economisch levensvatbaar zijn, ecologisch toepasselijk en sociaal-cultureel aanvaardbaar. Wanneer het economisch niet levensvatbaar is zullen de diensten en benodigdheden voor de toeristen niet worden geleverd waardoor de potentiële economische voordelen voor de lokale bevolking en bedrijven uit zullen blijven. Wanneer de natuur wordt uitgeput is de ecologische basis van het toerisme verdwenen. Er zal van een duurzame vorm van toerisme dus geen sprake meer zijn, tenzij er juist bezoekers komen om de natuur te herstellen.

En wanneer tenslotte het toerisme cultureel niet aanvaardbaar is en de lokale bevolking er niet van profiteert, dan zal de lokale bevolking zich tegen het toerisme keren en het ondermijnen in haar regio (Wall, G., 1997;490). Dit is een duidelijke waarschuwing tegen te losbandig gebruik van de term toerisme. De drie onderdelen nauw met elkaar samen, verstoor je een, dan zullen de andere twee daar de gevolgen van merken. Als men zo naar toerisme kijkt, dan zou er helemaal geen term als 'ecotoerisme' nodig hoeven zijn. Overigens wordt er wel gebruik gemaakt van literatuur die de term ecotoerisme hanteert. Dit is echter enkel het geval wanneer de manier waarop het gebruikt wordt overeenkomt met het gebruik in deze scriptie.

Nu is het interessant om te gaan bekijken hoe de meningen verdeeld zijn over de economische en ecologische gevolgen van toerisme. Dit is immers het punt waar het om draait in dit onderzoek. Dat is echter lastig, want in de literatuur die ik tot nu toe tegen ben gekomen gaat het vaak wel over verschillende meningen over toerisme op zich, maar niet over de economische impact. Voor de specifieke meningen van de betrokken bevolking zal ik toch de interviews moeten gebruiken. Hieronder heb ik een poging gedaan de discussie over de voor- en nadelen van toerisme weer te geven. In het bijzonder gaat het over de economische en ecologische afwegingen die gemaakt moeten worden wanneer het gaat om toerisme.

Bij toerisme wordt men voor een dilemma gesteld, zeker als overheid zijnde. Tot op welke hoogte kan men als overheid de toeristische industrie haar gang laten gaan? Toerisme wordt voornamelijk gestuurd door de marktvraag, niet door overheden. Met dat de globalisering toeneemt, zal de grip van overheden op de toeristische industrie alleen maar afnemen. Er wordt veel meer geregeld buiten de gebieden waar het toerisme daadwerkelijk in praktijk gebracht wordt. De overheden van de gebieden waar toerisme in praktijk gebracht wordt, kunnen dus minder uitvoeren om dit toerisme onder controle te houden (Amelung, S., 2005;68). Een gevolg hiervan is dat de overheden de gevolgen van het toerisme kan proberen onder controle te houden, maar de overheden zullen weinig tot geen sturing aan het geheel kunnen geven. Wanneer het dus gaat om economische voordelen of ecologische nadelen, dan zal een overheid hier voornamelijk op kunnen reageren. Zij zal hier weinig sturing in kunnen geven. De overheden kunnen wel een grens stellen aan wat zij toelaatbaar achten. Dat is een duidelijke taak van de overheden, zij moeten beslissen wat er in een gebied kan en wat niet kan. De verschillende overheden zijn dus ook de belangrijkste actoren die de balans in de gaten moeten houden tussen de economische voordelen en de ecologische nadelen van toerisme. Zodoende is er constant een wrijving tussen de grote actoren binnen de toeristische industrie die veelal op winst uit zullen zijn en de verschillende overheden wiens taak het is om de maatschappelijke situatie onder controle te houden (Amelung, S., 2005;68). Een veelgehoord doel waarin er een evenwichtige balans bestaat tussen economische én ecologische positieve effecten, is het opzetten van duurzaam toerisme. Het is al meer ter sprake gekomen in dit onderzoek, maar duurzaam toerisme is van belang om alle betrokkenen bij toerisme, tevreden te houden. Het duurzaam toerisme moet overigens mijns inziens niet een doel op zich worden, maar eerder een middel waardoor mensen enerzijds kunnen genieten van vakantie en anderzijds de bestemmingsgebieden er in alle opzichten op vooruitgaan. Dit duurzaam toerisme wordt tegenwoordig meer en meer aangeboden. Veel ondernemers in de toeristische industrie geven al aan dat wat zij doen op een verantwoorde manier gebeurt. Tegelijk is het soms ook lastig om te kijken wat voor effect toerisme daadwerkelijk op de ecologie van een gebied heeft. Niet alle toerisme is namelijk even sterk verbonden met de omgeving, de invloed op de ecologie is dus afhankelijk van het type toerisme. Daarbij is het ook van belang om te kijken wat voor gebied het is waarin toerisme bedreven

wordt. Het ene gebied is fragieler dan het andere gebied (Shaw, G. & A. Williams, 2002;299).

Positieve effecten van toerisme

Na deze algemene beschrijving van toerisme is het de beurt aan de voorstanders om aan te geven waarom toerisme in economische zin positief is voor een regio. De voornaamste reden is de ontwikkeling van een gebied. Toerisme zorgt voor inkomen waardoor een regio zich kan ontwikkelen. Toeristen betalen voor hun bezoek, dus de toeristensector gaat er economisch gezien op vooruit. Daarbij zijn er ook indirecte economische gevolgen. De lokale economie ervaart de economische effecten wanneer de toeristensector geld binnen krijgt. Het geld wat de toerist uitgeeft zorgt zo niet alleen voor een beter salaris voor de lokale touroperator maar ook voor de lokale winkelier, hoteleigenaar en pompbediende. Oftewel het multipliereffect zorgt ervoor dat de economische impact van het toerisme niet stopt bij de touroperators maar zich verder uitstrekt over de regio (Pettersson, R., 2006;170). Dit multipliereffect wordt ook wel de *Tourism Income Multiplier* (TIM) genoemd (Pender, L., 2005;8).

De mogelijke economisch positieve gevolgen kunnen kort schematisch worden weer gegeven. Het ziet er dan als volgt uit:

Tabel 2.1 Mogelijke positieve economische gevolgen van inlandse economie

Positieve impact

Bredere economische basis

Creëren van werkgelegenheid

Hogere inkomens

Meer verschillende beroepen

Bron: Pettersson, R., 2006;171

De bredere economische basis kan ontstaan doordat er geld wordt uitgegeven in de regio. Er komt meer geld in de lokale economie waardoor het een sterkere economie wordt en het eventuele economische tegenvallers kan incasseren. Daarbij kan er meer werkgelegenheid worden gecreëerd. Het simpele principe van vraag en aanbod gaat hier op. Wanneer er vanwege het hoge aantal toeristen een grotere vraag naar bijvoorbeeld levensmiddelen komt, zal het aanbod vanuit de regio, indien mogelijk, ook stijgen. Er kunnen banen worden gecreëerd om zo aan de vraag van de toeristen te kunnen voldoen. Vervolgens, omdat de vraag hoog is, zal er veel kunnen worden verkocht. Van gewone dagelijkse boodschappen tot dagreizen. Dit zorgt voor meer inkomen voor degenen die deze diensten leveren, de inkomens worden dus hoger (Shaw, G. & A. Williams, 2002;44). En tenslotte, omdat er toeristen komen die allerlei verschillende behoeftes hebben, zal er ook een divers aanbod gecreëerd kunnen worden. Er is dus misschien naast een hotel bijvoorbeeld ook vraag naar een bed&breakfast of een slaapgelegenheid op de boerderij. Zo komen er andere soorten beroepen bij. Één opmerking bij dit bovenstaande, het is allemaal een mogelijkheid. Het is niet gezegd dat dit allemaal overal plaats vindt. Het is hier overigens ook van belang in het

achterhoofd te houden welke gevolgen dit heeft voor de sociale tegenstellingen. Zoals het hierboven staat lijkt het dat iedereen er vooral op economisch gebied voordeel van zal hebben. Wanneer dit ook daadwerkelijk het geval is, zullen de onderlinge sociale tegenstellingen meevallen. Iedereen zal er immers op vooruitgaan, de onderlinge verschillen zullen nauwelijks veranderen. Wanneer er echter vooral groei plaatsvindt in één bepaalde sector, bijvoorbeeld het hotelwezen, dan is het risico aanwezig dat onderlinge sociale tegenstellingen wel groter zullen worden. Dit kan tot gevolg hebben dat er sociale onrust ontstaat en er vanuit de overheid maatregelen moeten worden genomen om dit aan te pakken. Wanneer bijvoorbeeld boerenbedrijfjes minder tot niet profiteren van meer toerisme en de hotels juist wel, dan zal de overheid moeten kijken hoe zij hier iets aan kan doen. Een mogelijkheid zou zijn met behulp van subsidies boerenbedrijfjes te stimuleren hun economische activiteiten uit te breiden. Bijvoorbeeld door slaapaccommodatie te verzorgen voor toeristen. Zelf denk ik echter dat het toerisme genoeg uitwerking heeft op alle sectoren. Ik verwacht dat iedereen in staat zal zijn om een graantje mee te pikken en de sociale tegenstellingen door toerisme niet heel sterk zullen veranderen. Het bovenstaande is vooral economisch van aard. Voor dit onderzoek is het ook interessant in hoeverre er positieve ecologische effecten uit toerisme voortvloeien. Er zijn mensen die ecologische positieve effecten als gevolg van toerisme waarnemen. Het voornaamste positieve effect van toerisme gaat met name om het feit dat wanneer er toeristen naar een gebied komen, er op deze manier ook geld komt om het gebied te beschermen. Geld dat er zonder de toeristen misschien niet zou zijn geweest. De relatie tussen toerisme en ecologie kan heel goed symbiotisch van aard zijn, zo kunnen er anti-vervuilingscampagnes worden opgezet of oude vervallen landschappen weer een financiële injectie ontvangen door de komst van toerisme (Shaw, G. & A. Williams, 2002;45, 310, Sharpley, R., 2005;260).

Negatieve effecten van toerisme

Echte tegenstanders van toerisme heb ik niet kunnen vinden, maar wel mensen die sceptisch ten opzichte van een duurzame vorm van toerisme. Er zijn op zowel economisch als ecologisch gebied kanttekeningen te maken. Het grootste ecologische argument tegen toerisme is het verdwijnen van natuurlijke omgeving onder druk van de commercie. Per land en type toerisme verschilt de impact van toerisme op de ecologie van een gebied, maar het grootste ecologische gevaar van toerisme is en blijft het verdwijnen van de natuurlijke omgeving als gevolg van de hoeveelheid toeristen (Shaw, G. & A. Williams, 2002;46). Dit is een van de voornaamste redenen geweest dat er al behoorlijk lang wordt nagedacht over duurzame vormen van toerisme. Zoals gezegd heeft de mate van invloed van toerisme op de ecologie van een gebied sterk te maken met wat voor soort gebied het is. Een probleem is dat het vaak de fragielere gebieden zijn die interessant zijn voor toeristen, juist vanwege het feit dat deze gebieden hierdoor aantrekkelijk worden. Er ontstaat mogelijk zo een situatie waarin de gebieden beschadigd worden doordat toeristen allerlei gebieden wil zien omdat het exotisch is, terwijl deze gebieden hier niet op berekend zijn. Deze schade kan bestaan

ofwel doordat toeristen direct door dit gebied lopen en zo de omgeving direct beschadigen, ofwel door de aanleg van de faciliteiten die nodig zijn om toeristen te ontvangen (Shaw, G. & A. Williams, 2002;299, 305). De schade die kan ontstaan als gevolg van toerisme kan op verschillende gebieden ontstaan. Het kan dan gaan om negatieve gevolgen voor de biodiversiteit, erosie en schade in fysieke omgeving, vervuiling, uitputting van bronnen en visuele veranderingen in het landschap, zowel veranderingen van het natuurlijke landschap als bijvoorbeeld de bouw van gebouwen (Shaw, G. & A. Williams, 2002;306).

Naast ecologische zijn er ook economische negatieve effecten. In het onderstaande schema staan kort de mogelijke negatieve economische gevolgen weergegeven.

Tabel 2.2 Mogelijke negatieve economische gevolgen van inlandse economie

Negatieve impact

Uitstroming van kapitaal

Kosten van ontwikkeling

Beheer van buitenaf

Vergroting afhankelijkheid

Seizoensafhankelijke banen

Verhoging van de lokale prijzen

Bron: Petterson, R., 2006;171

Het grote negatieve risico is de controle van buitenaf. Het gevaar is dat buitenlandse ondernemingen de lokale economie teveel controleren. Een mogelijk gevolg is de uitstroming van kapitaal, de inkomsten zullen dan niet in de lokale economie terecht komen maar grotendeels wegvloeien naar het buitenland, naar de buitenlandse ondernemingen die de regio controleren. Daarmee wordt een regio dus afhankelijk van wat de buitenlandse ondernemingen willen. De buitenlandse ondernemingen zullen het laatste woord hebben, en daarbij is het de vraag of dit altijd in overeenstemming is met wat de lokale bevolking wil. Wanneer buitenlandse ondernemingen een grote hand hebben in wat er in de regio's gebeurt, is de kans dat de regio's meer en meer op elkaar gaan lijken sterk aanwezig. Namelijk, het gevaar schuilt erin dat de buitenlandse ondernemingen regio's zo productief mogelijk willen laten zijn. De regio's hebben dan één hoofddoel, zoveel mogelijk inkomsten genereren. De identiteit zal ondergeschikt worden, de regio's zullen meer en meer op elkaar lijkende regio's worden. Een voorbeeld van dit wat ik zelf heb meegemaakt in Noorwegen is de hotelketen Rica. In de Hardangerfjord regio zijn een aantal hotels tegenwoordig onderdeel van deze internationale keten. Bijvoorbeeld in Ulvik, daar zijn drie hotels van deze keten, in het verleden waren dit onafhankelijke hotels. Nu is het zelfs zo dat wanneer een van de drie hotels zo weinig gasten heeft dat deze in principe ook bij een van de andere hotels geplaatst zouden kunnen worden, dit ook gedaan wordt. Zo hoeven niet alle hotels geopend te zijn wat weer scheelt in de kosten. Dit voorbeeld zal ook nog terugkomen in de uitwerking van de

interviews. Het geeft alleen al wel aan dat het gevaar is dat er teveel naar het behalen van zoveel mogelijk winst wordt gekeken in plaats van de identiteit van de regio. Langzamerhand zullen op deze manier de regionale tegenstellingen verdwijnen. Een ander risico is de kostenstijging, omdat de toeristen bepaalde behoeften hebben, moet er geïnvesteerd worden, wil de regio aan de vraag kunnen voldoen. Daarbij stijgen door de hoge vraag van de toeristen de prijzen van de bepaalde diensten die geleverd worden. Dus ook de prijzen voor de lokale bevolking, ondanks dat de lokale bevolking mogelijk de positieve effecten van hogere inkomsten kan ervaren, zal zij ook de mogelijk negatieve effecten van hogere prijzen ervaren. En het laatste is niet het minste risico, de seizoensafhankelijkheid van werkgelegenheid. Om een solide economie te krijgen, moeten er het hele jaar door inkomsten zijn. Met enkel inkomsten in het zomerseizoen, is de kans dat een economie niet sterk genoeg is. Er moeten het hele jaar door voldoende inkomsten zijn, wil een economie solide zijn. Ook hier dient weer te worden gezegd dat de effecten potentieel zijn. Het is niet gezegd dat alle touroperators buitenlandse bedrijven zijn, dat al het kapitaal wegvloeit naar het buitenland. Maar het zijn wel mogelijke risico's, daar moet wel rekening mee gehouden worden.

Hieronder volgen enkele voorbeelden die in met name economisch opzicht tegen vallen. Een voorbeeld van hoe het verkeerd kan gaan wordt gegeven door Puijk, namelijk met een casestudie van Ulvik. Al sinds 1860 komen hier toeristen naar toe, hoofdzakelijk om te genieten van de bergen en de fjorden. Er is al heel wat jaren onderzoek uitgevoerd naar de relatie tussen de toeristen en de gemeenschap van Ulvik. Het is opvallend dat de gemeenschap in de zomer een heel andere leefstijl heeft dan in de winter. In de zomer zijn er urbane kenmerken terug te vinden in de stijl van leven van de lokale bevolking. Terwijl buiten het toeristenseizoen de rurale kenmerken de overhand hebben in de stijl van leven. Er vindt dus een sterke afwisseling plaats in manier van leven gedurende de zomer en de winter (Puijk, R., 2000;53). Dit geeft geen stabiele levensstijl, hoewel dit misschien meer een cultureel dan economisch aspect is, is het wel goed om dit punt mee te nemen. Er is namelijk ook een gevaar dat een gemeenschap te veel afhankelijk wordt van één sector. In dit geval dus de toeristische sector. Het gevaar dat dan dreigt is dat wanneer het een keer minder goed gaat in die sector, het meteen een grote impact zal hebben op de gemeenschap. Er zijn dan geen andere sectoren die dit goed op kunnen vangen. Het beste is om toerisme te integreren in andere sectoren, zodat het niet een op zichzelf staande sector is die kwetsbaar is (Fennel, D.A., 1999;273).

Daarbij heerst er ook een gevoel bij de betrokken personen dat de resultaten van de investeringen in het toerisme, kleiner zijn dan in andere sectoren. Toerisme levert dus minder op dan dat de bevolking graag gezien zou hebben. Ze moeten er meer tijd en geld in stoppen dan in andere sectoren, terwijl ze er minder rendement uit halen dan uit andere sectoren (Puijk, R., 2000;67). Het rendement is niet het enige negatieve wat de lokale bevolking ervaart. Een ander voorbeeld met de bevolking van het plaatsje Roros geeft ook de spanningen tussen lokale bevolking en toeristen weer. In Noorwegen staan ze voor vrijheid wat betreft bezoeken van natuurgebieden. Men is vrij

om te gaan en te staan waar men wil, de natuur is van iedereen. Deze vrije omgang met de natuur is vast gelegd in twee regels, 'Allemannsrett' en 'Friluftsliv'. Beide regels zijn echte Noorse kernwaarden die de ruimte geven om in alle vrijheid door de natuur te struinen (Vail, B.J., 2000:54). Tegen deze achtergrond ontstond er onenigheid onder de lokale bevolking toen er steeds meer buitenlandse toeristen onder het motto van de eerdergenoemde regels, de lokale natuur doorkruisten. Er ontstond spanning tussen de lokale bevolking en de toeristen. Uiteindelijk kwam het tot een confrontatie tussen een actiegroep uit de lokale bevolking en een groep Duitse padvinders die met het Noorse staatsbosbeheer hadden geregeld dat ze een tijd in de bossen rondom Roros konden verblijven. De actiegroep uit Roros was het er echter niet mee eens, de padvinders zaten immers in 'hun' bossen. Daarbij werd er door de Duitse padvinders voornamelijk geld uitgegeven buiten Roros, de economie van Roros heeft dus geen baat bij de Duitse padvinders, terwijl ze wel gebruik maken van de natuur van Roros. Dit stuit op weerstand bij de bevolking van Roros (Vail, B.J., 2000:55). En dit is niet de enige gemeenschap, het is een algemeen risico. Dat de toeristen geld uitgeven in een ander gebied dan hun bestemmingsgebied. Denk bijvoorbeeld aan een vliegticket dat in het thuisland geboekt en betaald is. De voorraden die uit het eigen land mee worden genomen omdat bepaalde dingen in Noorwegen zo duur zijn. Of het hotel in de grotere stad van waaruit men naar de natuurgebieden gaat. Dit zijn nog maar een paar voorbeelden, maar het geeft wel aan hoe de situatie kan zijn. Roros is slechts een voorbeeld van hoe het in de wereld staat met veel soortgelijke dorpjes in soortgelijke situaties (Vail, B.J., 2000;58).

Uitwerking eigen positie

Kort samengevat zijn dit de mogelijke positieve en negatieve impacts van inlands toerisme. Het schema geeft kort en bondig weer wat hier boven staat beschreven.

Tabel 2.3 Mogelijke positieve en negatieve economische gevolgen van inlandse economie

<i>Positieve impact</i>	<i>Negatieve impact</i>
Bredere economische basis	Uitstroming van kapitaal
Creëren van werkgelegenheid	Kosten van ontwikkeling
Hogere inkomens	Beheer van buitenaf
Meer verschillende beroepen	Vergroting afhankelijkheid
	Seizoensafhankelijke banen
	Verhoging van de lokale prijzen

Bron: Petterson, R., 2006;171

De meningen over de voordelen van toerisme zijn verdeeld. De heersende gedachte is dat een duurzame vorm van toerisme goed is voor de mens en de natuur. Maar tot op welke hoogte kan dit samengaan? Toerisme is eigenlijk niet te zien als activiteit *an sich*. Veel mensen gaan voor een vakantie naar een ander land, soms zelfs duizenden kilometers ver. Deze

afstanden moeten ook afgelegd worden wat zorgt voor druk op het milieu. Dus de bomen die bijvoorbeeld aan worden geplant in Costa Rica zijn misschien net genoeg om de vervuiling van de hele vliegtreis van Nederland naar Costa Rica te compenseren. Wat ik wil zeggen is dat het concept van een duurzame vorm van toerisme heel verantwoord klinkt, maar er moet wel realistisch gekeken worden naar het totaalplaatje (Carrier, J.G. & D.V.L. MacLeod, 2005;315).

Tegelijk is het de vraag of het wenselijk is dat er in natuurgebieden zoveel toeristen komen? Het is een heel nobel streven wanneer men bijvoorbeeld afval wil opruimen op Antarctica, maar misschien is die druk net te veel voor het gebied. Toeristen kunnen tegenwoordig overal komen, de mobiliteit is verhoogd, dus gebieden die vroeger onbereikbaar waren zijn nu bereikbaar geworden. Nu zijn dit voorbeelden van verre locaties, maar ook bijvoorbeeld binnen Europa kunnen dit soort situaties zich voordoen. Ook binnen Europa kunnen afstanden groot zijn en sommige gebieden zijn het beste af wanneer er weinig mensen komen. Om een heel klein voorbeeld te noemen binnen Nederland. De waddeneilanden Rottumeroog en Rottumerplaat zijn allebei verboden toegang voor mensen om er voor te zorgen dat de fauna daar rustig haar gang kan gaan. Ondanks dat het voor veel mensen heel interessant zou kunnen zijn om deze eilanden te bezoeken, is het simpelweg verboden. Zo houdt men rust op de eilanden en kan de natuur haar gang blijven gaan.

Toch sta ik zelf positief tegenover een duurzame vorm van toerisme, aangezien het er wel voor wil zorgen dat toerisme een positief effect heeft op het gebied waar je heen gaat. Het helpt mee een gebied in stand te houden of zelfs te ontwikkelen terwijl men op vakantie is. Het is alleen lastig om duidelijk te krijgen wat de daadwerkelijke effecten zullen zijn, positief of negatief. Omdat het eigenlijk zo'n vaag begrip is, wordt het moeilijk om te kijken wat daadwerkelijk een duurzame vorm van toerisme is en wat de effecten zijn. En wat men zich dan moet afvragen is of veranderingen die te zien zijn wel rechtstreeks effecten zijn van toerisme. Voor mij moet eerst concreter worden wat deze duurzame vorm van toerisme is, de effecten moeten objectief meetbaar zijn voordat ik er echt positief tegenover sta. Daarbij zal er op economisch vlak de zekerheid zijn dat de lokale bevolking er genoeg profijt van heeft. Het mag niet zo zijn dat grote buitenlandse ondernemingen kleine lokale onderneming overnemen, met als gevolg dat het grootste gedeelte van de geldstromen richting het buitenland gaan in plaats van naar de lokale economie. Het risico zit er volgens mij nu in dat bijvoorbeeld ecotoerisme wordt gezien als een nieuwe manier om veel geld te verdienen, want ecotoerisme is immers 'hot'. Wat mij betreft moet toerisme altijd duurzaam zijn, in zowel ecologisch, sociaal als economisch opzicht. Ik deel de mening met Roso dat tegenwoordig de vakantie voor veel mensen niet zozeer als ontspanning dient, maar meer als mogelijkheid om ervaringen op te doen. In plaats van specifieke kennis is nieuwsgierigheid voor veel mensen de drijfveer om landen te bezoeken (Roso, M., 2006;10). In hoeverre zijn de gevolgen hiervan te zien in de Hardangerfjord regio? In het bijzonder de economische gevolgen zijn voor mij interessant. Dit gedrag van

toeristen zorgt er namelijk voor dat mensen meer plekken bezoeken waardoor die plekken dus ook meer inkomsten zouden moeten hebben.

Methoden

Eerlijkheidshalve moet ik zeggen dat ik met behulp van de interviews een zo goed mogelijk beeld van de Hardangerfjord regio heb willen maken. Maar ik ben wel realistisch genoeg om te zien dat tien interviews een krappe basis vormt om een beeld te schetsen voor de gehele regio. Ik heb geprobeerd zo veel mogelijk verschillende gebieden te bezoeken (uit elke gemeente heb ik geprobeerd tenminste één persoon te interviewen) en daar sleutelpersonen te interviewen. Het probleem was voor mij zelf dat de situatie in Noorwegen dusdanig anders is dan dat ik in Nederland gewend ben. Mijn onderzoek in Noorwegen is anders verlopen dan ik van te voren in gedachten had. Zo kostte het bijvoorbeeld aanzienlijk meer tijd om op de locaties te komen waar ik een interview zou hebben, dan ik van tevoren geschat had. De afstanden die men moet overbruggen zijn in Noorwegen vele malen groter dan in Nederland. Ook bleken veel potentiële respondenten in de wintermaanden niet bereikbaar, zo waren er bijvoorbeeld een aantal toeristeninformatiecentra gesloten gedurende de periode dat ik in Noorwegen verbleef. Daarbij nam het meer tijd dan ik van tevoren had ingeschat, om een afspraak te maken met de respondenten.

Het onderzoek verliep anders dan ik verwacht had. Dit wil overigens niet zeggen dat het een teleurstelling is geworden. Voor mijzelf zie ik het onderzoek als verrijking, ik ging er met een beperkte blik heen. Ik leefde sterk met de Nederlandse maatstaven in mijn hoofd, qua cultuur is Noorwegen immers niet zo verschillend van Nederland als bijvoorbeeld China. Toch bleken er meer cultuurverschillen te zijn dan ik verwacht had. Ik heb er van kunnen leren dat elk land wel degelijk verschillend is hoe groot de uiterlijke overeenkomsten ook kunnen zijn. Zoals ik al aangaf, is het een belangrijke ervaring voor mij geweest, ik zou het ook iedereen kunnen aanraken om wanneer er zich een mogelijkheid voordoet, naar het buitenland te gaan om onderzoek te doen. Het heeft mij geleerd sterker en meer buiten de eigen landsgrenzen te kijken. Er is meer in de wereld en dit leer je niet via boeken, maar via eigen ervaring.

In het kort ben ik als volgt te werk gegaan. In Nederland heb ik zoveel mogelijk literatuur over het onderwerp opgezocht en doorgenomen. De literatuur is goed van pas gekomen voor dit theoretische kader en voor een beschrijving van de toeristische context waarin dit onderzoek gesitueerd is. Omdat de literatuur niet toereikend was voor de specifieke informatie over de impact van toerisme op de regio, heb ik interviews afgelegd met sleutelpersonen. Vanuit Nijmegen is er door mijn begeleider contact gelegd met de universiteit van Bergen. In Bergen heb ik ook een Noorse begeleider toegewezen gekregen, deze heeft mij geholpen met het vinden van de juiste respondenten om de interviewreeks mee te beginnen. Van daaruit heb ik via de sneeuwbalmethode andere respondenten verkregen. Zoals gezegd is vanwege het tijdsgebrek, het aantal respondenten beperkt gebleven.

Dat brengt me bij het volgende punt, de verschillende bronnen voor informatieverzameling. Zoals al eerder aangegeven ligt het zwaartepunt van informatieverzameling bij de interviews. Door de interviews kan de meeste informatie worden verzameld, er kan specifiek naar onderwerpen gevraagd worden. Daarbij is het een redelijk specifiek onderwerp van dit onderzoek, dus de meeste informatie is enkel te verkrijgen door middel van interviews. De respondenten bij deze interviews waren hoteleigenaren, souvenirwinkeleigenaren en andere mensen die werken in de toeristenbranche welke profijt hebben van de stromen toeristen. Maar ook mensen die vanwege het toerisme hun werk misschien belemmerd zien worden zoals agrariërs. Ik heb gekozen voor diepte-interviews om zo beter de meningen van mensen te peilen. De derde deelvraag draait om de ervaringen van de lokale bevolking met toerisme. Mijns inziens kon ik die het beste peilen door diepte-interviews te voeren om zo duidelijk de meningen van bevolking te kunnen achterhalen. Zo haal ik meer kwaliteit uit de interviews. Kwaliteit gaat in dit geval boven kwantiteit. De interviews zijn van dusdanig groot belang in deze scriptie dat zij voor de basis van een beschrijving zorgen. Op basis van de interviews wordt bekeken in hoeverre toerisme invloed heeft op de economie van de Hardangerfjord regio. Voor mij staat het open wat de gevolgen zijn van toerisme voor deze specifieke regio. In die zin is dit dus een exploratief onderzoek. Aan de hand van de interviews wil ik kijken hoe het zich in Noorwegen manifesteert. Ik houd mij dus niet aan een bepaalde werkwijze wat betreft analyse van bijvoorbeeld het Noorse beleid met betrekking tot toerisme. Het gaat mij er puur om dat ik de regio bekijk, informatie verkrijg over de regio door middel van interviews en aan de hand daarvan een beeld schets van de regio, in het bijzonder de economische effecten van toerisme en vervolgens kijk naar mogelijke verbeteringpunten.

Gegevens over de economische situatie en informatie over toerisme in het algemeen is wel te vinden in de literatuur. Daarvoor heb ik de interviews niet zo zeer nodig. Een punt waarop ik hoopte dat het in Noorwegen wel beter is, was literatuur in de vorm van boeken. Zelf had ik nog weinig boeken kunnen vinden met informatie, het zijn voornamelijk artikelen die ik gevonden heb. Wel heb ik verwijzingen naar boeken gevonden, maar die waren lang niet allemaal te vinden in Noorwegen. Na uitgebreider zoekwerk heb ik alsnog meer literatuur over het onderwerp in het algemeen, kunnen vinden.

Voor de hoofdstukken 1 en 2 heb ik de literatuur benut. Voor hoofdstuk 3 was dit eveneens het geval, maar hierbij heb ik ook gebruik gemaakt van statistieken die de *World Tourism Organisation* gepubliceerd heeft. Voor hoofdstuk 4 heb ik vooral gebruik gemaakt van de statistische gegevens die het Noorse statistiekbureau heeft gepubliceerd. Hoofdstuk 5 en 6 bestaan tot slot uit de gegevens die ik heb verkregen door middel van de interviews. Al met al bestaat het belangrijkste gedeelte van dit onderzoek uit statistische gegevens welke aangevuld zijn met interviews.

Helemaal onbevooroordeeld kan men niet zijn wanneer men een onderzoek als dit doet, bepaalde uitkomsten zal men toch verwachten. In het kader van

dit onderzoek verwacht ik dat de algehele economische impact op de Hardangerfjord regio aanzienlijk is. Deze regio heeft een grote attractie, de fjord. Dit trekt natuurlijk veel toeristen. Ik heb zelfs begrepen van mijn Noorse begeleider Anders Lundberg dat deze regio één van de grote drijfveren is achter de economie van heel Noorwegen. Ik verwacht dus dat toerisme een aanzienlijk aandeel heeft in de economie van de regio.

Hoofdstuk 3. Toerisme en Industrie

Inleiding

Toerisme bestaat in allerlei verschillende soorten en maten. Zo bestaat er bijvoorbeeld ecotoerisme, waarbij er specifiek de nadruk wordt gelet op behoudt van ecologische en culturele waarden en daarbij economische ontwikkeling. Er bestaat geotoerisme, dit lijkt op ecotoerisme maar heeft een iets andere inslag. Het is door National Geographic weer onder de aandacht gebracht waarbij de aandacht vooral ligt bij het ontwikkelen van culturele en historische waarden, kortom volledige aandacht voor een speciale plek (NG, 17-12-'07). Overigens valt het nog te betwijfelen in hoeverre geotoerisme verschilt van ecotoerisme. Misschien dat het enkel een marketingtechnisch verschil is. Beide vormen zijn in ieder geval vormen van duurzaam toerisme. Maar er bestaat bijvoorbeeld ook medisch toerisme of crimineel toerisme. Dit zijn nog maar enkele voorbeelden. In dit hoofdstuk wordt een context weergegeven waarin het toerisme van Noorwegen zich ontwikkelt.

Het feit dat in dit hoofdstuk enkel internationale toeristenaankomsten worden vermeld, betekent niet dat toerisme enkel uit internationale toeristenaankomsten bestaat. Zoals in het vorige hoofdstuk al is vermeld, kan toerisme zowel nationaal als internationaal zijn. Toerisme kan hele uiteenlopende doelen hebben, het kan gaan om het genieten van de mooie natuur, het kan gaan om te *backpacken* door Nieuw-Zeeland, het kan gaan om te feesten in Salou. Mensen kunnen met een georganiseerde reis meegaan of ze gaan op eigen initiatief. Deze vormen van toerisme worden allemaal niet in het bijzonder genoemd in dit hoofdstuk. Dat betekent echter niet dat deze vormen niet bestaan. Voor dit onderzoek is het minder interessant om al deze verschillende vormen uit te werken. Daarom wordt in dit hoofdstuk vooral gekeken naar de brede categorie van internationale toeristenaankomsten.

Toerisme

Dat veel mensen voor hun plezier op pad gaan om interessante plaatsen te bezoeken bewijzen de cijfers. Op het moment is de toeristenindustrie de grootste economische sector ter wereld. Er zijn mensen die ook stellen dat toerisme internationaal gezien één van de meest, zo niet de meest invloedrijke fenomenen is in de economische en sociale ontwikkeling van onze huidige maatschappij (Pender, L., 2005;8). De World Tourism Organization (UNWTO) is onderdeel van de Verenigde Naties (VN) en houdt onder andere alle cijfers bij op het gebied van toerisme. De toeristenindustrie vertoont alleen maar groei over de afgelopen jaren. In 2006 telde de UNWTO 846 miljoen internationale aankomsten. Dat is 43 miljoen meer dan in het jaar ervoor. Elke bestemming heeft een groei ondervonden in het aantal internationale aankomsten, Afrika merkte dit met 9% het meest (UNWTO, 2007;2). In de tabel hieronder staan de cijfers over de groei van afgelopen jaren op een rij. Allereerst de absolute groeicijfers vanaf 1990. Op mondiaal niveau heeft er bijna een verdubbeling plaatsgevonden in aantal

internationale aankomsten. Vervolgens is te zien dat Europa als continent de meeste internationale toeristen ontvangt, met 54,4% van het totale aantal aankomsten is dit verreweg het grootste aantal voor een continent. De veranderingen van 2005 ten opzichte van 2004 en van 2006 ten opzichte van 2005 zijn per continent niet heel groot. Opvallend is wel de afname bij de Amerikaanse continenten, was er in 2005 nog een groei van 5,9% ten opzichte van 2004, in 2006 was er nog maar een groei van 2% ten opzichte van 2005. Die groei is dus ineens sterk afgenomen. In de laatste kolom is de gemiddelde groei over de jaren 2000 tot 2006 te zien. Hierin is zelfs te zien dat in Noord-Amerika er een afname is van het aantal internationale aankomsten van 0,2%. Dit valt waarschijnlijk grotendeels te verklaren aan de hand van de aanslagen van 11 september 2001 en met name de daaropvolgende maatregelen. Sindsdien zijn de eisen om de Verenigde Staten binnen te komen heel erg aangescherpt. Dit heeft zijn effect op het aantal toeristen dat naar de VS gaat, niet gemist.

Tabel 3.1 Veranderingen in het aantal internationale toeristenaankomsten

	International Tourist Arrivals (million)					Market share (%) 2006	Change (%)		Average annual growth (%) '00-'06
	1990	1995	2000	2005	2006		05/04	06/05	
World	436	536	684	803	846	100	5,5	5,4	3,6
Europe	262,3	310,8	392,5	438,7	460,8	54,4	4,3	5	2,7
Northern Europe	28,3	35,8	42,6	51	54,9	6,5	7,8	7,6	4,3
Western Europe	108,6	112,2	139,7	142,6	149,8	17,7	2,6	5	1,2
Central/Eastern Europe	31,5	60	69,4	87,8	91,2	10,8	2,2	3,9	4,7
Southern/Mediter. Europe	93,9	102,7	140,8	157,3	164,9	19,5	5,9	4,8	2,7
Asia and the Pacific	56,2	82,5	110,6	155,3	167,2	19,8	7,8	7,7	7,1
North-East Asia	26,4	41,3	58,3	87,5	94	11,1	10,3	7,4	8,3
South-East Asia	21,5	28,8	36,9	49,3	53,9	6,4	4,9	9,3	6,5
Oceania	5,2	8,1	9,2	10,5	10,5	1,2	3,7	0,4	2,2
South Asia	3,2	4,2	6,1	8	8,8	1	4,7	11	6,4
Americas	92,8	109	128,2	133,2	135,9	16,1	5,9	2	1
North America	71,7	80,7	91,5	89,9	90,7	10,7	4,7	0,9	-0,2
Caribbean	11,4	14	17,1	18,8	19,4	2,3	3,7	3,5	2,2
Central America	1,9	2,6	4,3	6,3	7	0,8	13,2	10,8	8,2
South America	7,7	11,7	15,3	18,2	18,8	2,2	11,9	3	3,5
Africa	15,2	20,1	27,9	37,3	40,7	4,8	8,8	9,2	6,5
North Africa	8,4	7,3	10,2	13,9	14,9	1,8	8,9	7,4	6,5
Subsaharan Africa	6,8	12,8	17,7	23,3	25,8	3	8,8	10,4	6,5
Middle East	9,6	13,7	24,5	38,3	41,8	4,9	5,9	8,9	9,3

Bron: UNWTO, 2007;3

Nu klinkt dit allemaal heel groots, maar ik moet hier meteen een kanttekening bij plaatsen. Van de 846 miljoen internationale aankomsten, is iets meer dan de helft in het kader van ontspanning, recreatie of vakantie. Deze 51% is voor mij belangrijk, de andere 49% zijn internationale aankomsten in het kader van zakenreizen, bezoek aan familie en/of vrienden, religieuze doeleinden of medische doeleinden (UNWTO, 2007;3). Het geeft meteen aan dat toerisme heel breed opgevat kan worden, voor mij is het echter enkel dat men voor ontspanning op vakantie gaat. Ik wil hier meteen een afbakening maken bij reizen enkel voor ontspanning. Ik besef dat het niet helemaal een sluitend beeld geeft, immers, men kan ook toerist zijn in eigen land. De definitie aan het begin van het hoofdstuk sluit dat niet

uit, ik zelf denk ook dat wanneer men in eigen land op vakantie gaat men ook als toerist aangemerkt kan worden.

Er zijn dus verschillende wat dat betreft al verschillende soorten toeristen; toeristen die in eigen land blijven en toeristen die verder op reis gaan naar het buitenland. In een artikel van Monique Roso geeft Ton van Egmond, coördinator van de opleiding Sustainable Toerism Development aan de Nationale Hogeschool voor Toerisme en Verkeer (NHTV) in Breda, voor de groep toeristen die lange afstandsreizen maken, de volgende indeling (Roso, M., 2005;10):

- *Accidental tourist*, per ongeluk gekozen bestemming, voornamelijk vertier en toeristische *highlights*, onverschillig tegenover lokale kenmerken en geen zin om contact te leggen of iets over land te leren kennen.
- *Mainstream tourist*, zegt bereid te zijn om contact te leggen en te leren, maar doet dit nauwelijks, zegt authenticiteit belangrijk te vinden maar ruilt dit gemakkelijk in voor comfort, voornamelijk op zoek naar *highlights*.
- *Dedicated tourist*, zegt bereid te zijn om contacten te leggen en te leren, maar doet dit beperkt, vindt authenticiteit belangrijk.
- *Hardcore tourist*, bewuste bestemmingskeuze, bereidt zich voor en heeft specifieke interesses, hecht aan authenticiteit en kiest voor contact met lokale cultuur.

De eerste twee typen toeristen vertegenwoordigen het grootste gedeelte van alle toeristen. De laatste groep toeristen zijn de ware pioniers, zij effen de wegen voor de groep boven hen, welke op hun beurt weer de wegen effent voor de groep daarboven. Hier wordt overigens ook weer in het bijzonder gekeken naar toeristen die naar het buitenland op vakantie gaan. Nu denkt men bij toerisme vaak ook wel als eerste aan vakantie in het buitenland, maar op vakantie in eigen land moet niet vergeten worden.

Zoals al naar voren is gekomen in dit hoofdstuk, is de toeristische industrie van groot belang voor de wereldeconomie. Wanneer er gekeken wordt naar de uitgaven in de toeristische industrie is er te zien dat er in 2006 voor 733 miljard US\$ aan toerisme is uitgegeven. Duitsland heeft hier het grootste aandeel in met 10,2%, gevolgd door de VS, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk met respectievelijk 9,8%, 8,6% en 4,4%. Deze vier landen zijn goed voor een derde van de totale internationale toeristische uitgaven. Wat hierbij belangrijk is om in het achterhoofd te houden, is dat deze vier landen ook vier van de grootste en meest ontwikkelde landen zijn (UNWTO, 2007;10). Uit het perspectief van de landen die toeristische industrieën opzetten is het heel gunstig dat er zoveel geld om gaat in de toeristische industrie. Als gevolg van de globalisering van de wereldeconomie wordt het gemakkelijker voor perifere regio's om een graantje mee te pikken wanneer het gaat om toerisme. Geschat wordt namelijk dat het creëren van een baan in de toeristische industrie minder dan een vijfde kost van het creëren van een baan in de productie-industrie en slechts een vijftigste van het creëren van een baan in een hoog technische industrie (Knox. P. & S. Marston, 2001;313).

Vooral laag ontwikkelde landen die noch de middelen noch de kennis hebben om hoogstaande industrieën op te zetten, zien in toerisme dus een grote mogelijkheid voor hun land. Voor dit soort landen is het dus een mogelijkheid voor economische ontwikkeling.

Hier moet wel een kanttekening bij geplaatst worden, toerisme levert lang niet altijd dergelijk grote economische voordelen op als wordt aangenomen. De reden hiervoor heb ik al eerder laten vallen; het grootste gedeelte wat door toeristen wordt uitgegeven aan vakantie, wordt uitgegeven in het land van herkomst. Er komt gemiddeld slechts 40% van de totale uitgaven in het gebied van bestemming terecht. En zelfs daar zijn kanttekeningen bij te plaatsen wanneer er in de toeristengebieden veel buitenlandse ondernemingen zoals hotels, zitten. Dan belandt er gemiddeld slechts 25% procent van de totale uitgaven in het gebied van bestemming. Mede vanwege dit soort risico's is een alternatieve methode van toerisme bedacht, het duurzame toerisme wat onder allerlei verschillende benamingen voor kan komen. De kern is echter dat er speciale aandacht is voor authenticiteit, kleinschalige ontwikkeling, behoud van de natuur en de lokale identiteit behouden en toepassen in dagelijks leven (Knox. P. & S. Marston, 2001;315).

Een ander gevaar van toerisme zien als grote bron van inkomsten en daarom als land vooral de toeristische industrie stimuleren, is het risico van de nadelen. De grote economische voordelen van toerisme gaan gepaard met een hoog risico op grote, al dan niet economische, nadelen. Zo is een risico voor elk land dat een toeristische industrie heeft dat toerisme voornamelijk seizoenswerkgelegenheid oplevert. Dit maakt niet uit of het nu om een land als Costa Rica draait of om Noorwegen, beide landen kunnen hier problemen van ondervinden. Een ander risico werd werkelijkheid in de vorm van de tsunami op tweede kerstdag 2004 in Thailand. De tsunami had niet voorkomen kunnen worden, maar de gevolgen waren waarschijnlijk minder groot geweest wanneer de Thaise overheid de ontwikkeling van de toeristische industrie beter in de hand had gehouden. Projectontwikkelaars bouwden langzaam maar zeker hele eilanden vol met hotels en dergelijke toeristische faciliteiten. Tegelijkertijd waren er grote stukken koraal en mangrovebos verwoest. Er waren dus twee factoren die de tsunami zulke ernstige gevolgen kon laten hebben, namelijk de verwoesting van natuurlijke zeevering in de vorm van koraal en mangrovebossen en daarbij trokken mensen steeds dichters naar het water toe, vaak in weinig solide woningen (Kurlantzick, J., 2005;1).

Daarbij is toerisme ook nog eens aan trends onderhevig. Het is in die zin geen stabiele industrie, er zal constant gezocht moeten worden naar nieuwe middelen om de toeristen maar te blijven aantrekken. Een land als Nieuw-Zeeland is een voorbeeld hiervan. Eerder was het land een 'ver en onbekend oord', tegenwoordig spreekt het veel minder tot de verbeelding en is het land meer een toeristenbestemming tussen alle anderen (Knox. P. & S. Marston, 2001;313). Hier valt overigens de indeling van de verschillende groepen toeristen in te passen, in eerste instantie was het een land die voornamelijk door *hardcore* en *dedicated tourist* werden bezocht. Nu is het een land wat bij veel mensen bekend is en voor veel mensen ook meer bereikbaar is geworden waardoor het nu een land is wat door de *mainstream tourist* wordt

bezoekt. Het land heeft een gedeelte van zijn bijzondere aantrekkingskracht verloren. Terwijl landen in exotische oorden als Fiji weer met een ander probleem om moeten gaan, namelijk met politieke instabiliteit, natuurrampen of uitbraken van ziektes. Voor Fiji was de coup die in 1987 gepleegd werd de oorzaak dat het toerisme in Fiji met 70% daalde. Terwijl in India een uitbraak van de pest vrijwel heel de toeristische industrie tot een halt bracht in 1994. En wat te denken van landen als Frankrijk en Zwitserland die nu voor de gevolgen van opwarming van de aarde staan. De sneeuwgrenzen komen door de opwarming van de aarde hoger te liggen waardoor er minder gebieden geschikt zijn om te kunnen skiën of snowboarden.

Hoe ziet de toekomst eruit voor de toeristische industrie? Het UNWTO voorziet dat het aantal internationale toeristenaankomsten in 2020 zal zijn gestegen tot 1,6 miljard. Dat is een bijna een verdubbeling van het huidige aantal. Daarvan zal 1,2 miljard van de internationale aankomsten intraregionaal zijn, oftewel in een land dat in de buurt van het thuisland ligt. De regio's die het UNWTO hierbij hanteert zijn die zoals in tabel 3.1 zijn aangegeven. Dit zijn: Europa, Azië en de Pacific, de beide Amerikaanse continenten, Afrika en tot slot het Midden-Oosten. De overige 400 miljoen internationale aankomsten zullen op naam komen te staan van lange afstandreizigers. Dit zijn reizigers die reizen maken welke de grenzen van de hiervoor genoemde regio's overschrijden. Deze laatste categorie zal in de komende jaren tot 2020 dus sneller stijgen dan de intraregionale reizigers. En hoewel er voor Europa en de beide Amerikaanse continenten een lagere groei in aantal internationale toeristenaankomsten wordt verwacht, blijven deze twee regio's wel het grootste aandeel hebben in de internationale aankomsten (UNWTO, 2007;11). In de onderstaande tabel is weergegeven wat de prognose voor de toekomst van de internationale toeristenaankomsten is.

Tabel 3.2 International Tourist Arrivals by Region, millions
(Internationale toeristenaankomsten per region, miljoen)

	Baseyear		Forecasts		Average Annual Growth Rate (%) 1995-2020	Share (%)	
	1995	2010	2020	1995		2020	
Total	565	1,006	1,561	4,1	100	100	
Africa	20	47	77	5,5	3,6	5	
Americas	109	190	282	3,9	19,3	18,1	
East Asia/Pacific	81	195	397	6,5	14,4	25,4	
Europe	338	527	717	3	59,8	45,9	
Middle East	12	36	69	7,1	2,2	4,4	
South Asia	4	11	19	6,2	0,7	1,2	
Intraregional (a)	464	791	1,183	3,8	82,1	75,8	
Long-haul (b)	101	216	378	5,4	17,9	24,2	

Bron: UNWTO, 2007;11

(a) intraregional bevat aankomsten waarbij land van herkomst onduidelijk is

(b) lange afstand is gedefinieerd als alle aankomsten uitgezonderd de intraregionale aankomsten

Zoals gezegd heeft Europa het grootste aandeel in het aantal internationale toeristenaankomsten en de verwachting is dat dat in 2020 nog steeds het

geval is. Hoewel met name Oost-Azië en de Pacific een groot deel van Europa's aandeel hebben overgenomen. Deze laatste regio zal tussen 1995 en 2020 naar verwachting 11% meer aandeel in het totaal aantal internationale toeristenaankomsten krijgen. Een dergelijke grote groei zal geen enkele andere regio meemaken. Verder is de verwachting dat in 2020 zoals gezegd, het aandeel lange afstandsreizen naar verhouding harder zal groeien dan de intraregionale reizen. De verwachting is dat in 2020 het aandeel 24,2% is, dat betekent een toename van ruim 6% ten opzichte van 1995 waar het aandeel 17,9% bedroeg. De verwachting dat het aantal lange afstandsreizen zo sterk zal groeien, geeft aan dat de economische verwachtingen voor de toekomst positief zijn. Toerisme is immers een activiteit die ontplooid wordt wanneer er genoeg geld is. Het is immers een luxe product. Voor intraregionale reizen is geld nodig, voor lange afstandsreizen is vaak nóg meer nodig. Wat dat betreft is dit een interessante indicator voor de economische gesteldheid van wereld. Overigens is het ook van belang om te blijven bedenken dat de toeristische industrie zelf ook een industrie is waar veel geld wordt verdiend. Wanneer hier veel geld wordt verdiend zal er ook via de werknemers in deze industrie weer geld worden uitgegeven in deze industrie.

Er zijn veel verschillende vormen van toerisme langsgekomen in dit hoofdstuk. Zowel toerisme in exotische oorden als in minder exotische oorden. Zowel toerisme met zakelijke doeleinden als toerisme met enkel recreatieve doeleinden. Zoals gezegd versta ik onder de term toerisme niet een zakenreis naar Engeland. Voor mij betekent toerisme op reis gaan om te ontspannen en recreëren. Dat kan door middel van het bezoeken van bijvoorbeeld een kerk of museum, door rustig te genieten van de natuur of door op een actieve manier te genieten van de natuur. Wat ik nog extra wil benoemen is dat voor mij toerisme niet enkel internationaal is, maar dat ook een weekend weg in eigen land aangemerkt kan worden als toerisme, mits het weekend weg als doel heeft te ontspannen. In deze scriptie met de term toerisme zowel binnenlands als buitenlands toerisme bedoelt.

Concluderend kan er gesteld worden dat toerisme groot is, zowel qua betekenis als qua omvang in de wereldeconomie. Het begrip toerisme reikt van toerisme met zakelijke doeleinden tot toerisme met als doel om Antarctica schoon te maken.

Voor veel landen betekent de toeristische industrie een grote bron van inkomsten. Zeker voor de minder ontwikkelde landen is de toeristische industrie een goede mogelijkheid om een land een economische impuls te geven. Tegelijk werd ook aangetoond dat de toeristische industrie niet enkel (economische) voordelen heeft. Het gevaar is dat de economische voordelen de overhand krijgt op minder ontwikkelde landen, waardoor deze landen de nadelen over het hoofd zien of voor lief nemen. Daarbij zijn de werkelijke economische voordelen vaak niet zo groot als wordt aangenomen. Het grootste gedeelte van toeristische uitgaven worden namelijk gedaan in het land van herkomst. Daarbij komt nog dat veel ondernemingen in de toeristische industrie grote internationale ondernemingen zijn en de inkomsten niet per definitie in het bestemmingsland terecht komen.

Een ander gevaar is dat mensen uitgekeken raken op een land. Van Egmond heeft een indeling van verschillende soorten lange afstandsreizigers gemaakt welke gaat van een toerist die goed voorbereid op pad gaat naar een gebied wat hij bewust heeft uitgekozen tot een toerist die het eigenlijk weinig uitmaakt waar hij heen gaat, mits het maar leuk is, een bewuste keuze heeft deze persoon allerm minst gemaakt. Terugkomend op de populariteit van een land, vaak worden landen als toeristenbestemmingen ontdekt door de pioniers onder de toeristen en vervolgens raakt het steeds meer bekend bij de massatoeristen. Hier is dus een verloop van type toeristen dat een land bezoekt te zien.

Tegenwoordig wordt veel aandacht besteed aan een duurzame vorm van toerisme, juist vanwege de hierboven genoemde nadelen. Ook dit kan zich in allerlei verschillende vormen manifesteren. Vaak zijn het verschillende namen voor hetzelfde doel, maar zijn ze marketingtechnisch zo neergezet dat het iets anders lijkt waardoor het weer een andere groep toeristen aan kan spreken. Zelf kijk ik niet zozeer naar een duurzame vorm van toerisme, dat wil zeggen, ik heb voor mij zelf geen definitie opgemaakt voor een duurzame vorm van toerisme. Ik heb daarentegen een definitie opgemaakt van toerisme welke ik verder in de scriptie zal hanteren. Juist omdat er zoveel verschillende soorten toerisme zijn, wil ik het simpel houden door de term toerisme te blijven gebruiken. In de definitie heb ik aangegeven wat ik van belang vind in toerisme.

Hoofdstuk 4. De Economie en Ecologie van de Hardangerfjord Regio

Inleiding

Voordat de gegevens uit de interviews aan bod komen, komen eerst de statistische gegevens aan bod. Allereerst wordt er aandacht besteed aan de economische situatie in heel Noorwegen. Er wordt een inleidende beschrijving gegeven van de huidige economische stand van zaken in Noorwegen. Vervolgens wordt de toeristische activiteit in Noorwegen beschreven. Er zal een verband worden gemaakt tussen de economische stand van zaken en de toeristische activiteit. Het economische gedeelte wordt afgesloten met de economische stand van zaken in de regio waar het allemaal om draait; de Hardangerfjord regio. Na deze economische gegevens wordt er kort gekeken naar de ecologische situatie. Oftewel, er wordt kort een beschrijving gegeven van de natuurlijke omgeving.

De economie van Noorwegen in cijfers

Allereerst de basale feiten van de Noorse economie. Begonnen wordt met het bekijken waar de Noorse economie uit bestaat. Vervolgens wordt de aandacht verlegd naar de financiële kant van de Noorse economie. Tot slot wordt gekeken hoe de Noorse economie zich verhoudt ten opzichte van andere (Europese) economieën. Er zal zoveel mogelijk gebruik gemaakt worden van cijfers over dezelfde periode, veelal over het jaar 2005. Voor sommige onderwerpen zijn wel recentere cijfers, maar vanwege de eerlijke vergelijking worden deze niet gebruikt.

Zoals velen wel bekend is, is Noorwegen een van de welvarendste landen in de wereld. Hoe vertaalt dit zich in de economische statistieken? Wanneer het gaat om Noorwegen, dan gaat het om een bevolkingsgroep van 4.681.100 mensen op 01-01-2007 in een land van 385.199 km² oppervlakte (SSB, (1,2), 16-11-'07). Het ruige klimaat, voedingsstofarme bodem en onherbergzame terrein zorgen ervoor een groot gedeelte van Noorwegen niet geschikt is voor bebouwing of landbouw. Bijna de helft van het Noorse landoppervlak bestaat uit bergen of bergplateaus. Dit zorgt er voor dat Noorwegen op IJsland na, het dunst bevolkte land van Europa is. Een logisch gevolg is dat de bevolking voornamelijk in de grotere steden woont.

Dat Noorwegen een dergelijk onherbergzaam landschap heeft, heeft gevolgen voor de economie. Zoals gezegd, wonen de mensen veelal in de grotere steden en is het land minder geschikt voor landbouw. In onderstaande tabel¹ is te zien dat de economische activiteit 'onroerend goed, verhuur en handel' het grootst is. Dat wil zeggen, deze economische activiteit bevat het grootste aantal ondernemingen in vergelijking met de overige economische activiteiten. Want als het aankomt op aantal medewerkers, dan is de 'groot- en kleinhandel' de grootste economische activiteit. Daarbij wordt er in deze laatste economische activiteit ook de

¹ Deze tabel bevat de cijfers van alle ondernemingen in Noorwegen behalve van de gehele overheid.

meeste omzet gedraaid. Wat nog meer opvallend is aan deze cijfers, is het kleine aantal ondernemingen dat actief is in de 'delfindustrie' en het daarbij behorende relatief kleine aantal medewerkers. Met 31.908 medewerkers verdeeld over 761 ondernemingen, zorgt deze economische activiteit voor de op één na grootste omzet uit het rijtje. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat ook de olie- en gaswinning hier onder vallen. In deze tijd worden er hoge prijzen betaald voor deze grondstoffen, dit zou dus een gedeelte van de hoge omzet kunnen verklaren.

Zoals al gezegd is Noorwegen in mindere mate geschikt voor landbouw. De economische activiteit van 'landbouw, jacht en bosbouw' bestaat uit allemaal kleine ondernemingen, het aantal medewerkers is namelijk bijna gelijk aan het aantal ondernemingen. Daarbij is de omzet na de 'visserij' het op twee na laagste van allen. Dat is dan wel weer opvallend, bij Noorwegen wordt vaak ook aan visserij gedacht. Dit blijkt dus in praktijk maar een heel bescheiden aandeel te hebben in de gehele Noorse economie.

Tabel 4.1 Total number of enterprises, persons employed and turnover, by economic activity in 2005
(Totaal aantal ondernemingen, werknemers en omzet per economische activiteit in 2005)

Economic activity	Total number of enterprises	Total number of persons employed	Turnover in 1.000 NOK
<i>Total</i>	<i>359.968</i>	<i>1.581.654</i>	<i>3.562.670.620</i>
Agriculture, hunting and forestry	61.042	62.762	38.436.401
Fishing	6.484	7.569	25.475.744
Mining and quarrying	761	31.908	811.540.472
Manufacturing	19.659	254.394	581.482.088
Electricity, gas and water supply	943	14.458	86.135.580
Construction	38.161	146.477	204.489.717
Wholesale and retail trade	56.759	349.985	1.049.709.983
Hotels and restaurants	10.070	81.050	42.921.371
Transport, storage and communication	22.636	163.323	342.400.067
Financial intermediation	7.568	43.498	*
Real estate, renting and business activities	93.252	236.872	328.278.393
Education	2.809	15.996	*
Health and social work	18.570	94.007	*
Other community, social and personal service activities	20.822	79.002	51.787.306
Private households with employed persons	35	45	13.498
Extra-territorial organizations and bodies	9	44	*
Unknown	388	264	*

Bron: SSB, (3), 01-12-'07

* cijfers niet gepubliceerd

Vervolgens is het interessant om te kijken wat er achter deze ondernemingen zit. Vandaar de volgende tabel met de verdeling van de beroepsbevolking in 2005. Daarbij is het van belang om te weten dat de totale Noorse bevolking per 1 januari 2005 4.606.363 personen telde (SSB, (4), 01-12-'07). Wat deze tabel duidelijk maakt is dat de beroepsbevolking in Noorwegen aardig gelijkmatig verdeeld is, de verhouding man/vrouw is ongeveer 50/50.

Tabel 4.2 Population aged 15-74 years in the labour force, employed persons and unemployed persons by sex, 1000
(Populatie van 15-74 jaar in de beroepsbevolking, werknemers en werklozen per geslacht, 1000)

	Population	Labour force	Employed persons	Unemployed persons
Male	1.670	1.272	1.211	61
Female	1.642	1.127	1.078	49

Naar: SSB, (5), 01-12-'07

Er moet onderscheid worden gemaakt tussen Bruto Nationaal Product (BNP, in het Engels GNP) en Bruto Binnenlands Product (BBP, in het Engels GDP). Het verschil zit in de nationaliteit van de mensen die de diensten en producten produceren. BNP is de totale waarde van wat door de inwoners van een land aan diensten en producten geproduceerd is, dit maakt niet uit of het in het binnen- of buitenland geproduceerd is. Bij BNP gaat het om de nationaliteit van de inwoners die produceren. Bij BBP gaat het om de waarde van de totale productie binnen de landsgrenzen, hier is de locatie van belang en wordt er geen onderscheid gemaakt tussen wie er geproduceerd heeft, maar waar er geproduceerd is. Het is voor de komende tabellen van belang dit onderscheid in het achterhoofd te houden.

Tabel 4.3 Main aggregates in national accounts, NOK per capita
(Belangrijkste totalen van nationale rekeningen, NOK per capita)

	1970	1980	1990	2000	2003	2005
Gross domestic product	23.505	76.944	171.35 5	327.11 2	345.42 9	411.90 8
Gross national income	23.184	74.587	166.28 6	323.90 2	348.40 7	413.84 1
National income	19.360	62.282	135.83 4	278.28 6	299.26 6	360.35 4
Disposable income for Norway	19.336	61.684	134.07 5	275.75 6	294.67 8	355.94 1
Disposable income for households and non-profit institutions serving households	*	36.278	85.785	145.40 6	170.97 3	192.84 8
Final consumption expenditure of households and non-profit institutions serving households	12.139	35.898	84.192	139.27 7	157.74 1	172.15 6

Bron: SSB, (6), 01-12-'07

* cijfers niet bekend

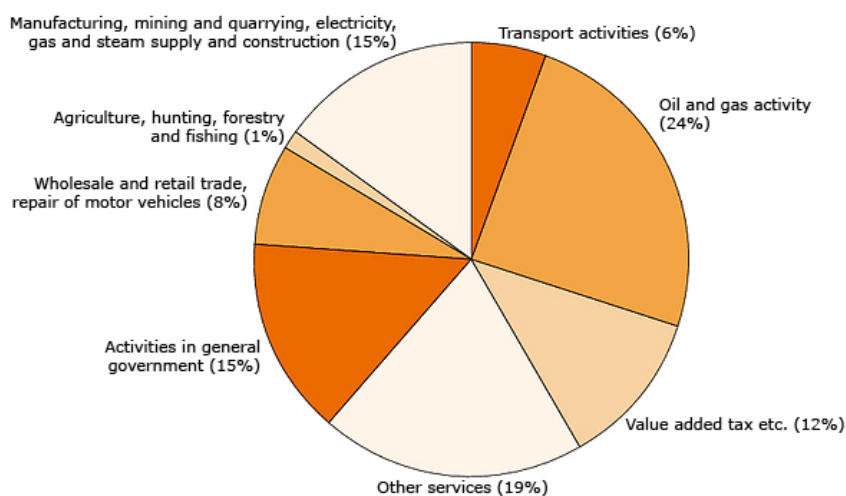
Bovenstaande tabel geeft de belangrijkste cijfers van de Noorse economie weer. Te zien is dat de BBP in 35 jaar tijd, ruim verzeventienvoudigd is. Het besteedbare inkomen voor Noorwegen is in diezelfde tijd zelfs ruim verachtievoudigd. Deze cijfers geven dus een gunstig beeld van het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking (capita) door de jaren heen.

De onderstaande figuur geeft de opbouw van het Noorse BBP weer; de zes belangrijkste economische activiteiten, de overige diensten² én de BTW (SSB, (7), 01-12-'07). Belangrijk is te onthouden dat het niet gaat om het aantal bedrijven of werknemers dat in een economische activiteit actief is, maar om het aandeel wat een activiteit levert aan het BBP. Zoals te zien is, heeft de

² De 'Overige diensten' bestaat uit commerciële diensten, huisvestingdiensten, financiële diensten, hotel en catering diensten, particuliere gezondheidsdiensten, particuliere onderwijsdiensten en andere particuliere diensten.

activiteit 'olie en gas' het grootste aandeel in het BBP. Deze activiteit alleen draagt bijna een kwart bij aan de gehele BBP. Het is een activiteit die van groot economisch belang is. Het strookt met het beeld dat ontstaat uit tabel 4.1. Ondanks dat de activiteiten uit die tabel meer uitgewerkt zijn dan in de onderstaande figuur, zijn die activiteiten wel in dit figuur te plaatsen. Dat de Noorse economie zwaar leunt op olie en gas blijkt wel uit de tweede grote sector. De sector 'productie, delfindustrie, elektriciteit, gas en stoomvoorziening en constructie' is de op een na grootste sector. Zij is grotendeels faciliterend en voorzienend ten aanzien van de eerstgenoemde sector. Aan de andere kant wordt ook meteen duidelijk dat de activiteit 'landbouw, jacht, bosbouw en visserij' maar een heel bescheiden aandeel in het Noorse BBP heeft. Deze activiteit dient meteen als voorbeeld dat een economische activiteit voor veel werkgelegenheid kan zorgen, maar qua aandeel in het BBP marginaal aanwezig is. Zoals te zien in tabel 4.1 biedt de activiteit 'landbouw, jacht, bosbouw en visserij' aan bijna 70.000 mensen werkgelegenheid. Daarmee wordt in totaal ongeveer NOK 64 miljard omzet gedraaid. Terwijl in de economische activiteit 'groot- en kleinhandel' ongeveer 350.000 mensen werkgelegenheid vinden en in het totaal zorgen voor ruim het zestienvoudige aan omzet. Terwijl het aantal werknemers slechts vijf keer groter is.

Figuur 4.1 Gross Domestic Product, by main activity, 2005, per cent
(Bruto Binnenlands Product, per hoofdsector, 2005, %)

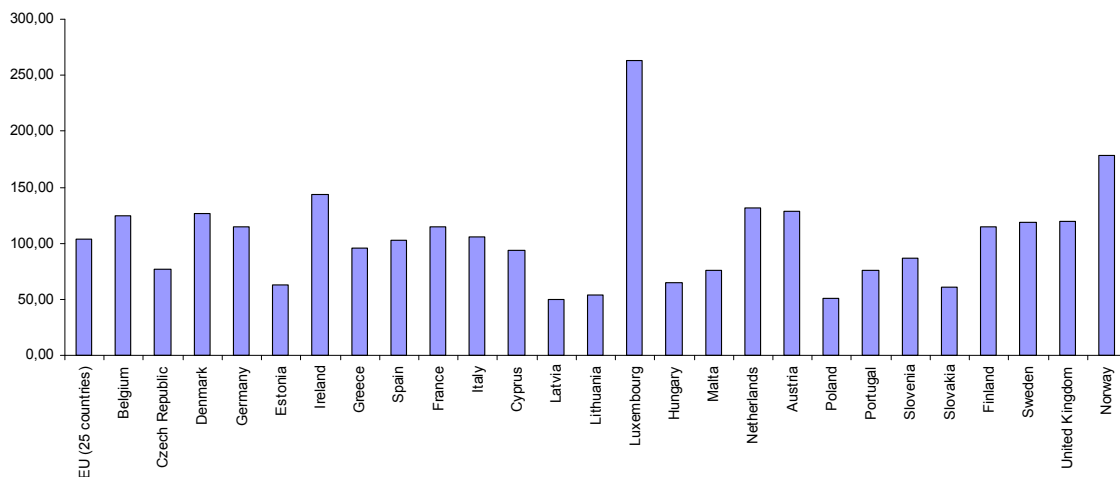


Bron: SSB, (8), 01-12-'07

Nu de financiële cijfers van Noorwegen bekend zijn, is het interessant om te bekijken hoe deze zich verhouden tot de cijfers van de rest van Europa. In de onderstaande figuur is te zien hoe de verschillende EU-landen zich verhouden tot elkaar op gebied van BBP per capita. Er is gekeken naar de landen die in 2005 lid waren van de EU omdat de cijfers uit 2005 zijn. Dit betekent dat de cijfers van Roemenië en Bulgarije niet zijn meegenomen, zij zijn immers in 2007 pas lid geworden van de EU. Als index wordt echter wél het gemiddelde genomen van de 27 EU-lidstaten. Dat laat meteen zien dat de twee nieuwe lidstaten voor een verlaging van het gemiddelde BBP per capita hebben gezorgd. De variabele 'EU (25 countries)', oftewel het gemiddelde

van 25 EU-lidstaten waaruit de EU tot 2007 bestond, ligt hoger dan de EU-27 index. De reden dat de vergelijking in PPS is gemaakt, is dat het dan eerlijker vergelijken tussen de verschillende landen is. De verschillen in prijsniveau én munteenheden worden op deze manier geëlimineerd. Het zorgt er dus voor dat het BBP van de verschillende landen beter met elkaar te vergelijken is.

Figuur 4.2 GDP per capita in Purchasing Power Standards (PPS) (EU-27 = 100)
(BBP per capita in koopkrachtstandaard (EU-27 = 100))



Bron: EuroStat, 01-12-'07

Deze figuur geeft duidelijk aan dat Noorwegen qua BBP ruim boven het gemiddelde van de EU zit. Het enige land dat een hoger BBP heeft is Luxemburg. Hier moet echter een kanttekening bij geplaatst worden. Het feit dat Luxemburg een dergelijk hoog BBP heeft is deels te verklaren door het relatief grote aantal mensen dat niet in Luxemburg woont, maar daar wél werkt. Deze werknemers dragen wel bij aan de economie van Luxemburg maar tellen niet mee met de populatie. Zodoende is het BBP te verdelen over relatief kleine groep mensen en resulteert dat in een hoog BBP per capita. In Noorwegen is er niet een dergelijke situatie, wat dat betreft geeft het BBP per capita van Noorwegen een eerlijker beeld dan dat van Luxemburg (SSB, (9), 01-12-'07).

De Noorse toeristische industrie in cijfers

Na een algemeen beeld van de Noorse economie, wordt er nu verder gekeken naar één specifieke economische activiteit: toerisme. Deze activiteit is nog niet als zodanig langsgelopen in het voorgaande, dit komt omdat zij gedeeltes van overige economische activiteiten beslaat. De toerismeconsumptie in Noorwegen houdt over de afgelopen jaren een stijgende lijn aan. De Noorse bevolking neemt het grootste gedeelte van deze consumptie voor haar rekening. De buitenlandse toeristen gebruiken een kleinere hoeveelheid toeristische producten. De belangrijkste bestanddelen van de toeristische producten zijn accommodatie, eet- en drinkgelegenheden en personenvervoer, meer dan de helft van de totale uitgaven door toeristen

werd besteed aan deze producten. Voor zowel de buitenlandse toeristen als voor de Nooren zelf, zijn dit de meeste gebruikte producten. Als resultaat hiervan vormen de hotels en restaurants het grootste onderdeel van de toeristische industrie.

Ondanks dat de totale consumptie in de toeristische sector een stijgende lijn laat zien, is het aandeel van de inkomsten uit toerismeconsumptie in het BBP in 2005 een fractie afgenomen ten opzichte van voorgaande jaren (SSB, (10), 07-12-'07).

Om te laten zien hoe het met de toeristische sector gesteld was in de jaren 2004 en 2005 staan hieronder enkele tabellen. De tabellen zijn onderverdeeld in een categorie 'typische toeristenproducten' en een categorie 'overige producten'. Allereerst een tabel met de totale consumptie in de Noorse toeristische sector, welke er als volgt uitziet:

Tabel 4.3 Total tourism consumption in Norway in 2004 and 2005, NOK million, current prices. (Includes tourism consumption in Norway by resident households, resident industries and non-residents)

(Totaal toerismeconsumptie in Noorwegen in 2004 en 2005, NOK miljoenen, huidige prijzen. (Bevat toerismeconsumptie in Noorwegen door binnenlandse huishoudens, binnenlandse industrieën en buitenlanders)

	2004	2005
<i>Characteristic tourism products</i>		
Accommodation services	8.418	8.809
of this: hotel services	6.942	7.324
Food and beverage serving services	11.942	12.741
Passenger transport services	24.710	26.122
Of this: Transport by railway, tramway and suburban transport	1.556	1.617
Of this: transport by scheduled motor bus transportation and taxi operation	3.203	3.572
Of this: Transport by inland water transport	1.322	1.156
Of this: Transport by ocean and coastal water passenger transport abroad	3.419	3.548
Of this: Passenger transportation by air	15.210	16.230
Package tours and car rental services	9.231	9.844
Museum, sporting activities etc.	2.178	2.374
Total tourism consumption of tourism products	56.479	59.890
<i>Other products</i>		
Food, beverages and tobacco	4.671	4.973
Clothing and footwear	1.015	1.079
Souvenirs, maps etc.	1.286	1.355
Other transportation costs	7.502	7.506
Other commodities and services	11.905	12.286
Total tourism consumption of other products	26.379	27.199
<i>Total consumption expenditures by tourists</i>	82.858	87.088

Bron: SSB, (11), 07-12-'07

De categorie waar het meeste geld aan wordt gependend is het personenvervoer, in het bijzonder het personenvervoer per vliegtuig. In Noorwegen is het vliegtuig een veelgebruikt transportmiddel, niet enkel om

naar Noorwegen toe te vliegen, maar ook zeker om binnen Noorwegen tussen de verschillende plaatsen te reizen. Na het personenvervoer door de lucht is de categorie 'eet- en drinkgelegenheden' het grootst wanneer het om consumptie gaat. Over het algemeen laat deze tabel een stijging zien in de uitgaven, zij het dat niet elke categorie in dezelfde mate groeit. Er is slechts één categorie die in 2005 een lagere consumptie genoot dan in 2004 en dat is het binnenlandse transport over water. In deze categorie is een kleine daling zichtbaar, mogelijk omdat andere middelen van vervoer aantrekkelijker waren.

De totale toerismeconsumptie in Noorwegen is op te delen naar twee groepen, de toerismeconsumptie door buitenlanders en door inwoners van Noorwegen. Allereerst de tabel met daarin de toerismeconsumptie in Noorwegen door buitenlandse bezoekers.

Tabel 4.4 Tourism consumption in Norway by non-residents. 2004 and 2005. NOK million, current prices
(Toerismeconsumptie in Noorwegen door buitenlanders in 2004 en 2005, NOK miljoen, huidige prijzen)

	2004	2005
<i>Characteristic tourism products</i>		
Accommodation services	3.098	3.224
Of this: hotel services	2.512	2.650
Food and beverage serving services	4.515	4.982
Passenger transport services	5.397	5.612
Of this: Transport by railway, tramway and suburban transport	446	470
Of this: transport by scheduled motor bus transportation and taxi operation	357	398
Of this: Transport by inland water transport	539	471
Of this: Transport by ocean and coastal water passenger transport abroad	1.844	1.913
Of this: Passenger transportation by air	2.211	2.359
Package tours and car rental services	133	142
Museum, sporting activities etc.	631	672
Total tourism consumption of tourism products	13.774	14.632
<i>Other products</i>		
Food, beverages and tobacco	4.671	4.973
Clothing and footwear	1.013	1.079
Souvenirs, maps etc.	870	926
Other transportation costs	2.671	2.844
Other commodities and services	1.847	1.967
Total tourism consumption of other products	11.072	11.789
<i>Total consumption expenditures by tourists</i>	24.846	26.420
Bron: SSB, (12), 07-12-'07		

Geheel in lijn met het totale toerismeconsumptiepatroon wordt door buitenlandse toeristen het meeste geld uitgegeven aan vervoer, in het bijzonder aan het vervoer door de lucht. Veel toeristen komen per vliegtuig aan in Noorwegen. Tegelijk worden reizen binnen Noorwegen vaak overbrugd door middel van het vliegtuig. Zo heb ik in Bergen begrepen dat wanneer men naar Oslo wilde, men eerder met het vliegtuig ging dan met de trein of de auto. In Nederland is dit misschien niet voor te stellen, maar

vanwege de grootte van Noorwegen is het vliegtuig een veelgebruikt vervoersmiddel. Na de uitgaven voor het vervoer, zijn de uitgaven in eet- en drinkgelegenheden het grootst. Dan gaat het niet zozeer om uitgaven in de supermarkt (die vallen onder de categorie 'overige producten'), maar om de uitgaven in cafés en/of restaurants. Al met al volgt deze tabel de trend van het totale toerismeconsumptiepatroon. Alle categorieën zijn in 2005 gegroeid ten opzicht van 2004 behalve het binnenlandse transport over water.

Nu zal de verdeling van de verschillende soorten uitgaven in de toeristische sector per land niet zo heel veel verschillen. Immers, in elk land zal men een plek moeten hebben om te overnachten en men zal ook naar het land toe moeten zijn gereisd. Nogmaals, de verwachting is dat de globale verdeling niet heel sterk zal verschillen van andere landen, de specifieke uitgaven natuurlijk wel. Niet elk land is even populair en de verschillende landen hebben verschillende prijsniveaus waardoor er verschillende aantallen toeristen komen. Kortom, de vergelijking van deze cijfers met die van andere landen is hier niet relevant. Wat daarentegen wel interessant is, is hoe het aandeel van de uitgaven van buitenlandse toeristen zich verhoudt tot het aandeel van de uitgaven van de Noorse bevolking die in eigen land op vakantie gaat. Hieronder is een tabel weergegeven waarin de toerismeconsumptie van de Noorse huishoudens in eigen land is opgesteld.

Tabel 4.5 Tourism consumption in Norway by resident households. 2004 and 2005. NOK million, current prices
(Toerismeconsumptie in Noorwegen door binnenlandse huishoudens in 2004 en 2005, NOK miljoen, huidige prijzen)

	2004	2005
<i>Characteristic tourism products</i>		
Accommodation services	2.646	2.764
Of this: hotel services	1.756	1.853
Food and beverage serving services	4.673	4.882
Passenger transport services	8.058	8.519
Of this: Transport by railway, tramway and suburban transport	749	776
Of this: transport by scheduled motor bus transportation and taxi operation	1.876	2.092
Of this: Transport by inland water transport	689	602
Of this: Transport by ocean and coastal water passenger transport abroad	444	461
Of this: Passenger transportation by air	4.300	4.588
Package tours and car rental services	9.098	9.702
Museum, sporting activities etc.	1.547	1.702
Total tourism consumption of tourism products	26.022	27.569
<i>Other products</i>		
Food, beverages and tobacco	0	0
Clothing and footwear	0	0
Souvenirs, maps etc.	418	428
Other transportation costs	4.831	4.662
Other commodities and services	10.058	10.320
Total tourism consumption of other products	15.307	15.410
<i>Total consumption expenditures by tourists</i>	41.329	42.979

Bron: SSB, (13), 07-12-'07

Zoals ik eerder al aangaf, de Noorse bevolking gebruikt zelf vaak het vliegtuig om zich te verplaatsen. Ook hier heeft vervoer door de lucht een groot aandeel in de uitgaven. Echter, de uitgaven voor het vervoer zijn in deze tabel niet de grootste categorie. De georganiseerde tours en autoverhuur zijn de grootste categorie als het gaat om specifieke toeristenproducten. Van alle producten in deze tabel wordt aan het product 'overige artikelen en diensten' het meeste geld uitgegeven. Deze acht ik echter minder van belang omdat het een restproduct is, hierin vallen alle kleine producten die niet binnen een ander product geplaatst konden worden en waardoor dit product heel breed is.

Wat verder opvallend is, is dat aan het product 'museum, sportactiviteiten etc.' meer door de Noorse huishoudens zelf gependend wordt dan door de toeristen. Het geeft aan dat de Noren veel binnen eigen land doen. Dat strookt dan weer met mijn ervaringen dat bijvoorbeeld veel Noren in de winter in de weekenden op pad gaan om te skiën. In die weekenden gaan zij vaak naar hun tweede huisje, buiten de stad.

De trend van deze tabel is ook vrijwel gelijk aan die van tabel 4.4, echter, in deze tabel zijn er twee categorieën waarin in 2005 minder werd uitgegeven dan in 2004. Zoals gezegd is het binnenlandse transport over water kleiner geworden. Tegelijk hebben de Noren ook minder besteed aan overige transportkosten. Al met al zijn dit echter geen heel grote veranderingen, zoals gezegd is de algemene lijn van de totale toerismeconsumptie stijgende.

Zoals gezegd groeit de toeristische industrie in Noorwegen maar groeien de andere industrieën in Noorwegen sterker. Dat is zichtbaar in onderstaande tabel welke de totale omzet in de toeristische industrie gecategoriseerd weergeeft.

Tabel 4.6 Output in tourism industries at basic prices. Current prices. Million NOK. 2000-2005
(Opbrengst in toeristische industrieën op basisprijzen, huidige prijzen, NOK miljoen, 2000-2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hotels and restaurants	41.148	41.783	43.581	43.914	44.917	46.715
Transport via railways, tramway and suburban transport	5.617	5.511	5.268	4.963	4.743	5.076
Scheduled motor bus transportation and taxi operation	13.987	14.826	15.167	15.665	16.317	17.717
Ocean and coastal water passenger transport abroad	4.103	4.813	4.247	3.883	3.913	4.060
Inland water transport	5.262	5.650	6.055	6.547	6.487	5.670
Air transport	21.934	21.084	20.591	19.812	20.446	21.817
Activities of travel agencies etc.	10.959	11.402	10.633	10.200	10.747	11.467
Rental of transport equipment	3.405	3.625	4.504	3.974	3.562	3.983
Motion picture and other entertainment, news agencies and cultural services	18.094	17.592	19.240	20.080	21.234	23.161
Sporting and other recreational activities	881	977	1.057	1.162	1.226	1.353
Total output in tourism industries	125.390	127.263	130.343	130.200	133.592	141.020
Total output, all industries	2.422.501	2.540.106	2.542.660	2.627.136	2.856.577	3.130.127
Tourism industries' share of total output. Per cent	5,2	5	5,1	5	4,7	4,5

Bron: SSB, (14), 07-12-'07

Deze tabel laat allereerst de omzet per toeristische categorie zien. In elke categorie is hier ook weer de groei te zien, behalve bij het binnenlandse transport over water. De overige categorieën tonen allemaal groei. Deze tabel laat een zelfde beeld zien als de tabellen 4.4 t/m 4.6, echter, deze tabel gebruikt een andere categorisering en het gebruikt de totale omzet in plaats van de totale consumptie. Dit maakt het gemakkelijker om de cijfers uit de toeristische industrie te vergelijken met cijfers van andere industrieën.

Kort gezegd blijkt uit de bovenstaande tabellen dat het de toeristische industrie in Noorwegen naar verhouding een minder belangrijke rol speelt door de jaren heen. Zoals al gezegd groeit de toeristische industrie in absolute cijfers, maar in verhouding tot de andere industrieën in Noorwegen, krimpt de toeristische industrie.

De economie van de Hardangerfjord regio in cijfers

Aan het begin van dit hoofdstuk is een algemeen beeld gegeven, nu wordt aan het eind van dit hoofdstuk een specifiek beeld gegeven van de regio waar deze scriptie om draait. Omdat het Noorse statistiekbureau geen cijfers heeft van de Hardangerfjord regio als zodanig, worden de cijfers van de gemeentes gebruikt die binnen de Hardangerfjord regio vallen. Daar moet bij gezegd worden dat dit de verdeling is zoals marketingorganisatie 'Destination Hardanger Fjord' de gemeentes aangeeft. Dat wil zeggen, eigenlijk is de Hardangerfjord een regio die min of meer door een marketingorganisatie als een regio wordt neergezet. Voor de overzichtelijkheid en de consistentie wordt deze indeling in de gehele scriptie gebruikt. De Hardangerfjord regio bestaat uit de volgende gemeenten: Eidfjord, Granvin, Jondal, Kvam, Odda, Ullensvang en Ulvik (Destination Hardanger Fjord, 10-12-'07).

De Hardangerfjord regio ligt in de provincie Hordaland en bestaat zoals gezegd uit zeven gemeenten. Deze gemeenten hebben allemaal een relatief klein inwonersaantal hoewel de onderlinge verschillen groot zijn. Zo heeft de gemeente Eidfjord per 01-01-2007 slechts 915 inwoners terwijl de gemeente Kvam op datzelfde moment 8.230 inwoners telde (SSB, (15,21), 10-12-'07). Dit is op zich te verklaren wanneer de geografische ligging wordt bekeken. De gemeente Eidfjord ligt aan het verste eind van de fjord (Eidfjord betekent ook eindfjord, of einde van de fjord), terwijl de gemeente Kvam het meest westelijk gelegen is. Dat betekent dat het ongeveer een uur rijden is van Kvam naar de dichtst bijzijnde grote stad: Bergen. Terwijl Kvam landinwaarts veel meer ligt, daar is de Hardangervidda: een kale toendra waar het veel te ruig is om te wonen. Één kenmerk wat deze twee gemeenten én ook de vijf andere gemeenten met elkaar gemeen hebben is de bevolkingsgroei. In de afgelopen jaren is er afname van het aantal inwoners te zien en de prognoses zijn dat de afname de komende jaren door zal blijven zetten (SSB, (15-21), 10-12-'07).

Zoals op de middelbare school wordt geleerd bij het vak aardrijkskunde, valt toerisme, evenals diensten, binnen de commerciële of tertiaire sector. In de tabel is te zien dat voor elke gemeente deze tertiaire sector de grootste sector is. De primaire of agrarische sector en de secundaire of industriële

sector zorgen in de Hardangerfjord regio voor veel minder werkplekken. In elke gemeente binnen de regio valt minimaal, maar vaak ruim, de helft van het aantal werkplekken binnen de tertiaire sector.

Tabel 4.7 Employment by industry. 2006. Per cent
(Werkgelegenheid per industrie, 2006, %)

	Eidfjord	Granvin	Jondal	Ulvik	Ullensvang	Odda	Kvam	Hardangerfjord	County	Country
Primary	3,6	2,2	11	10,4	12	1,4	7	6,8	2,2	3,4
Secondary	26,3	23,4	24	15,2	27,8	35,8	26,9	25,6	23,4	20,5
Tertiary	69,7	73,9	64,2	73,9	59,5	62,4	65,6	67,0	73,9	75,6

Bron: SSB, (15-21), 10-12-'07

In de laatste twee kolommen worden respectievelijk de percentages van de provincie (in dit geval Hordaland) en het land weergegeven. Opvallend is dat ondanks dat alle in gemeenten het grootste deel van de beroepsbevolking werkt in de tertiaire sector maar dat deze percentages niet boven de gemiddelden van de provincie en het land uitkomen. Het geeft ook duidelijk weer dat er zeer weinig mensen werken in de landbouw in Noorwegen, deze primaire sector is dus zeer klein. Toch werkt juist in de Hardangerfjord regio een bovengemiddeld percentage van de beroepsbevolking in de landbouw. De cijfers geven het percentage werkende mensen van tussen de 15 en 74 jaar per gemeente in 2006 weer. Wat betreft werkgelegenheid is het in de Hardangerfjord regio beter gesteld dan gemiddeld in de rest van de provincie en het land. Zowel het percentage werkende mannen als vrouwen ligt per gemeente hoger dan de gemiddelden van de provincie en het hele land. Enkel in de gemeente Odda waren in 2006 de cijfers lager dan het provinciaal en landelijk gemiddelde.

Tabel 4.8 Employed 15-74 years, as a percentage of the population. 2006
(Werkende 15-74 jarigen als percentage van de populatie, 2006)

	Eidfjord	Granvin	Jondal	Ulvik	Ullensvang	Odda	Kvam	Hardangerfjord	County	Country
Total	72	75	71	72	74	68	74	72	71	70
Men	76	74	74	73	77	70	76	74	74	73
Women	69	75	67	71	72	66	71	70	68	67

Bron: SSB, (15-21), 10-12-'07

Opvallend is dat het bruto inkomen van de bevolking van 17 jaar en ouder in deze gemeenten in 2005 juist lager ligt dan het provinciaal en landelijk gemiddelde. Zowel de gemiddelde inkomens van de mannen als van de vrouwen in de Hardangerfjord regio liggen lager dan de gemiddelden van de provincie en het land.

Tabel 4.9 Gross income per inhabitant 17 years and over. 2005 NOK
(Bruto inkomen per inwoner van 17 jaar en ouder, 2005, NOK)

	Eidfjord	Granvin	Jondal	Ulvik	Ullensvang	Odda	Kvam	Hardangerfjord	County	Country
Total	283.800	228.700	261.400	231.500	247.700	253.700	275.000	254.543	307.700	306.700
Men	369.000	271.800	329.100	267.600	305.400	311.800	358.100	316.114	397.200	390.100
Women	206.900	185.100	196.600	194.800	187.600	198.800	194.100	194.843	220.600	226.100

Bron: SSB, (15-21), 10-12-'07

Kort gezegd kan er gesteld worden dat de werkende bevolking van de Hardangerfjord grotendeels in de tertiaire sector werkt. Dit is de sector van het toerisme en de diensten: de commerciële sector. Het percentage van de bevolking dat een baan heeft is in de Hardangerfjord regio gemiddeld hoger dan de gemiddelden van de provincie en het land. Tegelijk liggen de gemiddelde bruto inkomens van zowel de mannen als de vrouwen lager dan de gemiddelde inkomens op provinciaal en landelijk niveau. Een conclusie die hier uit voortkomt is dat veel mannen en vrouwen in de Hardangerfjord regio een relatief laagbetaalde baan hebben in voornamelijk de tertiaire sector. Overigens heb ik hier niet kunnen vinden dat de Hardangerfjord daadwerkelijk een grote drijfveer is voor de Noorse economie. Toerisme heeft een groot aandeel in de werkgelegenheid in de Hardangerfjord regio, maar het verband tussen de Hardangerfjord en de nationale economie van Noorwegen is niet heel sterk te leggen. Daar kan door dit onderzoek dus weinig over worden gezegd, overigens heeft dit onderzoek een ander doel en is het dus ook niet heel relevant in welke mate de Hardangerfjord een grote drijfveer is achter de nationale economie.

De ecologie van de Hardangerfjord regio

Zoals gezegd ligt een groot deel van de aantrekkingskracht van Noorwegen in haar natuurlijke schoonheid. Het is een land dat veel ongerepte natuur kent, ruige toendragebieden, steile fjorden en hoge besneeuwde bergtoppen. Het is een land dat toeristen trekt die op zoek zijn naar een ruige en mooie omgeving. Noorwegen is geen land waar mensen zullen komen om op een handdoek te gaan liggen en zo te genieten van de zon. Voor mijzelf is het ook de ruige ongerepte natuur geweest die mij heeft doen besluiten om onderzoek te plegen in Noorwegen. Wat ook uit de interviews is gekomen, is dat veel toeristen naar Noorwegen komen óf om te passief te genieten van de fjorden vanuit zijn/haar luie stoel óf om actief te genieten door middel van bergbeklimmingen, wintersporten of een andere activiteit. Ditzelfde geldt ook in het bijzonder voor de Hardangerfjord regio. Het is een gebied waar men rustig in de tuin van een hotel kan genieten van het uitzicht over de fjord. Maar tegelijkertijd zijn er genoeg bedrijfjes die allerlei uiteenlopende outdoor activiteiten organiseren. De Hardangerfjord regio bestaat zoals gezegd uit zeven gemeenten, allen liggen ze aan de Hardangerfjord. De regio wordt ook wel de boomgaard van Noorwegen genoemd. Hoe raar het op het eerste gezicht misschien lijkt, er zijn heel veel fruitboomgaarden in de regio. In vrijwel elke advertentie voor de regio worden de fruitbomen in bloesem aangeprezen. Naast het feit dat er veel fruitboomgaarden in de Hardangerfjord regio zijn wat toeristen aantrekt, heeft de Hardangerfjord ook aantrekkingskracht op toeristen. De fjord is namelijk met een lengte van 179 kilometer de langste fjord van Noorwegen en de op twee na langste ter wereld. Op het diepste punt is de Hardangerfjord 800 meter diep (VisitNorway, 14-01-'08). Al met al heeft de regio genoeg ingrediënten om toeristen het naar hun zin te maken.

Dit hoofdstuk heeft laten zien dat de Noorse economie door de geschiedenis heen een stijgende lijn laat zien. De meeste omzet wordt in de 'groot- en kleinhandel' en de 'delfindustrie' behaald. Dit laatste is opvallend omdat er in

de delfindustrie een relatief klein aantal mensen werkt. Het BBP per capita van Noorwegen is na Luxemburg het hoogste van de EU.

Het aandeel van de Noorse toeristische industrie in het Noorse BBP is beperkt. Ondanks dat de omzet in de Noorse toeristische industrie door de jaren heen een groei laat zien, groeit het Noorse BBP harder waardoor het aandeel van de toeristische industrie in de afgelopen jaren iets is afgenomen. Zoals gezegd groeit de daadwerkelijke omzet in de totale toeristische industrie. De totale omzet van de totale industrie groeit echter harder, vandaar dat het aandeel van de toeristische industrie over de jaren kleiner wordt. Wanneer de verdeling van inkomsten in de toeristische industrie nader wordt bekeken valt het op dat de Noren zelf ruim drie keer zoveel uitgeven dan toeristen uit het buitenland. Terwijl de zaken waaraan beide groepen het meeste geld uitgeven wel sterk overeenkomen. Het meeste geld wordt uitgegeven aan transport en aan drink- en eetgelegenheden.

De economie van de Hardangerfjord regio wordt grotendeels bepaald door de commerciële dienstensector waar ook toerisme ondervalt. Voor elke gemeente in deze regio geldt dat ruim de helft tot driekwart van het aantal werkende mensen, werkt in deze tertiaire sector. Toch is dat vergeleken met de provincie en het land als geheel, onder het gemiddelde. Ook het bruto inkomen per capita blijft in de Hardangerfjord regio achter bij de gemiddelden op provinciaal en landelijk niveau. Terwijl percentage mannen en vrouwen dat werkt gelijk of zelfs hoger ligt dan de gemiddelden op provinciaal en landelijk niveau.

Tegelijk is in dit hoofdstuk een korte beschrijving van de Hardangerfjord regio in ecologisch opzicht gegeven. Het is een gebied dat vanwege haar uitstraling een specifiek slag toeristen aantrekt. Het is niet een gebied waar elke toerist zomaar naar toe zal gaan.

Hoofdstuk 5. Lokale Diversiteit

Inleiding

In het vorige hoofdstuk werd een beeld geschetst van de Noorse economie en de economie van de Hardangerfjord regio in het bijzonder. Daarbij werd ook gekeken naar het aandeel van de toeristische industrie in de economie. Dit hoofdstuk zal hierop verder. In plaats van cijfers als bron worden nu mensen als bron geraadpleegd. Personen kunnen een beeld geven achter cijfers, zonder de juiste achtergronden, kunnen dezelfde cijfers in verschillende situatie compleet anders geïnterpreteerd worden. Door middel van het interviewen van een afspiegeling van de lokale bevolking zal ook een beeld worden geschetst van het aandeel van de toeristische industrie in de Hardangerfjord regio. De respondenten die hebben meegewerkt aan de interviews zijn zowel hoteleigenaren, medewerkers van toeristeninformatiecentra als zelfstandige ondernemers op het gebied van gidsen en outdoor activiteiten. Het is voornamelijk een grote beschrijving van de totale situatie met als hoofdlijn de persoonlijke ideeën over de komst en de daarbijbehorende effecten van toeristen. Om structuur te geven aan dit hoofdstuk komt allereerst het verhaal van de voorzitter van de marketingorganisatie Destination Hardangerfjord aan bod. Vervolgens komen de medewerkers van de verschillende toeristeninformatiecentra aan bod. Tot slot komen de aanbieders van accommodatie en activiteiten aan bod.

De opzet van de interviews was voor alle respondenten gelijk, het begon met algemene inleidende vragen waardoor er kort een beeld geschetst werd van de respondent en wat zijn/haar functie is in de regio. Vervolgens is er gevraagd om een beschrijving van de regio, hoe de regio in de optiek van de respondent eruit ziet en of het in de afgelopen jaren sterk veranderd is. Daarna werden de vragen toegespitst op toerisme, wat de respondenten aan toeristische activiteiten zagen en welke impact men hiervan zag. Voor elke respondent is in beginsel dezelfde interviewgide gebruikt, soms wijken de vragen iets af, maar ik heb bij iedereen de informatie weten te verkrijgen die ik wilde. Al met al komt de meeste algemene informatie uit het eerste interview en zijn de interviews daarna, uitwerkingen van die algemene informatie. Vandaar dat het eerste interview het meest uitgebreid is neergeschreven.

Destination Hardangerfjord

De organisatie die voorop gaat in het promoten van de Hardangerfjord regio bij de toeristen, zowel binnen- als buitenlanders, is de organisatie 'Destination Hardangerfjord'. Deze organisatie is in 1993 opgericht om de zeven afzonderlijke organisaties in de zeven gemeente in de regio, samen te laten werken. Het doel hiervan was kostenbesparing en efficiëntie. Elke organisatie was namelijk voor zichzelf bezig informatie te verkrijgen in zowel binnen- als buitenland. Dit kon veel efficiënter gebeuren wanneer de krachten gebundeld werden in één organisatie; Destination Hardangerfjord (Møller, H., 17-01-'07). Helge Møller is de voorzitter van deze organisatie

welke in zowel Londen als in Norheimsund een kantoor heeft. Volgens hem is het doel van zijn organisatie: 'de regio promoten, zodat mensen in zowel Noorwegen als in het buitenland meer te weten komen over wat er speelt en wat de regio te bieden heeft'. Dit alles heeft als doel om mensen de natuur in de regio te laten gebruiken, de natuur te bezoeken en activiteiten te ontplooiën in de natuur. Daarbij heeft elke gemeente in de regio een kleine lokale organisatie die zorgt voor de lokale productontwikkeling (Møller, H., 17-01-'07). Dit gaat als volgt in zijn werk, Destination Hardangerfjord inventariseert de trends, de vraag en de situatie in de wereld waarna zij deze gegevens vervolgens doorgeven aan de lokale organisaties. Deze lokale organisaties kunnen op hun beurt aan de slag met deze gegevens om producten te ontwikkelen die afgestemd zijn op de marktvrage. Deze producten worden vervolgens weer teruggekoppeld naar Destination Hardangerfjord waarna zij de producten kunnen aanbieden via het internet, publicaties en vakantiebeurzen. Vooral het aanbieden van producten via het internet werkt zeer goed (Møller, H., 17-01-'07). Deze organisatie levert een grote bijdrage aan de promotie van het gebied. In principe hoeven de betrokken gemeenten niet meer hun eigen promotie te regelen, het wordt de toeristen gebundeld aangeboden. Op zich is dit een sterker bod dan wanneer elke gemeente voor zichzelf de promotie zou moeten regelen. Mogelijk zou er dan ook meer onderlinge concurrentie komen, terwijl de gemeenten nu samenwerken en zodoende meer aantrekkingskracht kunnen uitoefenen.

Møller ziet ook veranderingen in het gebied. In het verleden kwamen toeristen hoofdzakelijk naar de regio om te ontspannen. Men huurde een hut of men boekte een kamer in een hotel en men genoot van de omgeving met de gletsjers, de bossen en de bergen terwijl men ondertussen genoot van een maaltijd. Tegenwoordig is het veranderd van een passieve vorm naar een actieve vorm van toerisme. Men gaat vissen, kajakken, bergbeklimmen en gletsjers beklimmen. Destination Hardangerfjord heeft hierop ingespeeld door nieuwe activiteiten aan te bieden (Møller, H., 17-01-'07). Naast een verandering in vormen van toerisme heeft er ook een verandering plaats gevonden in de nationaliteiten van de bezoekende toeristen. Op het gebied van buitenlandse toeristen zijn de Aziatische toeristen nu veel sterker vertegenwoordigd dan in het verleden. In het verleden vertegenwoordigden de Britten en Noren de grootste groep toeristen die de regio bezochten. Na de val van de muur in 1990 kwamen daar steeds meer Duitse toeristen bij, deze groep werd en is nog steeds de grootste groep die de regio jaarlijks bezoekt. Maar tegenwoordig komen er ook veel toeristen uit overzeese gebieden zoals al gezegd, veel uit Azië. China en Japan zijn hiervan de belangrijkste landen. Maar ook uit Zuid-Amerika ziet men meer toeristen naar het gebied komen. Binnen de buitenlandse toeristen vindt er intern een verschuiving plaats. De verhouding tussen de binnenlandse en buitenlandse toeristen is namelijk 50/50. Het aantal Noorse toeristen in dit gebied blijft vrij constant, dat geldt al voor een heel aantal jaren. Dit betekent dus dat wanneer er meer Aziatische toeristen komen, toeristenaantallen uit andere landen lager zullen zijn (Møller, H., 17-01-'07).

Møller ziet als gevolg van deze veranderingen in de afgelopen jaren ook de economie van de regio veranderen. Er zijn in de afgelopen 15 jaar bijvoorbeeld nieuwe hotels, musea en een aanlegplaats voor cruiseschepen

gerealiseerd. Dit heeft er aan bijgedragen dat de economie sterk verbeterd is over de afgelopen 15 jaar. Er moet wel opgemerkt worden dat dit niet voor elke gemeente even sterk het geval is geweest. Niet elke gemeente is even sterk gericht op toerisme, sommige gemeenten hebben bijvoorbeeld zware industrie en sommige gemeenten zijn heel klein waardoor zij minder mogelijkheden hebben. Eidfjord, Ullensvang en Ulvik zijn de gemeenten die het in Møllers optiek het beste presteren op het gebied van toerisme (Møller, H., 17-01-'07). Wanneer het gaat om toerisme in de Hardangerfjord regio, gaat het om een vorm van toerisme waarbij er samengewerkt wordt met de natuur en lokale cultuur. Er wordt geprobeerd toeristen een inzicht te geven in de levens van de lokale bevolking. Dit is deels omdat het boerenbedrijf, voornamelijk fruitteelt, niet voldoende inkomsten oplevert. Tegelijk is het ook met het doel om mensen bewuster met hun landschap en cultuur om te laten gaan. De toeristen zijn tegenwoordig meer geïnteresseerd in het leven dan in *sightseeing* (Møller, H., 17-01-'07). De lokale bevolking kan dus gewoon haar werk op de boerderij verrichten terwijl er toeristen meekijken. Hier verdient de lokale bevolking extra geld mee. Het zijn dit soort activiteiten waar de regio in wil blijven investeren. De regio wil geen groot attractiepark worden waar families met kinderen vermaakt kunnen worden. Dat brengt namelijk een te grote druk met zich mee voor de regio. Daar zit de regio niet op te wachten. De regio streeft namelijk naar toerisme dat in harmonie is met de natuur. Daarom moet er niet geprobeerd worden om door allerlei attracties grote groepen toeristen aan te trekken, dat zou de regio niet aankunnen (Møller, H., 17-01-'07). Wat hier dus uit blijkt is dat het toerisme al een duurzame vorm aanneemt in de Hardangerfjord regio, zonder dat het toerisme hier heel nadrukkelijk als duurzaam wordt gepromoot.

Toch zijn ook hier spanningen en risico's tussen toerisme en de regio. Een risico is dat een gemeente té afhankelijk wordt van toerisme. Toerisme is nog steeds groeiende, maar het is niet te zeggen hoe dit in de toekomst zal uitwerken. Met dat een regio zich willen richten op een duurzame vorm van toerisme, ontstaan er ook beperkingen voor de regio. Een voorbeeld is dat twee Noorse fjorden op de werelderfgoedlijst van UNESCO zijn geplaatst. Dit betekende meteen ook dat de lokale bevolking beperkt werd in haar mogelijkheden om gebouwen te bouwen. Dit kon niet meer overal en men moest aan veel eisen voldoen. Dit is een belemmering voor de lokale bevolking, maar tegelijkertijd weten zij ook dat het ook gaat om de ontwikkeling van toerisme. Daar zal de lokale bevolking op haar beurt ook weer van profiteren, bijvoorbeeld vanwege de werkgelegenheid die het toerisme biedt. Er komen namelijk jaarlijks ongeveer een half miljoen toeristen naar het gebied, terwijl er slechts ongeveer 23 duizend mensen in de regio wonen. Zonder dit aantal toeristen zouden veel faciliteiten in de regio niet eens kunnen bestaan. Zelfs met dit aantal toeristen is het moeilijk om de faciliteiten in de regio open te houden (Møller, H., 17-01-'07). Een ander gevaar van toerisme is de seizoensgebondenheid hiervan. Het toeristenseizoen loopt van mei tot september. In dit seizoen worden veel mensen van buitenaf ingehuurd om te komen werken in de regio. Zowel mensen uit het buitenland als studenten die een vakantiebaan zoeken. Het toeristenseizoen is het seizoen waarin het meeste geld wordt verdiend. Voor

de meeste mensen die in de regio wonen is het geld wat zij verdienen in het toeristenseizoen het leeuwendeel van hun jaarlijkse inkomen. Daar moeten zij vaak een heel jaar van rondkomen. Er zijn dus weinig fulltime banen in de toeristische industrie in de Hardangerfjord regio. Graag zien de mensen dit anders, zodat ze het hele jaar door inkomen hebben (Møller, H., 17-01-'07). Hierboven wordt een voorbeeld gegeven van wat in hoofdstuk 2 al aan de orde kwam met betrekking tot positieve economische effecten. Terwijl hier gelijk ook de keerzijde van dit positieve economische effect wordt belicht. Grote bezoekersaantallen voor het gebied zorgen ervoor dat faciliteiten kunnen blijven bestaan, terwijl dit op basis van enkel de lokale bevolking anders nooit bestaansrecht zou hebben. Hier is dus goed het dilemma te merken waar men voor staat in dit soort situaties.

Tot slot ziet Møller ook nog een positieve kant van het toerisme in de Hardangerfjord regio. Hij ziet het promoten van de regio een beetje als missionair werk. Hij wil toeristen laten zien hoe het is om in samenwerking met de natuur te leven. Hij wil de toeristen een stuk educatie meegeven wanneer de toeristen de regio bezoeken. Tegelijkertijd is het ook een stuk onthaasting, de regio is een plek waar men tot rust kan komen en waar men het leven opnieuw kan waarderen (Møller, H., 17-01-'07).

Toeristeninformatiecentra

Na het beeld van een persoon die een overzicht houdt van de gehele regio komen nu enkele toeristeninformatiecentra aan bod. Deze centra geven een gedetailleerder beeld van de effecten van toerisme op lokaal niveau. De respondenten gaven voor een groot deel antwoorden welke elkaar overlaptten, zodoende benoem ik per respondent enkel wat er specifiek is voor haar gemeente.

Zoals in het voorgaande stuk al geschreven werd, zijn er namelijk in de gemeenten onderling nog wel verschillen op te merken. De medewerkers van de toeristeninformatiecentra van Ulvik, Eidfjord, Odda en Kvam komen hier aan bod. Odda is een gemeente waar ook veel zware industrie is gevestigd terwijl Eidfjord zich heel sterk richt op toerisme. In Eidfjord komen toeristen vanwege drie redenen: mensen zijn op doortrek naar de Hardangervidda, dit is een toendragebied in Noorwegen, Eidfjord is een poort naar dit gebied. Er komen ook toeristen speciaal voor Eidfjord zelf, om te genieten van hun vakantie hier. En ten slotte komen er toeristen per cruiseschip. Dit zijn mensen die een cruisetocht door de Hardangerfjord maken. Al met al heeft Eidfjord de meeste overnachtingen van alle gemeenten in de regio (Skjaeveland, A.B., 01-02-'07). De economische effecten van het toerisme in Eidfjord volgt de trend van de rest van het land en de wereld. Mensen verdienen meer geld en hebben dus ook meer geld om uit te geven. De samenstelling van het totale aantal toeristen dat Eidfjord ontvangt is een gelijkmatige mix van binnenlandse en buitenlandse toeristen. Hoewel er in de afgelopen jaren een kleine verandering was, dat wil zeggen, iets meer Noren verkozen een vakantie naar het buitenland boven een verblijf in eigen land (Skjaeveland, A.B., 01-02-'07). Skjaeveland ziet wel een verandering in het soort toerisme in de regio. Zij zag een verzadiging van massatoerisme waardoor er een verschuiving plaats vond van massatoerisme naar een meer

duurzame vorm van toerisme. Ondanks die verschuiving ziet zij het grote aantal toeristen dat binnenkomt met de cruiseschepen nog niet als bedreiging. Op kleine schaal zijn er al wel maatregelen nodig geweest om het toerisme niet té massaal te laten worden, maar tegelijkertijd betekend toerisme een grote bron van inkomsten voor de lokale bevolking. Er wordt dus constant gezocht naar een goede balans tussen het aantal toeristen dat Eidfjord bezoekt en het aantal toeristen dat Eidfjord aan kan. Een bijzondere uitdaging is om te zorgen dat er genoeg mensen in Eidfjord kunnen blijven wonen. Om dit te kunnen blijven behouden zijn er voldoende banen voor deze mensen nodig. Wanneer mensen vertrekken uit Eidfjord, vertrekken zij vaak voorgoed. Het is in Eidfjord ook zo dat in de zomermaanden de mensen geld verdienen waarmee zij de winter moeten overleven. Daarbij krijgen veel mensen voor de winter een werkloosheidsuitkering. Er is dus sprake van seizoenswerkloosheid. Het winterseizoen vullen veel mensen in Eidfjord op door op vakantie te gaan en hun werkzaamheden voor het komende toeristenseizoen voor te bereiden. Een gevolg van het relatief kleine bevolkingsaantal in Eidfjord is dat er in het toeristenseizoen veel werknemers van buitenaf ingeschakeld moeten worden. Dit betekent dat er in die periode veel mensen werken die eigenlijk weinig kennis hebben van de regio (Skjaeveland, A.B., 01-02-'07). Ondanks dat toerisme voor de meeste werkgelegenheid zorgt in Eidfjord is de energiecentrale de grootste bron van inkomsten in de gemeente. Tegelijkertijd ziet Skjaeveland de grote afhankelijkheid van het toerisme niet zozeer als gevaar. Zij vertrouwt erop dat het toerisme in haar gemeente sterk blijft (Skjaeveland, A.B., 01-02-'07). Kort gezegd is in Eidfjord het toerisme in opkomst. De gemeente neemt een unieke positie in als het gaat om ligging, het ligt in de meest oostelijke uithoek van de fjord, daar heeft zij een aanleghaven voor cruiseschepen. Tegelijk is het gunstig gelegen vanwege de doortrekmogelijkheden van en naar andere delen van Noorwegen. En toch is in Eidfjord, zoals in meerdere gemeenten zal blijken, de kwestie van seizoenswerkloosheid een probleem. Toerisme heeft dan wel positieve economische effecten, maar tegelijkertijd is het effect niet structureel van aard. Voor de toekomst zou nog naar oplossingen kunnen worden gezocht om de seizoenswerkloosheid te voorkomen.

In Ulvik is Anne-Marie Øydvin wat minder positief. Althans, wanneer het gaat om de marketing van de regio. Zij ziet dat er minder geld naar de lokale toeristeninformatiecentra gaat terwijl zij meer werk moeten doen. Dit komt volgens haar vanwege Destination Hardangerfjord. Die organisatie krijgt nu meer geld, maar laat de lokale organisaties nog steeds veel werk doen. Zij ziet de nieuwe situatie niet als verbeterd, maar als veranderd. Zij ziet een te groot aantal toeristen dan ook wel degelijk als een risico. De gemeente heeft slechts een beperkte capaciteit en kan slechts een beperkt aantal toeristen per dag aan. Zij ziet commercialisering een steeds grotere rol spelen. Een voorbeeld, wat ik al eerder heb aangehaald, is dat van drie hotels. Deze hebben allemaal dezelfde eigenaar, in de winter zijn twee van de drie hotels gesloten en in de zomer worden ze zelfs gesloten als er niet genoeg gasten zijn. Dat bespaart immers weer geld (Øydvin, A.M., 24-01-'07). Dit is een voorbeeld van economisch voordeel dat de doorslag geeft in de ontwikkeling van toerisme voor de gemeente Ulvik. Zoals Øydvin aangeeft, is het hier het

economisch gewin dat voorrang krijgt boven de mogelijke overbelasting door het grote aantal toeristen.

Een andere verandering die zij signaleert is dat boeren vaker een zomerhuisje laten bouwen en deze via een onderlinge samenwerking verhuren. Dit verschijnsel is redelijk nieuw in Ulvik en in opkomst, steeds meer boeren maken hier gebruik van om wat extra geld bij te verdienen naast hun dagelijks werk op de boerderij. Het frappante is wel dat het fenomeen van huizen verhuren niet heel nieuw is in Ulvik. In het begin van de 20^e eeuw verhuurden de boeren hun eigen huis aan toeristen, nu bouwen boeren nieuwe huisjes om te verhuren (Øydvin, A.M., 24-01-'07). Øydvin streeft er naar om het toerisme in Ulvik zo puur mogelijk te houden, zij wil zoveel mogelijk de cultuur en natuur promoten bij toeristen die oprecht geïnteresseerd zijn. Voor haar is dat belangrijker dan dat er grote groepen toeristen komen. Om die reden ziet zij liever ook mensen die op eigen initiatief naar Ulvik toekomen dan mensen die met een georganiseerde busreis Ulvik aandoen. En omdat men weinig ervaring heeft met massatoerisme noemt men de vorm van toerisme die hier bedreven wordt gewoon toerisme (Øydvin, A.M., 24-01-'07). Die laatste zin is belangrijk. Het ontbreken van massatoerisme betekent dat er nooit de behoefte is geweest aan een speciale term voor duurzaam toerisme. Men was niet anders gewend dan dat het duurzaam was. Nu massatoerisme dreigt voor dit soort regio's, niet alleen in Noorwegen, is de vraag naar een speciale term voor dit duurzame toerisme steeds groter. Vandaar dat er tegenwoordig veel verschillende termen als 'ecotoerisme' of 'geotoerisme' gebruikt worden.

De gemeente Odda is een voorbeeld van een gemeente waar de zware industrie een groot gedeelte van de economie uitmaakt. Het toerisme waar Odda mee te maken krijgt bestaat niet enkel uit toerisme voor de Hardangerfjord. Er is een wintersportgebied in de nabijheid van Odda wat ook veel toeristen trekt. Zelf zet Ingvild Hansen zich ook in om een gevarieerder beeld te geven van de Hardangerfjord regio. De regio wordt namelijk veelal gepromoot als een regio van appelbloesems en klederdracht. In het geval van Odda klopt dit beeld al niet, dit is een zeer industriële gemeente. Voor Hansens gevoel is het beeld van de regio de laatste tijd wel iets aan het veranderen, het beeld wordt realistischer. Dit wil niet zeggen dat in Odda helemaal geen toerisme is. De laatste jaren wordt er juist meer aandacht aan de ontwikkeling van toerisme gegeven. Zo worden er veel nieuwe faciliteiten voor de toeristen gerealiseerd (Hansen, I., 13-02-'07). Eerlijkheidshalve moet er wel bij gezegd worden dat deze ontwikkelingen in de toeristische industrie nog geen hele grote economische gevolgen hebben voor de economie van Odda. De economie van Odda leunt daarvoor nog te zwaar op de zware industrie (Hansen, I., 13-02-'07). Terugkomend op de ontwikkeling van toerisme in de gemeente is het opvallend om te zien dat deze ontwikkelingen ook sterk gericht zijn op de lokale bevolking. Bijvoorbeeld het ontwikkelen van een industrieel museum, dit is ook sterk gericht om de lokale bevolking een stuk van de eigen geschiedenis en tradities te laten zien en hier meer over te leren. Tegelijk is de ontwikkeling van het toerisme in het voordeel van de lokale bevolking omdat er meer faciliteiten komen waar zowel de toeristen als de lokale bevolking gebruik van kunnen maken. Hierbij valt te denken aan festivals maar ook aan

wandelpaden in de bergen. Maar het belangrijkste is misschien wel het creëren van een sterkere economie. Odda wil door middel van een grotere toeristische industrie een gevarieerdere arbeidsmarkt creëren zodat de economie niet enkel draait op de zware industrie (Hansen, I., 13-02-'07).

Dit laatste is interessant om te zien omdat hier geprobeerd wordt om met behulp van toerisme de arbeidsmarkt gevarieerder te maken omdat het anders een te eenzijdige economie van de zware industrie werd, terwijl er in andere gemeenten de kans aanwezig is dat de economie juist te eenzijdig is vanwege het grote aandeel van het toerisme.

Zoals gezegd is de toeristische industrie in Odda nog zeer klein, het biedt werkgelegenheid aan ongeveer 65 mensen. Terwijl in de twee fabrieken die in Odda gevestigd zijn ongeveer 550 mensen werken. En daarbij komen nog de kleinere ondernemingen die aan deze fabrieken gerelateerd zijn. Toch ziet Hansen een groot voordeel van het toerisme in Odda, dit heeft te maken met de zware industrie. De zware industrie heeft Odda een imago gegeven waardoor Odda als gemeente met de meest vervuilde fjord in de wereld. Het toerisme, in het bijzonder het wintersporttoerisme, heeft ervoor gezorgd dat het beeld van Odda weer iets positiever werd. Tot nu toe zorgt toerisme meer voor een beter imago dan voor een betere economie. Wat wel opvallend is in Odda in vergelijking met de andere gemeenten, is dat het toerisme in Odda zorgt voor werkgelegenheid in zowel de zomer als de winter. Dit vanwege het al eerder genoemde wintersportgebied. Odda is op nog een ander punt opvallend in vergelijking met de overige gemeenten in de Hardangerfjord regio, namelijk dat de toeristen die Odda bezoeken, hoofdzakelijk Noren zijn. Er wordt echter aan gewerkt om meer buitenlandse toeristen te trekken. Zo wil men bijvoorbeeld ook hier meer overzeese toeristen aantrekken voor in de wintermaanden (Hansen, I., 13-02-'07). Hier is te zien, dat ondanks dat toerisme nog in de kinderschoenen staat in Odda, er een spreiding van werkgelegenheid is. Misschien komt het omdat het nog sterk in ontwikkeling is, dat men de ontwikkeling kan sturen. Want er wordt geprobeerd om toerisme zoveel mogelijk in het voordeel te laten zijn van de eigen bevolking. Met de ontwikkeling van toerisme in Odda wordt hier rekening mee gehouden. De situatie in Odda geeft een aardig gezond beeld van hoe toerisme ontwikkelt kan worden.

Tot slot de gemeente Kvam. Marianne Holdhus ziet hier eenzelfde verandering plaatsvinden als Skjaeveland in Eidfjord: de groeiende welvaart heeft effect op heel Noorwegen en dat is ook merkbaar in Kvam. Bijvoorbeeld door de grote groei van het aantal appartementen. Zij beschouwt dit als positief, temeer omdat er volgens haar weinig sprake is van vervuiling in tegenstelling tot de grotere steden (Holdhus, M., 19-02-'07). Het effect van toerisme wat zij ziet is vooral op economisch gebied. Het toerisme is in de afgelopen gegroeid in Kvam, dit betekent ook een groei in inkomsten. Een bijeffect is dat toeristen in hun thuisland hun ervaringen delen met anderen waardoor er meer mensen geïnteresseerd raken en het gebied ook gaan bezoeken. In Kvam betekent dit dat er voornamelijk buitenlandse toeristen de regio bezoeken en dus relatief weinig Noren. Het blijft tot nog toe voornamelijk bij toeristen die in de zomer de regio bezoeken. Men is wel hard bezig om (overzeese) toeristen aan te trekken die in de wintermaanden de regio komen bezoeken, maar dit heeft nog tijd nodig (Holdhus, M., 19-02-

'07). Omdat toerisme in Kvam nog niet heel groot is en de lokale economie gevarieerd is, is het risico dat de economie te afhankelijk wordt van toerisme hier niet aanwezig. Het toerisme is wel groeiende en wordt in die zin ook steeds belangrijker, maar Holdhus verwacht niet dat het zo ver zal komen dat de economie afhankelijk wordt van de toeristische industrie. Hierbij verwacht zij ook niet dat de regio overspoeld zal worden door toerisme waardoor de regio het niet meer aan kan. Het vooruitzicht is wat betreft Holdhus, positief (Holdhus, M., 19-02-'07). Voor de gemeente Kvam is er niet heel veel bijzonders aan de hand. Het springt er niet heel erg uit ten opzichte van andere gemeenten. Het grootste voordeel van het toerisme is hier te vinden op het economische vlak. Tegelijk heeft de gemeente een gevarieerde economie en zal dus niet te afhankelijk worden van de toeristische industrie. Wanneer een economie voldoende gevarieerd is en het zwaartepunt niet bij de toeristische industrie ligt, is mijns inziens de kans minder groot dat een gemeente het toerisme laat ontwikkelen zodat de verhouding tussen economie en ecologie uit balans raakt. In Kvam is de economie voldoende gevarieerd, maar wanneer een economie hoofdzakelijk draait op de toeristische industrie, dan is de kans veel groter dat men de economische voordelen van toerisme sterker laat wegen dan de economische nadelen.

Aanbieders accommodatie en activiteiten

In het voorgaande is er een beeld van de regio geschetst aan de hand van de ervaringen van de manager van de marketingorganisatie Destination Hardangerfjord, welke een overzicht heeft van de gehele regio. Vervolgens zijn de verschillende beschrijvingen van de medewerkers van de verschillende toeristeninformatiecentra aan bod gekomen, welke een overzicht hebben over de gemeente waarin zij werk(t)en. Nu zal een beeld geschetst worden aan de hand van de ervaringen van mensen die in de regio een bedrijf hebben, de mensen die direct te maken hebben met de toeristen.

Het Hardangerfjord Hotel in Øystese is het hele jaar door geopend. Dit hotel ontvangt zowel toeristen als mensen die een conferentie in dit hotel willen organiseren. Knut Atle Thorbjørnsen zorgt voor de dagelijkse gang van zaken in het hotel. Men is zich in de regio er tegenwoordig veel meer van bewust van wat de toeristische industrie voor hen kan betekenen. Thorbjørnsen ziet dat veel bedrijfjes tegenwoordig gericht zijn op toerisme en dat men beseft dat samenwerking in de regio voor iedereen voordeel oplevert. De winkels draaien goed als het hotel goed draait en andersom. Het hotel heeft overigens verscheidene inkomstenbronnen, toerisme is er slechts één van. De belangrijkste bron voor inkomsten voor het hotel zijn conferenties. Het hotel is een populaire plek om een conferentie te houden getuige de uitbreiding van het hotel dat in volle gang is. De reden hiervoor is dat afstanden beter overbrugbaar zijn en men tegenwoordig meer geld verdient. Daarbij ligt het hotel in een natuurlijke omgeving wat als meerwaarde geldt omdat een conferentie meer is dan alleen met elkaar spreken. Bezoekers van conferenties vragen ook naar activiteiten buiten de conferentie, de omgeving van Øystese biedt hier alle gelegenheid voor (Thorbjørnsen, K.A., 28-02-'07). Thorbjørnsen beschouwt de toeristische industrie echter wel als belangrijk.

Want naast dat toeristen Øystese en zijn hotel bezoeken, komen er ook regelmatig mensen die met een cruiseschip in Bergen aanmeren, maar in Øystese hun lunch willen nuttigen. Toerisme is dus wel degelijk van belang voor de economie van Øystese. Tegelijkertijd ziet Thorbjørnsen ook het gevaar van de invloed van toerisme op de economie. Het hotel geeft in de zomer bewust de voorkeur aan conferenties boven toeristen en bouwt zo een zekerheid in. Het gevaar namelijk dat de economie te sterk afhankelijk wordt van toerisme is wel degelijk aanwezig. Want wat voor het hotel geldt, geldt niet voor alle andere bedrijven in het gebied, die zijn volgens Thorbjørnsen in veel grotere mate afhankelijk van toerisme (Thorbjørnsen, K.A., 28-02-'07).

Per Rykken is een voorbeeld van een andere ondernemer in hetzelfde gebied. Hij woont ook in Øystese en heeft een boerenbedrijf waar hij melkvee en slachtvarkens houdt en een fruitgaard beheert. Daarbij heeft hij twee gasthuizen welke hij het hele jaar door verhuurt aan zowel toeristen als aan mensen die op zakenreis zijn. Hij werkt samen met andere boeren en samen hebben zij meerdere huizen en panden in de gemeente. Dit soort samenwerkingen bestaat al heel wat jaren. Doordat mensen dit soort huizen kunnen huren kunnen zij gelijktijd meekijken op de boerderij en zo leren wat er zich afspeelt op een boerderij. Naast dat mensen een huis huren krijgen zij op deze manier ook een stukje educatie. Vooral voor gezinnen met jonge kinderen is dit interessant, Rykken ziet deze gezinnen ook vaker komen. Soms komen deze gezinnen overigens zonder vader, want wat Rykken ook signaleert is een verandering in hoeveelheid vakanties. Er wordt vaker vakantie genomen in Noorwegen, soms blijven vaders zelfs werken terwijl de moeders met de kinderen op vakantie gaan (Rykken, P., 28-02-'07). De inkomsten verschillen heel erg voor Rykken. Er komen dan wel bezoekers het hele jaar door, zowel Noren als buitenlanders, maar de inkomsten schommelen heel sterk. Voor de gemeente is de economische impact echter wel degelijk zichtbaar. Waar winkels in andere plaatsen in december vaak de hoogste omzet zien, is voor de winkels in Øystese juli de maand met de meeste omzet, dit omdat er dan veel toeristen zijn. Voor Rykken zijn de inkomsten uit toerisme overigens niet de belangrijkste. Hij heeft inkomen uit een aantal verschillende sectoren, slechts 30% van zijn inkomsten komen uit toerisme. Dit betekent ook dat hij geen last heeft van seizoenswerkloosheid. Hij heeft immers zijn boerenbedrijf dat ook de rest van het jaar onderhouden moet worden. Vanwege de kleinschaligheid en de variatie van inkomstenbronnen heeft het toerisme slechts een beperkte impact op het levensonderhoud van Rykken (Rykken, P., 28-02-'07).

Anna Bjørkevoll heeft zich daarentegen helemaal gericht op de accommodatie voor toeristen. Zij heeft in Odda een camping, een gasthuis en speciaal voor het winterseizoen heeft zij ook hutten laten bouwen in de bergen. Daarnaast heeft zij ook nog een bedrijfje dat allerlei buitenactiviteiten organiseert, maar de kerntaak van alles is het gasthuis. Zij begon als lerares en organiseerde zodoende zo nu en dan activiteiten. Dit heeft ze weten uit te bouwen tot een onderneming waarmee zij nu volledig van toerisme rond kan komen (Bjørkevoll, A., 13-02-'07). Zoals al eerder gezegd is toerisme in Odda nog niet heel groot. Het toerisme is in opkomst,

dat Bjørkevoll volledig van toerisme kan rondkomen is omdat zij én een uitgebreid netwerk heeft én omdat zij op een aantal verschillende toeristische vlakken faciliteiten aanbiedt, zowel in de zomer als in de winter. Echter, dat de toeristische industrie bezig is te ontwikkelen in Odda, dat is wel duidelijk. Bjørkevolls onderneming is in de afgelopen jaren sterk gegroeid. Zij ziet ook neveneffecten van toerisme, boerenbedrijven profiteren ook mee van het groeiende aantal toeristen. Die boerenbedrijven kunnen namelijk hun producten nu rechtstreeks aan toeristen verkopen. Daarbij helpen sommige boeren ook mee om bijvoorbeeld toeristen te gidsen of ze nemen toeristen bijvoorbeeld mee op een vistocht (Bjørkevoll, A., 13-02-'07). Tegelijk zijn er ook wel risico's met de komst van toeristen. De infrastructuur is lang niet overal berekend op een extra hoeveelheid toeristen. Maar daar zouden oplossingen voor te vinden moeten zijn, niet zozeer door de infrastructuur aan te passen, maar door toeristen meer per bussen te vervoeren. Er doen zich dus kleine ongemakken voor met de komst van toeristen, maar het is niet noemenswaardig. Bjørkevoll ziet het gevaar van massatoerisme die het gebied bedreigt nog niet snel dreigen (Bjørkevoll, A., 13-02-'07).

In het dorp Lofthus heeft Eva van der Tuuk sinds 1995 een eigen bedrijfje dat zich bezig houdt met gidsen van wandeltochten, sledetochten of bustochten. Vanaf 1970 is zij al werkzaam geweest in de regio. In die tijd is het gebied vooral moderner geworden, dat wil zeggen de faciliteiten worden moderner. Het aanbod van activiteiten is niet veranderd, door de jaren heen zijn steeds weer dezelfde attracties opnieuw uitgevonden. In type toeristen is er wel een verandering op te merken. De focus ligt nu vooral op het aantrekken van Japanse toeristen naar het gebied. Japanse toeristen geven namelijk meer geld uit en zorgen dus voor meer inkomsten. Overigens blijven de Duitsers en de Nederlanders nog wel het grootste gedeelte van het aantal toeristen vertegenwoordigen. Volgens Van der Tuuk is de belangrijkste reden dat de toeristen naar dit gebied nog steeds de natuur en de rust. De cultuur is vaak een bijzaak voor veel toeristen (Van der Tuuk, E., 14-02-'07). Voor Van der Tuuk is een goede balans tussen aantrekkingskracht en puurheid van een gebied belangrijk. Maar volgens haar hoeft het gebied daar niet voor te vrezen. Het gebied trekt mensen aan die er ook daadwerkelijk heen willen, het gevaar dat dit gebied hetzelfde lot treft als bijvoorbeeld de Spaanse Middellandse Zeegebieden dreigt nog niet (Van der Tuuk, E., 14-02-'07). Dit laatste betekent dat het gebied vooral bezocht wordt door *dedicated* of zelfs de *hardcore tourist* zoals deze beschreven zijn in hoofdstuk 3.

Zelf is Van der Tuuk ook van mening dat het gebied moet blijven zoals het is. Dat wil zeggen, de natuur moet behouden worden. Want wanneer er veel aanpassing gedaan worden door bijvoorbeeld een kabelbaan naar een bergtop aan te leggen betekent dit indirect een uitnodiging voor massatoerisme. Met dat er tegenwoordig meer geld verdiend wordt hebben mensen ook steeds extremere wensen. Dan ontstaat mogelijk het gevaar dat een heel gebied verpest wordt. Maar Van der Tuuk pleit in dat geval dan ook voor strengheid zodat het gebied haar waarde kan behouden (Van der Tuuk, E., 14-02-'07).

De toeristen die de regio bezoeken hebben vaak een bewuste keuze gemaakt. Deze toeristen zorgen dan ook voor veelal positieve effecten op de regio. Iets wat al eerder ter sprake kwam vindt ook in Lofthus plaats: het positieve economische effect voor boeren. Overigens heeft iedereen direct of indirect baat bij het bezoek van toeristen. Veel faciliteiten zouden zonder het toerisme niet hebben bestaan. Lofthus draait grotendeels op toerisme, zonder toerisme zou heel Ullensvang een armetierige gemeente zijn geweest. Ullensvang is namelijk de enige gemeente van alle omliggende gemeenten, die het zonder inkomsten uit een energiebedrijf moet stellen. Er moet wel een kanttekening gemaakt worden wanneer het gaat om toerisme in Lofthus, want veel van de bedrijven in de toeristische industrie zijn deels ook actief in de fruitteelt. Deze twee industrieën overlappen elkaar grotendeels, maar wanneer er iets gebeurt in de toeristische industrie, zal dat nog lang merkbaar blijven in de regio (Van der Tuuk, E., 14-02-'07). Er heerst weinig angst om té sterk afhankelijk te worden van de toeristische industrie. Het is mogelijk dat de toeristische industrie op een gegeven moment in elkaar zakt, maar de mensen zullen dan volgens Van der Tuuk wel iets anders vinden. Verder zijn er geen noemenswaardige negatieve effecten op te merken als gevolg van toerisme in dit gebied (Van der Tuuk, E., 14-02-'07).

In hetzelfde dorp Lofthus heeft Hans Edmund Utne een hotel waarvan hij de vijfde generatie is die het hotel beheert. Utne is een van de velen die uit de regio was vertrokken om hoger onderwijs te gaan volgen. In tegenstelling tot veel anderen is hij weer teruggekomen om de leiding in het hotel op zich te nemen. Een verandering die hij door de jaren heeft opgemerkt is de afname van het aantal boerenbedrijfjes. Dit heeft veelal te maken gehad met de strengere reguleringen waardoor enkel de grotere boerenbedrijven welke genoeg geld hadden om aan deze reguleringen te voldoen, konden blijven bestaan. Een verandering op gebied van toerisme is dat er meer Aziatische toeristen naar het gebied toe komen. Dit is al ter sprake gekomen in het voorgaande stuk. Utne is echter zelf actief in het proces om potentiële Aziatische toeristen naar het gebied toe te krijgen. Redenen voor de komst van Aziatische toeristen is de mobiliteit en reistijd. Tegenwoordig is de mobiliteit in de wereld sterk toegenomen en de reistijd is juist afgenomen. Tegelijk ziet Utne een afname in groepsreizen, mensen kiezen nu bewust waar ze heen willen en waar ze stoppen. Voor Utne is dit positief, de prijzen kunnen nu hoger liggen dan wanneer het om groepen zou gaan. Voor groepen wordt vaak een groepskorting bedongen, voor individuele toeristen geldt de normale prijs. Overigens zijn de groepen wel van belang voor het omzetvolume (Utne, H.E., 14-02-'07).

Toerisme is zoals gezegd, zeer belangrijk voor het gebied. Het hotel vervult hier een grote rol in, het is de op één na grootste werkgever in het gebied. Tegelijkertijd vindt Utne het ook belangrijk dat geld dat door toeristen is uitgeven in de regio blijft. Wanneer er voor het hotel producten worden ingekocht wordt er zoveel mogelijk gekeken naar lokale producten. Op die manier profiteert de regio het meeste van de toeristen die de regio bezoeken en zijn het niet de grote (multi)nationale bedrijven die de winst van een regio opstrijken. En zoals ook al eerder is vermeld, zonder de komst van toeristen zouden veel van de huidige faciliteiten niet kunnen bestaan. De

boerenbedrijven vormen de basis van Lofthus, maar het toerisme heeft een grote impact op de regio (Utne, H.E., 14-02-'07).

Negatieve kanten van toerisme zijn niet of nauwelijks aanwezig volgens Utne. Het blijft van belang dat men zich er bewust van blijft dat de natuur belangrijk is. Men is in veel wat men doet bewust bezig met de omgeving. Het enige nadeel wat Utne persoonlijk merkt is de verdeling van toeristen over het gehele jaar. In de wintermaanden is het hotel vrijwel elk weekend volgeboekt. Door de week is het hotel echter vrijwel leeg (Utne, H.E., 14-02-'07).

Een opvallend gegeven is dat in beide interviews met personen uit Lofthus blijkt dat toerisme zeer belangrijk is voor het gebied. In hoofdstuk 4 tonen de economische cijfers echter aan dat de tertiaire sector, waartoe toerisme behoort, van Ullensvang kleiner is dan die van Odda. Terwijl in de interviews met personen uit Odda juist naar voren kwam dat de toeristische industrie nog in opkomst is en dat de zware industrie op het moment nog belangrijker is voor de economie van Odda. De verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk in het feit wat Eva van der Tuuk aangaf in het interview, de scheiding tussen agrarische sector en de toeristische industrie is in Ullensvang niet altijd even helder te maken. Dit komt doordat boerenbedrijven vaak een overlap van agrarische en toeristische activiteiten hebben. De economische cijfers in hoofdstuk 4 laten zien dat de primaire, dat wil zeggen de agrarische, sector in Ullensvang de grootste is van de Hardangerfjord regio. In dat licht bezien stroken de gegevens van de interviews met de gegevens die in hoofdstuk 4 naar voren zijn gekomen.

In grote lijnen laten de interviews in dit hoofdstuk een gelijk beeld zien, maar er zijn toch onderlinge verschillen waar te nemen. Zoals aan het begin al aangegeven werd, is Odda bijvoorbeeld een gemeente die sterk afhankelijk is van zware industrie en waar toerisme sinds een aantal jaren in opkomst is. Het dorp Lofthus en de gemeente Ullensvang waar zij tot behoort, kent een veel langere geschiedenis met toerisme. Het algemene beeld is dat toerisme van belang is voor de regio. Uit de interviews blijkt dat iedereen het in meer of mindere mate van belang acht voor de gemeente waar hij of zij in woont.

Opvallend is dat veel van de respondenten voornamelijk aangaven positieve effecten van toerisme te zien. Dit zijn voornamelijk positieve economische effecten voor de regio. In mindere mate zagen de respondenten negatieve effecten of mogelijke risico's. Ondanks dat er uit sommige interviews op valt te maken dat men het gevoel heeft dat er ook negatieve effecten kunnen voortvloeien uit toerisme, vindt men de economische voordelen toch belangrijker. Vooral in het geval van Eidfjord was dit opvallend.

Wanneer naar elke respondent afzonderlijk wordt gekeken zijn er veel onderlinge verschillen te noemen. Het gaat hier echter te ver om deze allemaal nogmaals uitgebreid aan bod te komen. Waar het op neer komt is dat elke gemeente anders omgaat met toerisme omdat de toeristische industrie niet overal even groot is. Daarnaast gaan ook de verschillende ondernemers verschillend om met toerisme. Dit komt omdat deze mensen werkzaam zijn in verschillende soorten ondernemingen. Per Rykken heeft met twee gasthuizen en het verkoop van fruit op een andere manier te maken dan Eva van der Tuuk die tochten voorbereid waarop zij toeristen kan

gidsen. Concluderend kan gesteld worden dat vrijwel elke onderneming positieve effecten van het toerisme ervaart. De mate waarin de ondernemingen te maken hebben met toerisme, verschilt echter en daarmee samenhangend varieert de hoogte van inkomsten uit het toerisme ook per onderneming.

Er is nogmaals één ding duidelijk geworden, het is van belang dat er spreiding van inkomstenbronnen, oftewel een gevarieerde economie bestaat. Zoals in de interviews naar voren komt zien weinig mensen daadwerkelijk het gevaar dat een economie té afhankelijk wordt van het toerisme. Dat is een positief punt, want mocht dit wel het geval wezen dan is het goed voor te stellen dat de economische voordelen van toerisme veel zwaarder zouden wegen dan de ecologische nadelen voor een regio. Het is dus maar goed dat het algemene beeld van de Hardangerfjord regio aangeeft dat de verschillende lokale economieën gevarieerd genoeg om niet volledig afhankelijk te hoeven zijn van toerisme.

Hoofdstuk 6. Toekomstvisie van de Lokale Bevolking

Inleiding

Na een beeld te hebben gekregen hoe de staat van zaken op het moment is in de Hardangerfjord regio, zowel door middel van statistische als door empirische gegevens, wordt in dit hoofdstuk vooruit gekeken. De respondenten uit het vorige hoofdstuk hebben allen ook aangegeven hoe zij de toekomst van toerisme in de Hardangerfjord regio zien. De informatie uit dit hoofdstuk komt uit het tweede deel van de interviews. In dat tweede deel is gevraagd wat de respondenten voor de toekomst verwachtten op het gebied van toerisme. Naast deze visie komt in dit hoofdstuk ook mijn eigen visie kort aan bod. Maar allereerst wordt dus de visie van de respondenten behandeld.

Toekomstvisie Destination Hardangerfjord

Helge Møller ziet de toekomst voor toerisme in de Hardangerfjord regio positief tegemoet. Voor zover de prognoses een beeld kunnen geven, laten ze een groei van aantal toeristen zien. Een groeiend aantal Noorse als buitenlandse toeristen. De reden volgens Møller is de groeiende hoeveelheid geld dat men tegenwoordig te besteden heeft. Men trekt daardoor eerder een weekend erop uit, terwijl men in het verleden enkel de schaarse vakantieweken die men had gebruikte om erop uit te gaan. Een andere reden is dat men tegenwoordig uitgekeken is op de steden, dat wil zeggen, naast steden wil men ook de rurale gebieden ontdekken en ervaren (Møller, H., 17-01-'07).

Het nadeel wat de bovengenoemde ontwikkeling met zich meebrengt is de werkgelegenheid. Voor veel mensen is er niet voldoende werk gedurende het jaar. Veel jonge mensen trekken weg om ergens anders een betere baan te vinden. Op termijn betekent dit dat de bevolking van de regio te oud wordt om al de toeristen op te vangen. Daarbij worden de kosten voor de mensen die wél in de regio blijven wonen hoog omdat de ouderen verzorging nodig hebben. De lasten voor de gemeenten worden dus in twee opzichten zwaar. Een lichtpuntje voor de toekomst is dat naar verwachting de hoeveelheid toeristen in de zomermaanden redelijk gelijk blijft aan hoe het nu is. De groei in aantal toeristen zal voornamelijk ontstaan door de komst van overzeese toeristen welke veelal in de wintermaanden de regio bezoeken. Dit is een doel waar de regio naar streeft, een stabiele stroom toeristen gedurende het hele jaar. Daarbij let men wel op het gevaar van massatoerisme, het moet voor zowel de toerist als de lokale bevolking een prettige ervaring blijven. Overigens is de reden dat veel overzeese toeristen in de wintermaanden komen, het winterse landschap. Veel Aziatische mensen kennen immers wel zomers weer, maar voor hen is het juist exotisch om besneeuwde bergtoppen te zien. Dit zou dus voor de toekomst heel goed uit kunnen werken (Møller, H., 17-01-'07).

Toekomstvisie toeristeninformatiecentra

Het beeld wordt Helge Møller heeft geschetst wordt bevestigd door Anne-Beth Skjaeveland. Zij ziet voor de toekomst van toerisme in Eidfjord ook een groei van het aantal toeristen uit overzeese gebieden. Ze verwacht in het bijzonder georganiseerde busreizen met toeristen uit China en Japan. Zoals hierboven al genoemd is, komen deze toeristen voornamelijk in het winterseizoen. De wens van Skjaeveland is om er voor te zorgen dat in de toekomst mensen in Eidfjord blijven wonen omdat ze gedurende het hele jaar een baan hebben. Daarvoor worden er plannen bedacht om het hele jaar door toeristen naar Eidfjord te krijgen. Er moeten volgens Skjaeveland attracties zijn, op enkel de natuur kan een regio niet gedurende het hele jaar toeristen trekken. Daarom dat er in Eidfjord geëxperimenteerd wordt met boottochten door de Hardangerfjord die zich niet enkel beperken tot de maanden mei tot september, maar die eerder in het seizoen van start gaan en later in het seizoen eindigen. Een ander project wat zou een positieve impuls aan Eidfjord zou kunnen geven is de Hardangerbrug. In 2011 zal er een brug over de Hardangerfjord gebouwd zijn welke de pontjes zal vervangen. Dit moet Eidfjord gemakkelijker bereikbaar maken, zowel voor toeristen als voor gezinnen die wel terug zouden willen verhuizen naar Eidfjord maar vanwege de bereikbaarheid dat in eerste instantie niet hebben gedaan. De brug maakt dat Eidfjord minder afgelegen ligt, zowel in de ruimtelijke zin van het woord als in de gedachten van mensen (Skjaeveland, A.B., 01-02-'07).

Anne-Marie Øydvinn ziet de toekomst met gemengde gevoelens tegemoet. Zij verwacht ook dat er meer toeristen in het winterseizoen zullen komen, met name de al eerder genoemde toeristen uit overzeese gebieden. Maar daarbij is ook het gevaar aanwezig dat in de toekomst de bevolking van Ulvik dusdanig is uitgedund dat het problematisch wordt om al deze toeristen op te vangen. De bevolking groeit namelijk niet meer zo snel, er worden minder kinderen geboren en er vertrekken meer mensen. Maar wanneer er banen kunnen worden gecreëerd die het hele jaar voor werk zorgen, dan kan het probleem van de bevolking deels worden opgevangen. Øydvinn ziet ook graag dat er meer attracties komen, op enkel de natuur kan het toerisme in de toekomst niet draaien. In de toekomst verwacht zij ook dat er meer individuele toeristen komen, dit zijn die meer geld zullen besteden aan activiteiten dan aan souvenirs. Vandaar dat er meer activiteiten voor deze toeristen gecreëerd moeten worden. Waar Skjaeveland overigens een voordeel van de Hardangerbrug ziet, ziet Øydvinn een bedreiging. Op het moment is de brug nog niet aangelegd, dit betekent dat mensen die naar de andere kant van de fjord willen, ongeveer langs Ulvik komen. De stap om Ulvik aan te doen is dus klein. De brug wordt echter een aantal kilometers voor de pont aangelegd, men kan dus al eerder de fjord oversteken. Øydvinn ziet het in de toekomst gebeuren dat de toeristen Ulvik eerder links zullen laten liggen, Ulvik ligt in dat opzicht een beetje in een uithoek van de fjord. Voor haar gevoel komt Ulvik vanwege de brug meer afgelegen te liggen. Voor Ulvik is er nog veel te doen in de toekomst om de toeristen te blijven trekken (Øydvinn, A.M., 24-01-'07).

Het is opvallend om te zien dat wat voor de ene gemeente als een positieve impuls voor het toerisme wordt gezien, voor een andere gemeente als

doodsteek wordt ervaren. Hoe dit overigens uit zal pakken, zal pas na 2011 bekend zijn, wanneer de Hardangerbrug is aangelegd.

Ingvild Hansen ziet de toekomst van het toerisme in haar gemeente positief tegemoet. Zoals gezegd is de toeristische industrie in Odda in opkomst. Het is realistisch om te zeggen dat dit zich waarschijnlijk door zal blijven zetten. Er wordt namelijk volop gewerkt aan de bouw van hutten in de bergen. Verder wordt er door de gemeente volop geïnvesteerd in de verbetering en onderhoud van de infrastructuur. Ook wordt er steeds meer samengewerkt tussen de gemeente en de toeristische ondernemingen, wat resulteert in bijvoorbeeld langere openingstijden van het lokale zwembad en het wintersportgebied. Daarbij is Odda strategisch gelegen, nu is het zaak dat toeristen niet zomaar voorbij rijden maar worden uitgenodigd om in Odda te stoppen. In eerst instantie wordt gewerkt aan het uitbreiden van de bestaande markten, oftewel het wintertoerisme is het belangrijkste en daarna komt het zomertoerisme. Daarbij wordt gekeken hoe de bestaande groepen toeristen meer aangetrokken kunnen worden. Om namelijk een geheel nieuwe, Aziatische, markt aan te trekken is veel geld nodig. Een risico waar wel degelijk rekening mee moet worden gehouden is volgens Hansen de Noorse economie. Het gevaar is aanwezig dat Noorwegen zichzelf uit de markt prijst als vakantiebestemming. Hier moet constant op worden gelet, maar buiten dit risico om, ziet Hansen de toekomst positief tegemoet (Hansen, I., 13-02-'07).

Opvallend is dat elk van de toeristeninformatiecentra te kennen gaf dat, om toerisme in de toekomst te laten bestaan, er nieuwe attracties nodig zijn. Want ook Marianne Holdhus geeft aan dat er nieuwe attracties moeten worden gebouwd om toeristen aan te (blijven) trekken. Daarbij moet er worden gezorgd dat er genoeg accommodatie is voor de toeristen om te blijven overnachten. Deze maatregelen leveren werkgelegenheid op en zo kunnen meer mensen het hele jaar door leven van het werk dat toerisme oplevert (Holdhus, M., 19-02-'07).

Toekomstvisie aanbieders accommodatie en activiteiten

Ook bij de aanbieders van accommodatie en activiteiten is te merken dat men het belangrijk vindt om het hele jaar door te kunnen leven van toerisme. Men probeert ervoor te zorgen dat men gedurende het hele jaar werkgelegenheid heeft. Knut Atle Thorbjørnsen ziet zijn hotel ook het liefst het hele jaar door stabiel draaien. De uitbreiding van het hotel, waaronder ook een zwembad, is deels ook gericht op de lokale bevolking. Het zwembad is niet enkel voor toeristen, maar ook voor scholen die daar hun zwemlessen geven (Thorbjørnsen, K.A., 28-02-'07). Thorbjørnsen denkt overigens dat wat men in Ulvik vreest met de komst van de brug, dat dit ongegrond is. Hij woont zelf in Ulvik, en denkt dat men van tevoren al bepaalt heeft om men naar Ulvik gaat. De komst van de brug zal hier weinig invloed op hebben. De brug levert volgens hem juist een betere concurrentiepositie. Tegelijk heeft hij wel zijn twijfels bij de aanleg van de cruiseschipaanlegplaats in Eidfjord. Liever ziet hij de toeristen arriveren in Bergen van waaruit zij het gebied in trekken. Het risico zit erin dat de toeristen nu in Eidfjord aan land stappen en meteen doortrekken. Dus de toeristen zullen Eidfjord dan zien als aanlegplaats en

niet zozeer als doel om te bezoeken. Zoals gezegd ziet Thorbjørnsen de toeristen liever op eigen initiatief rondreizen. Hij verwacht dat dit meer zal gebeuren, ook wat betreft zijn hotel. Tegenwoordig regelen mensen meer dingen zelf via het internet. Zijn hotel zal in de toekomst waarschijnlijk minder groepen toeristen ontvangen, maar meer mensen die op goed geluk langsrijden en proberen of er in het hotel nog plek is om te overnachten. En ook Thorbjørnsen ziet liever deze individuele toeristen naar zijn hotel komen omdat deze toeristen er zelf voor kiezen om langs te komen, er zodoende meer van genieten en als gevolg daarvan meer geld uit geven (Thorbjørnsen, K.A., 28-02-'07). Thorbjørnsen ziet de toekomst van het toerisme, zeker voor zijn hotel, dus ook positief tegemoet.

Ook Per Rykken ziet de toekomst van het toerisme positief. Hij heeft zelf geen behoefte aan een grootschalige toeristenaccommodatie, hij vindt het prima zoals het nu loopt. Hij richt zich vooral op het vergemakkelijken van het proces voor de toeristen om zijn accommodaties te huren. Een voorbeeld is het betalen per creditcard. Hoewel dit tegenwoordig de normaalste zaak van de wereld is, is dit voor het samenwerkingsverband waar Rykken aan meewerkt, redelijk nieuw. Toeristen kunnen nu vanuit hun eigen thuisland al per creditcard hun overnachting in één van de gasthuizen of hutten betalen. Eerder was dit soort betalen per creditcard alleen maar mogelijk bij grotere ondernemingen. Ook Rykken geeft aan dat er wel meer attracties mogen komen om toeristen aan te trekken. Hij benoemt ook het zwembad wat bij het hotel is aangelegd. Een zwembad dat zowel een belangrijke functie heeft voor de lokale bevolking als voor de toeristen. Volgens Rykken zouden er meer van dit soort attracties moeten komen, hij denkt dat hier wel markt voor is en dat het ook een positieve impact heeft op de economie van de gemeente (Rykken, P., 28-02-'07).

De verwachtingen van Anna Bjørkevoll zijn gelijk aan veel voorgaande verwachtingen. Zij verwacht dat het toerisme in de toekomst nog een grote groei zal meemaken, des te meer omdat in Odda het toerisme nog klein is en zodoende nog veel potentie heeft. Als gevolg hiervan ziet zij de lokale bevolking in de toekomst hier ook meer van profiteren (Bjørkevoll, A., 13-02-'07).

Eva van der Tuuk heeft een redelijk nuchter toekomstbeeld. Zij ziet voor de toekomst nog geen heel grote verandering, althans, niet voor het gebied waar zij actief is. De grootste verandering zou het klimaat kunnen zijn. Grote klimaatsveranderingen zullen wel degelijk gevolgen hebben voor het gebied en daarmee ook voor het aantal toeristen dat het gebied zal bezoeken. Het gebied zal in dat geval in de toekomst lang niet zo aantrekkelijk meer zijn voor toeristen. Van der Tuuk denkt ook dat het aantal Aziatische toeristen mee zal vallen in de toekomst. Haar inziens wordt de situatie soms wat mooier voorgedaan dan dat het daadwerkelijk is. Zelf blijft zij zich voornamelijk richten op het zomerseizoen waarin voornamelijk Noren en andere Europeanen het gebied bezoeken. In de winter biedt het gebied waarin Van der Tuuk actief gewoonweg te weinig om grote aantallen toeristen te trekken (Van der Tuuk, E., 14-02-'07).

Hans Edmund Utne heeft in dit geval een andere visie dan Van der Tuuk, ondanks dat ze in hetzelfde gebied actief zijn, ziet Utne voor de toekomst wel meer toeristen in het winterseizoen naar het gebied komen. Die toeristen

zullen volgens hem grotendeels bestaan uit Aziatische mensen. Daarbij verwacht hij net als Thorbjørnsen dat er in de toekomst meer mensen op eigen initiatief naar het gebied zullen komen. Individuele toeristen die voornamelijk willen ontspannen en uitrusten in plaats van mensen die in een zo kort mogelijke tijd, zo veel mogelijk willen zien. Utne is ook van mening dat de Hardangerbrug een positieve impuls voor de regio kan zijn. Mogelijk wordt de brug een attractie op zichzelf, in ieder geval zal het voor meer bezoekers in de regio zorgen. Daarbij wordt in Eidjford gewerkt aan het creëren van meer attracties, Utne verwacht dat de hele regio hier van zal profiteren (Utne, H.E., 14-02-'07).

Veel van de direct betrokken zien de toekomst de regio in combinatie met toerisme positief tegemoet. Veel van de respondenten verwachten dat er een groei in aantal toeristen plaats zal vinden, ze hopen dat deze groei zich voornamelijk voordoet in het winterseizoen. Wanneer dit zou gebeuren zijn er namelijk meer mogelijkheden voor de lokale bevolking om gedurende het hele jaar werk te hebben. Vrijwel elke respondent, ongeacht de gemeente waarin zij actief zijn, gaf aan dat het belangrijk is dat de lokale bevolking er beter van werd, voornamelijk op gebied van betere werkgelegenheid en -zekerheid.

Eigen toekomstvisie

Zelf kan ik mij goed vinden in de meeste reacties van de respondenten. Wat ik hierboven al aangaf, het is belangrijk dat de lokale bevolking meer werk krijgt. In een dergelijke mate dat men gedurende het hele jaar een baan heeft. In dat licht bezien zou ik er ook voor pleiten om een aantal mogelijkheden voor het winterseizoen te ontwikkelen. Zelf heb ik het gebied in het winterseizoen bezocht en heb met eigen ogen kunnen ervaren dat in de winter veel van de dorpen er verlaten bij liggen. Ik kan me voorstellen dat de mogelijkheden per gemeente verschillen. De gemeenten zijn bijvoorbeeld niet allemaal even groot en de gemeenten zijn ook niet allemaal in dezelfde mate afhankelijk van het toerisme. Dit betekent dus dat niet alle gemeente dezelfde soort mogelijkheden heeft. Wat ik ook merk is dat men veel bezig is met een duurzame vorm van industrie. Uit de interviews komt naar voren dat dit voor de toekomst ook het geval moet blijven. Zelf verwacht ik dat dit ook wel het geval zijn blijven. De regio is namelijk niet een regio voor elke willekeurige toerist, de regio trekt juist een bepaald soort toerist aan. Wanneer ik terugkijk naar de indeling van type toeristen die in hoofdstuk 3 gemaakt is, zou ik durven stellen dat het voornamelijk de *dedicated tourists* zijn. Mensen die er bewust voor kiezen om naar deze regio te gaan, het is immers geen regio waar men op witte stranden aan een azuurblauwe zee kan liggen. Voor de toekomst van deze regio verwacht ik zelf dat het aantal toeristen in het winterseizoen toe zal nemen, maar dat het in de zomermaanden redelijk gelijk blijft. Tegelijk denk ik dat wanneer de gemeenten in de regio zich bewust blijven van de natuur die zij beheren, er ook niet snel sprake zal zijn van een te grote druk van massatoerisme. Daarvoor is Noorwegen ook te duur, het is een bewuste keus om naar Noorwegen te gaan. De effecten van klimaatverandering zijn mogelijk de

meest serieuze gevaren. Tegen klimaatveranderingen kan een enkel land niet veel ondernemen. De effecten van klimaatveranderingen zijn grensoverstijgend en voor de toekomst is het de vraag welke gevolgen dit zal hebben voor de Hardangerfjord regio. De natuur is immers de grootste trekpleister waarom toeristen naar dit gebied komen.

De algemene visie voor de toekomst is betrekkelijk eenduidig. Er worden meer toeristen verwacht, veelal uit overzeese gebieden en voornamelijk in het winterseizoen. Er zullen hierdoor meer mogelijkheden ontstaan om mensen werk te bieden gedurende het hele jaar waardoor dorpen minder snel leeglopen. Dat is immers wel de uitdaging waar veel gemeenten voor staan, vergrijzing en leegloop van de gemeente. Wanneer gemeenten werkgelegenheid gedurende het hele jaar kunnen bieden aan de jongere bevolking zal een groot probleem opgelost worden. Waar men enigszins voor vreest is de klimaatverandering. Men ziet dit als mogelijke bedreiging voor het gebied en wanneer het gebied veranderd is het de vraag of toeristen het gebied nog aantrekkelijk vinden. De klimaatverandering is als voornaamste serieuze bedreiging voor het toerisme genoemd. Daarbij zijn nog bedreigingen genoemd als de aanleg van de Hardangerbrug. Echter, in Ulvik ziet men dit als bedreiging, maar in Eidfjord verwacht men juist alleen maar voordeel. Zo blijkt wel, wat de toekomst brengt, daar is voor ons uiteindelijk alleen maar naar te gissen. De verwachtingen echter zijn voornamelijk positief.

Hoofdstuk 7. Conclusie en Discussie

Conclusie

Welke impact heeft toerisme op de economie en ecologie van de Hardangerfjord regio? Dit is de vraag die in het onderzoek centraal heeft gestaan. Om tot een beantwoording hiertoe te komen is het van belang om te weten dat er een statistische beantwoording en een empirische beantwoording is. De empirische beantwoording is het uiteindelijke doel geweest van dit onderzoek, door statistieken alleen had de centrale vraag van dit onderzoek niet volledig beantwoord kunnen. Want, zoals al in hoofdstuk 5 naar voren kwam, blijken statistieken soms een heel ander beeld te geven wanneer er uit interviews naar voren komt hoe de situatie daadwerkelijk in elkaar steekt. Uiteindelijk heeft dit onderzoek een exploratieve insteek meegekregen. Door middel van de interviews is gekeken hoe de huidige situatie te verklaren is en hoe deze ervaren wordt.

Om terug te komen op de beantwoording van de hoofdvraag, zal ik eerst twee deelantwoorden geven. Dat wil zeggen, een antwoord op de hoofdvraag in statistische zin en een antwoord in de empirische zin.

In hoofdstuk 4 komt naar voren dat de toeristische industrie in Noorwegen groeit, maar in relatie tot de andere industrieën kleiner wordt in de afgelopen jaren. Dat wil zeggen, de totale consumptie in de toeristische industrie van Noorwegen is absoluut gezien gegroeid, maar relatief gekrompen over de afgelopen jaren. Voor de Hardangerfjord blijkt de tertiaire sector, ofwel de commerciële dienstensector waar toerisme onder valt, de belangrijkste sector te zijn voor elk van de zeven gemeenten. De tertiaire sector levert de meeste werkgelegenheid in de regio. Puur op de cijfers bezien is het echter opvallend dat de tertiaire sector in de Hardangerfjord regio voor een lager aantal werkplaatsen zorgt dan het gemiddelde van de provincie of het gehele land. Dit is opvallend omdat mij van tevoren door mijn Noorse begeleider Anders Lundberg is verteld dat het toerisme in de Hardangerfjord regio heel belangrijk is. Wanneer er enkel naar de cijfers gekeken wordt, lijkt het alsof het helemaal niet zo belangrijk is, het werkgelegenheidscijfer voor de tertiaire sector van de gehele regio ligt immers lager dan het provinciaal en landelijk gemiddelde. Uit de interviews komt hier de verklaring voor, vaak is er namelijk sprake van een gecombineerd bedrijf. Oftewel, vaak is een boerenbedrijf ook actief in de toeristische industrie. Dan moet de keuze gemaakt worden of dit bedrijf binnen de primaire sector of binnen de tertiaire sector valt. Het werkgelegenheidscijfer voor de primaire sector van de gehele regio ligt namelijk ruim boven het provinciaal en landelijk gemiddelde. Al met al geven de statistieken een beeld dat toerisme van groot belang is voor de Hardangerfjord regio, maar zij kunnen op zichzelf niet een volledig antwoord geven op de centrale vraag van dit onderzoek.

Vandaar dat de empirische gegevens uit hoofdstuk 5 een dergelijk groot aandeel hebben gehad in dit onderzoek. Door de interviews zijn veel achtergronden naar voren gekomen die niet via statistieken te vinden waren. Zo is de al eerder genoemde overlap tussen agrarische sector en toeristische

sector niet te vinden geweest via statistieken. Dit voorbeeld geeft meteen aan dat veel boerenbedrijven bijvoorbeeld accommodatie aanbieden over hun agrarische producten rechtstreeks aan toeristen verkopen, als extra inkomsten. Voor zover de interviews aangeven, is het toerisme voor veel boerenbedrijven een welkom financieel extraatje. Daarbij is uit de interviews ook naar voren gekomen dat in de ene gemeente de toeristische industrie heel erg hard bezig is zich te ontwikkelen, terwijl een andere gemeente al heel erg gericht is op toeristen. Iets wat de cijfers ook niet kunnen verklaren is de leegloop van dorpen. Omdat er weinig tot geen werkgelegenheid voor het hele jaar is, trekken veel mensen uit de regio weg. Hierdoor is de druk voor de gemeenten groot, faciliteiten kunnen niet meer bestaan vanwege te weinig klandizie. Er zijn dus meer toeristen nodig om dit soort faciliteiten te behouden. Het ontstaan en blijven bestaan van faciliteiten is ook een gevolg van het toerisme. Zoals hoofdstuk 6 aangeeft, is het voor de toekomst echter wel van belang dat er werkgelegenheid gedurende het hele jaar komt, anders zullen de gemeenten vanwege vergrijzing en leegloop het toerisme niet meer op kunnen vangen.

Al met al heeft het toerisme een grote economische impact op de Hardangerfjord regio. Dit wordt aangetoond door zowel statistieken als empirische gegevens. De lokale bevolking vindt de toeristische industrie van groot economisch belang, over het algemeen zien zij de toeristische industrie uitbreiden naar een industrie die het hele jaar werkgelegenheid biedt. Veel respondenten gaven aan dat ze niet compleet afhankelijk zijn van het toerisme, maar dat wanneer er iets gebeurt in de toeristische industrie dit grote impact zal hebben op hun werkgelegenheid en op die van vele anderen. Toerisme heeft economische gevolgen voor mensen die direct werkzaam zijn in de toeristische industrie, bijvoorbeeld hoteleigenaren op wandeltochtgidsen. Maar toerisme heeft ook indirecte economische gevolgen voor de lokale bevolking, bijvoorbeeld aannemers die worden ingehuurd om hutten te bouwen in de bergen of de lokale kruidenier die zijn omzet ziet stijgen vanwege de toeristen die zijn dorp aandoen.

In ecologisch opzicht is volgens sommigen het gevaar aanwezig dat er teveel toeristen komen die een te grote druk uitoefenen op het gebied. Maar eerlijk gezegd is dit niet heel veel naar voren gekomen in dit onderzoek. Vaak zag men de grote toestroom aan toeristen nog niet als gevaar voor het gebied. De respondenten waren zich er wel bewust van dat toerisme een grote ecologische druk met zich mee kan brengen, maar velen zagen dit niet van toepassing op hun eigen gemeente. Daarvoor is het toerisme niet groot genoeg. Het is ook de vraag of het zo ver zal komen. Zoals Eva van der Tuuk namelijk al aangaf in het interview, Noorwegen is een specifieke bestemming, niet iedereen zal het in Noorwegen naar zijn zin hebben. Daarbij is de drempel om naar Noorwegen te gaan relatief hoog, het is immers een relatief duur land. Al met al is men zich bewust van wat er zou kunnen gebeuren op ecologisch gebied als gevolg van toerisme, maar men ziet dit nog niet heel snel gebeuren.

Discussie

Dit onderzoek is exploratief van aard, er is nog genoeg ruimte voor discussie. Met de resultaten van dit onderzoek heb ik geprobeerd een kleine verheldering te geven in het dilemma dat speelt over de afweging van economische voordelen ten opzichte van ecologische nadelen. Wat mij opviel is dat in het onderzoek eigenlijk weinig ecologische nadelen naar voren kwamen. Tegelijk moet er bij gezegd worden dat dit voor het onderzochte gebied geldt, maar dat dit voor andere gebieden heel anders uit kan pakken. De resultaten van dit onderzoek zijn in die zin weinig zeggend over de effecten van toerisme op andere gebieden. Dit geeft ook maar weer aan dat toerisme enorm breed is en nergens hetzelfde. Toerisme is geen sjabloon dat overal ter wereld hetzelfde wordt toegepast. Toerisme is afhankelijk van het gebied waar het plaats vindt en de mensen die daar bij betrokken zijn. Één ding wat ik naar aanleiding van dit onderzoek wel durf te stellen is dat de verhoudingen tussen economie en ecologie sterk afhankelijk zijn van de economische situatie van een gebied. Wanneer een economie hoofdzakelijk afhankelijk is van toerisme, dan is de kans sterk aanwezig dat de economische voordelen van toerisme zwaarder zullen wegen in de ontwikkeling van toerisme, dan de ecologische nadelen. Tegelijk is mijn verwachting dat dit meer van toepassing is in gebieden die nog sterk moeten ontwikkelen en die toerisme zien als een mooi instrument voor die ontwikkeling.

Literatuur

LITERATUUR

- Amelung**, S.B., 'Global (Environmental) Change and Tourism: Issues of scale and distribution'. Universitaire Pers, Maastricht, 2006.
- Carrier**, J. & D. MacLeod, 'Burstin the Bubble: The Socio-Cultural Context of Ecotourism', *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 2005 (2), p.315-334.
- Fennel**, D.A., 'Ecotourism: An Introduction'. Routledge, Londen/New York, 1999.
- Hall**, C., 'Reconsidering the Geography of Tourism and Contemporary Mobility', *Geographical Research* 2005 (2), p.125-139.
- Knox**, P. & S. Marston, 'Places and Regions in Global Context: Human Geography'. Prentice Hall, 2001, New-Jersey.
- Krüger**, O., 'The Role of Ecotourism in Conservation: Panacea or Pandora's Box?', *Biodiversity and Conservation* 2005 (14), p. 579-600.
- Kurlantzick**, J., 'The True Meaning of Tourist Trap' in de *Washington Post*, 09-01-2005, p.1.
- Pender**, L., 'Managing the Tourism System: Introduction'. In: Pender, L. and R. Sharpley (eds) *The Management of Tourism*. Sage Publications, London, 2005.
- Petterson**, R., 'Ecotourism and Indigenous People: Positive and Negative Impacts of Sami Tourism'. In: Gössling, S. and J. Hultman (eds) *Ecotourism in Scandinavia: Lessons in Theory and Practice*. CAB International, Wallingford-Oxon, 2006, p. 166-177.
- Puijk**, R., 'Local Implications of Tourism: a Case Study from Western Norway', *Current Issues in Tourism* 2000 (1), p. 51-80.
- Roso**, M., 'Massatoerisme en Duurzaamheid: een kwestie van regie', *Geografie* 2006 (6), p. 10,11.
- Sharpley**, R., 'Tourism and the Environment'. In: Pender, L. and R. Sharpley (eds) *The Management of Tourism*. Sage Publications, London, 2005.
- Shaw**, G. and A.M. Williams, 'Critical Issues in Tourism: a Geographical Perspective'. Blackwell Publishers, Oxford, 2002.
- Vail**, B., 'Toward A Green Tourism in Norway: Recognizing A Clash of Cultures' *Scandinavian Review* 2000 (1), p. 57-6.
- Wall**, G., 'Is Ecotourism Sustainable?', *Environmental Management* 1997 (4), p. 483-49.

OVERIGE BRONNEN

- Van Dale Lexicografie**, 'Toerisme', 2005, 14^e editie.
- World Tourism Organization**, 'Tourism Highlights; 2007 edition', 2007.

INTERVIEWS

- Bjørkevoll**, A., Odda, 13-02-'07
- Hansen**, I., Odda, 13-02-'07
- Holdhus**, M., Bergen 19-02-'07
- Øydvin**, A.M., Ulvik, 24-01-'07
- Møller**, H., Bergen, 17-01-'07

Rykken, P., Øystese, 28-02-'07
 Skjaeveland, A.B., Eidfjord, 01-02-'07
 Tuuk, E. van der, Lofthus, 14-02-'07
 Thorbjørnsen, K.A., Øystese, 28-02-'07
 Utne, H.E., Lofthus, 14-02-'07

INTERNET

Destination Hardanger Fjord,

<http://www.hardangerfjord.com/Default.aspx?tabid=881&subtabid=860> 10-12-'07

Eurostat,

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1073,46870091&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_product_code=EB011 01-12-'07

National Geographic,

http://www.nationalgeographic.com/travel/sustainable/about_geotourism.html 17-12-'07

Statistisk Sentralbyrå (SSB),

- 1 http://www.ssb.no/befolkning_en/ 16-11-'07
- 2 http://www.ssb.no/areal_en/ 16-11-'07
- 3 http://www.ssb.no/english/subjects/10/01/foretak_en/tab-2007-11-12-02-en.html 01-12-'07
- 4 http://www.ssb.no/english/subjects/02/02/folkendrkv_en/ 01-12-'07
- 5 http://www.ssb.no/aku_en/tab-2007-10-31-02-en.html 01-12-'07
- 6 <http://www.ssb.no/english/yearbook/tab/tab-283.html> 01-12-'07
- 7 http://www.ssb.no/english/subjects/09/01/regnskap_en/ 01-12-'07
- 8 <http://www.ssb.no/english/yearbook/fig/fig-292.html> 1-12-'07
- 9 http://www.ssb.no/vis/english/subjects/08/02/ppp_en/art-2007-07-11-01-en.html 01-12-'07
- 10 http://www.ssb.no/english/subjects/09/01/turismesat_en/ 07-12-'07
- 11 http://www.ssb.no/english/subjects/09/01/turismesat_en/tab-2006-12-19-01-en.html 07-12-'07
- 12 http://www.ssb.no/english/subjects/09/01/turismesat_en/tab-2006-12-19-02-en.html 07-12-'07
- 13 http://www.ssb.no/english/subjects/09/01/turismesat_en/tab-2006-12-19-03-en.html 07-12-'07
- 14 http://www.ssb.no/english/subjects/09/01/turismesat_en/tab-2006-12-19-05-en.html 07-12-'07
- 15 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1232 10-12-'07
- 16 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1234 10-12-'07
- 17 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1227 10-12-'07
- 18 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1233 10-12-'07
- 19 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1231 10-12-'07
- 20 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1228 10-12-'07
- 21 http://www.ssb.no/english/municipalities/hoyre_side.cgi?region=1238 10-12-'07

Tourtellot, J.B.,

<http://www.nationalgeographic.com/traveler/features/destinationsrated0403/destinationsrated.html> 2006

visitnorway.com,

<http://visitnorway.com/MWTemplates/QWArticle.aspx?id=181057> 14-01-'08

Annex A

De onderwerpen die in de interviews aan bod gekomen heb ik hieronder kort op een rijtje gezet. Bij elk interview zijn vrijwel alle onderwerpen gelijk geweest.

- functie van de respondent
- het beeld dat de respondent van de regio heeft
- het beeld dat de respondent van (eco)toerisme heeft
- de positieve effecten van toerisme voor de regio
- de negatieve effecten van toerisme voor de regio
- mogelijke gevaren als gevolg van toerisme voor de toekomst van de regio
- algemene toekomstvisie voor het toerisme in de regio